

Kako je počeo i trajao rat na mom otoku: Prvi svjetski rat na otoku Krku

Bellolan, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:670302>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Jelena Bellolan

**KAKO JE POČEO I TRAJAO RAT NA MOM OTOKU:
PRVI SVJETSKI RAT NA OTOKU KRKU**

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

**KAKO JE POČEO I TRAJAO RAT NA MOM OTOKU:
PRVI SVJETSKI RAT NA OTOKU KRKU**

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Vojna povijest 19. i 20. stoljeća

Mentor: prof. dr.sc. Darko Dukovski

Studentica: Jelena Bellolan

Studijska grupa: Povijest/Povijest umjetnosti

Rijeka, rujan 2016.

Sadržaj

Uvod	1
1. Otok Krk kao dio Austrijskog primorja.....	3
1.1. Istra na pragu 20. stoljeća	3
1.2. Upravno i administrativno uređenje i smještaj općine Baška.....	5
1.3. Skica općinskog gospodarstva i počeci turizma	8
1.4. Lokalna problematika prometa	11
1.4.1. Problem putovanja izvan otoka i iseljavanja stanovništva	13
2. Svakodnevni život mještana	17
2.1. (Pre)hrana naroda u ratno doba.....	17
2.1.1. Racionalizacija hrane	17
2.1.2. Tko ne sije - ne žanje!	23
2.1.3. Vinogradarstvo.....	26
2.1.4. Zbrinjavanje gladne djece.....	28
2.2. Specifične zabrane karakteristične za ratni period.....	31
2.3. Obrazovanje	33
2.4. Zdravstvena skrb na otoku.....	36
2.5. Potres 1916. godine	40
2.6. Potpora potrebitima	42
2.6.1. Humanitarne akcije	42
2.6.2. Crveni križ	46
3. Za naše vojnike: pomoć vojsci.....	48
3.1. <i>Patriotična</i> skupljanja na otoku	48
3.2. Bez novca nema rata!	52
3.3. Jačanje domoljubnog duha.....	53
4. Život i smrt vojnika na bojištu	57
4.1. Zaboravljena vojska	57
4.2. Mobilizacija	61
4.3. Korespondencija i premještanje vojnika.....	64
4.4. Nestali, umrli i zarobljeni vojnici	66
5. Uloga Crkve i biskupa Mahniča.....	69
5.1. Istarske biskupije.....	69
5.2. Biskup Anton Mahnič.....	70
6. Od talijanske neutralnosti preko <i>Krvavog Božića</i> do primopredaje otoka	74

6.1. Političke nesuglasice s Italijom.....	74
6.2. Talijanska uprava na otoku	77
6.3. D'Annunzio i 1000 <i>ardita</i> : D'Annunziada 1920.-1921. godine	82
6.4. Primopredaja otoka.....	83
7. Zaključak	85

Uvod

Obilježavajući stogodišnjicu početka Prvog svjetskog rata hrvatska je historiografija pokrenula u istraživanja i rasprave o procesima koji se dotiču toga razdoblja. Tako se organiziraju skupovi, objavljuju knjige i zbornici, sve u nadi kako će se rasvijetliti i taj nedovoljno istraženi dio hrvatske povijesti. Proučavanje povijesti otoka Krka nepresušan je izvor zanimljivih priča i ljudskih sudbina. Ovaj diplomski rad moj je doprinos u proučavanju novije krčke povijesti. Fokusirala sam se na razdoblje trajanja Prvog svjetskog rata, od 1914.-1918. godine, no dotakla sam se i razdoblja koje je uslijedilo neposredno nakon kapitulacije Austro-Ugarske smatrajući kako se usko nadovezuje na ratna događanja. Vođena pitanjem kako je rat utjecao na svakodnevni život otočana, cilj mi je bio dati pregled događanja koji su uzrokovali veliku glad, prometni i gospodarski kolaps, te odlazak brojne djece na dohranu u sigurnije krajeve sjeverne Hrvatske. Odgovori se tako mogu naći u nizu faktora, neki su direktno povezani s ratnim događanjima, drugi uzrokovani *višom silom*. Bilo kako bilo, život se na otoku nastavio, u nešto drugačijem obliku i s konstantnim podsjećanjem na ratne prilike.

Kako bi razvoj događanja na otoku bio jednostavniji za praćenje rad sam podijelila u šest cjelina. Prvo poglavlje ukratko opisuje prilike koje su vladale na prostoru Austrijskog Primorja s naglaskom na Istru te otok Krk. Smatrala sam bitnim istaknuti dva segmenta funkcioniranja otoka, odnosno općine Baška – gospodarstvo i prometnu povezanost otoka. Temelj gospodarskog funkcioniranja Baške je po mom mišljenju bio turizam, potican *Morskim i klimatičnim kupalištem*. Problematiku prometa sagledala sam iz dva kuta, lokalna putovanja po otoku odnosno vezu s najbližim kopnom – Rijekom, Crikvenicom, Novim Vinodolskim, Voloskom itd., te prekomorska emigrantska putovanja ponajviše u Sjedinjene Američke Države motivirana potragom za poslom. U drugom poglavlju nastojala sam dati pregled svakodnevnog života stanovništva bazirajući se na ključnim elementima poput prehrane, obrazovanja i zdravstva. Međutim, istaknula sam i prilike specifične za period Prvog svjetskog rata, bilo da je riječ o zabranama vršenja određenih aktivnosti čija je svrha sprječavanje širenja informacija, ili o razornom potresu koji je uzdrmao živote stanovništva u ožujku 1916. godine. Sljedeća dva poglavlja posvetila sam vojnicima, opisujući kako je nastojanje da im se olakšaju napori povezalo sve općine, naročito nakon što je ulazak Italije u rat protiv Monarhije prikazan kao izdaja dojučerašnjih prijatelja. Također, zanimali su me

razlozi zanemarivanja (u dosadašnjoj literaturi) sudjelovanja velikog broja Hrvata u austro-ugarskoj vojsci. Crkva je u ovom periodu zauzela važno mjesto u političkom životu, a krčki biskup Antun Mahnič igrao je glavnu ulogu. Stoga se peto poglavlje bavi Crkvom te biskupovim zalaganjem za interese naroda. Posljednje poglavlje svojevrsan je epilog priči o Prvom svjetskom ratu na otoku Krku. Radnja se odvija po završetku rata, talijanske pretenzije na Jadran postaju sve glasnije, a vrhunac doživljavaju u liku Gabriella D'Annunzija na *Krvavi Božić* 1920. godine. Ipak, hrabri otočani uspijevaju zajedničkim snagama izbaciti *ardite* s otoka te ga pripojiti *Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca*.

Kako bi ovaj pregled događanja bio sustavniji i detaljniji rad sam temeljila na arhivskom istraživanju, te se ovim putem zahvaljujem pomoći djelatnika i djelatnica Državnog arhiva u Rijeci. Tamo sam pregledala građu vezanu za općinu Baška, jedine općine o kojoj postoje sačuvani izvori. Stoga se većina arhivskih citata odnosi na nju. Također, koristili su mi radovi objavljeni u Krčkom zborniku kao i relevantna literatura vezana za Istru i otok Krk. Izdvojila bih knjigu *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* koju je uredila Dubravka Ivančić i koja na pregledan i zanimljiv način opisuje događanja u obližnjoj Crikvenici čiji su mi podaci pomogli pri vlastitom radu i razmišljanju.

1. Otok Krk kao dio Austrijskog primorja

1.1. Istra na pragu 20. stoljeća

Kako bismo se približili upoznavanju krčke povijesti na početku minulog stoljeća korisno je poznavati prilike koje su vladale na području istarskog poluotoka, kojem je otok gravitirao. Riječ koja se kao lajtmotiv provlači kroz pisanja i razgovore o istarskoj povijesti na prijelazu u 20. stoljeće je *podjela*. Od podjele stanovništva na privilegirano – talijansko i ostalo, hrvatsko–slovensko, do podjele zemlje koja je dovela do usitnjavanja obradivih površina bez mogućnosti njihova maksimalnog iskorištavanja.

Period druge austrijske vladavine (1814.-1825. godine) obilježen je nastojanjem da se obalno područje, od Trsta do Boke kotorske, teritorijalno i upravno ustroji, a nakon što su brojni pokušaji rješavanja tog problema propali odlučeno je o osnivanju Kraljevine Ilirije. Ona je podijeljena na dvije gubernije, tršćanska (za tršćansko-istarsko primorje) sa sjedištem u Trstu, i druga sa sjedištem u Ljubljani.¹ U tršćansku su spadale poknežene grofovije Gorica, Gradiška i Istra, prekosavsko područje "banskog provincijala" te kvarnerski otoci. Austrijsko primorje (njem. *Österreichisches Küstenland*, tal. *Litorale austriaco*) uključivalo je Slobodni carski grad Trst, Markgrofoviju Istru i Kneževsku grofoviju Goricu i Gradišku, a svi su bili podređeni carskom guverneru u glavnom gradu Trstu.² Pokrajina *Primorje* nadalje je podijeljena na upravne okruge, od kojih je jedan obuhvaćao zapadni dio poluotoka s deset kotara (Socerb, Kopar, Piran, Buje, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Pula, Motovun i Buzet) sa sjedištem u Trstu. Istočna je obala uključivala devet kotara (Pazin, Labin, Belaj, Lovran, Podgrad, Kastav, Krk, Cres i Lošinj), a sjedište joj je u početku bilo u Rijeci, a od 1822. godine, kada se osniva Privremeni okružni ured, u Pazinu.³

Druga veća promjena dogodila se nakon *Veljačkog patenta* i *Listopadske diplome*, dokumenata koji će dovesti do korjenitih promjena u političkom životu Istre. Te, 1861. godine Istra postaje pokrajina s vlastitim Zemaljskim saborom sa sjedištem u Poreču. On broji 30 zastupnika od kojih dvojica odlaze na sastanke Carevinskog vijeća u Beč.⁴

¹ Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja* (Pula: Nova Istra, 2004), 98.

² Küstenland, http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_kuestenland.htm (15. srpnja 2016).

³ Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja* (Pula: Nova Istra, 2004), 98.

⁴ Isto, 100.

Negativna demografska kretanja s početka 19. stoljeća zamijenio je ravnomjeran rast broja stanovnika uzrokovan, na prvom mjestu, doseljavanjem obrtnika i trgovaca iz unutrašnjosti Monarhije. No, uslijed gospodarskih teškoća, ponajviše zbog bolesti vinove loze, zabilježen je odljev stanovništva u prekomorske krajeve.⁵ Temelj gospodarstva bilo je poljodjelstvo koje je ovisilo o nepredvidivim faktorima poput elementarnih nepogoda, biljnih bolesti, suša ili poplava, stoga je istarskom stanovništvu stvaralo osjećaj nesigurnosti, što je i odgovor na pitanje o razlozima iseljavanja velikog broja muškaraca.⁶

Među stanovništvom se osjećao jaz između zaostalog, ruralnog hrvatskog dijela, te gospodarski razvijenijih Talijana koji su preuzeli gradska zanimanja, a time i ekonomsku kao i političku moć.⁷ Jedini koji su imali utjecaj i mogućnost zalaganja za narodne želje bili su svećenici. No, unatoč njihovom zalaganju talijanska premoć bila je dovoljna da se politički život, u smislu osvještavanja nacionalnog pokreta, unazadi dvadesetak godina za ostalim krajevima Monarhije.⁸ Tek se nakon spomenutog *Veljačkog patenta* i prvih izbora za Sabor pokreću kotačići u razvoju hrvatsko-slovenskog nacionalnog pokreta. Tri su virilna člana Istarskog sabora najznačajnija u tom razvoju: Slovenac dr. Bartol Legat, tršćansko-koparski biskup, te Hrvati dr. Juraj Dobrila, porečko-puljski biskup, i dr. Ivan Josip Vitezić, krčki biskup.⁹

Pridruženjem otoka Krka, Cresa i Lošinja pokrajini Istri na njezinom je prostoru osnažen hrvatski etnički element te je ojačao narodni pokret protiv talijansko-talijanaškog građanskog sloja. Krk je, uz Kastav, postao centar pokreta te su mnogi sposobni Hrvati rodom s otoka.¹⁰ Krčani su sudjelovali u društveno-političkom životu pomažući u radu čitaonica, političkih društava te uređujući novine, od kojih su najznačajnije *Naša sloga*.¹¹ Posebno mjesto zauzima biskup Anton Mahnič, koji 1899. godine osniva tiskaru te započinje izdavanje lista *Pučki*

⁵ Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja* (Pula: Nova Istra, 2004), 102.

⁶ Isto, 103.

⁷ Isto, 115.

⁸ Isto, 107.

⁹ Isto, 108.

¹⁰ Ivan Kovačić, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005), 14.

¹¹ Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri u IX. i na početku XX. stoljeća* (Račice: Reprezent, 2004), 38 – 46. Usp. Petar Strčić, "Nekoliko podataka o otoku Krku i *Našoj slogi* 1870. godine", u: *Krčki zbornik* Svezak 1, ur. Petar Strčić (Krk;Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1970), 351.

Možemo izdvojiti jednog od osnivača i urednika Naše sloge Antuna Karabaića koji je bio svećenik s Krka te blizak prijatelj i suradnik Juraja Dobrile kao i potpredsjednika *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* Dinka Trinajstića.

prijatelj s ciljem širenja klerikalne ideologije po Istri, na otocima i u Hrvatskoj.¹² Mahničeva je namjera bila obrazovati seljake kako bi prevladali vremenske nepogode i bolesti koji su bili uzrok slabih poljodjelskih godina.

Tijekom nesuglasica između klerikalaca, čiji su utjecaji dolazili s Krka te iz Rijeke i Talijanske liberalne stranke, sjedište *Pučkog prijatelja* seli se u Pazin gdje se u prvom desetljeću 20. stoljeća koncentriraju snage hrvatskih intelektualaca. Tako se osnivaju hrvatsko katoličko društvo Pučko Sijelo, katoličko potporno društvo Obrana, te Tiskovno društvo,¹³ a zasigurno je otvaranje prve hrvatske gimnazije 1899. godine pomoglo da se narodni pokret u Istri rasplamsa. Najvažniju ulogu u formiranju nacionalnog pokreta imala je Hrvatsko-slovenska narodna stranka koja je težila ravnopravnosti svih naroda u Istri, kao i gospodarskom te kulturnom napretku. Zalagala se, između ostalog, za osnivanje zadruga i veće osamostaljivanje istarskih seljaka kao i za otvaranje škola i ravnopravnost hrvatskog jezika u svim segmentima života.¹⁴ Najveći je uspjeh stranka doživjela pobijedivši na izborima 1907. godine nakon promjene izbornog zakona i uvođenja općeg, jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa.¹⁵

Istra je Prvi svjetski rat dočekala u sklopu Austro-Ugarske monarhije, osjećajući neprestano talijanski pritisak. Odlazak muškog dijela stanovništva na bojišta ostavio je traga na gospodarstvu, a vremenske i druge nepogode posijale su glad i siromaštvo koje se zadržalo u cijelom međuratnom periodu.

1.2. Upravno i administrativno uređenje i smještaj općine Baška

Literatura ne nudi dovoljno podataka o upravnom uređenju otoka tijekom Prvog svjetskog rata, no iz arhivske se građe mogu prepoznati dijelovi slagalice koji pričaju priču o ljudima koji su vodili općinu u jednom od surovijih poglavlja krčke povijesti.

Kako se u prethodnom poglavlju može iščitati, krčki je politički kotar bio dijelom Istre, tj. bio je u sastavu oblasti Primorje. Upravno je kotar Krk podijeljen na sedam mjesnih općina – Krk, Punat, Bašku, Vrbnik, Dobrinj, Omišalj te Dubašnicu, a općina se sastojala od Baške,

¹² Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri u IX. i na početku XX. stoljeća* (Račice: Reprezent, 2004), 45.

¹³ Isto, 84.

¹⁴ Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja* (Pula: Nova Istra, 2004), 110.

¹⁵ Isto.

Stare Baške i Batomlja.¹⁶ Tijekom ratnih godina carski i kraljevski (dalje c. k.) namjesnik za Trst i Primorje bio je dr. Alfred Fries-Skene. Dotični se, kao tršćanski gradonačelnik, na tom mjestu nalazio sve do kraja rata kada je krajem listopada 1918. godine predao grad novoosnovanom talijanskom *Odboru javnog spasa*.¹⁷ Početkom ožujka 1917. godine za svoje zasluge i brigu oko otočana barun Fries-Skene te Svetozar Borojević dobili su diplome počasnih građana Krka, kojima se pritom najtoplije zahvaljuju uz obećanje kako će *podupirati dobrobit otoka te ga posjetiti nakon sklapanja mira*.¹⁸

Kotarski upravitelji u periodu Prvog svjetskog rata bili su Lusina do veljače 1915. godine kada na njegovo mjesto dolazi Emil Mucha, te od ožujka 1918. godine Ernest Kalvaris. Načelnik općine u prvim ratnim godinama bio je Božo Kaftanić s tajnikom Petrom Ostrogovićem, no već od 1915. godine do kraja rata općinom upravlja *Općinski upravni odbor* s predsjednikom Nikolom Dorčićem, zapisničarom Zvonimirom Grandićem te članovima Nikolom Frgačićem i Nikolom Barbalićem.¹⁹

Općina Baška je smještena na jugu otoka Krka, a gorskim sustavom posve je odijeljena od drugih mjesta. Najbliža su Punat, Vrbnik i Krk, no zbog neadekvatne prometne mreže i primitivnih sredstava za komunikaciju izoliranost općine naročito se osjetila tijekom ratnih godina. Jedina parobrodská veza bilo je *Austro-hrvatsko* (parobrodsko) *društvo* koje je povezivalo Bašku s Rijekom, Kastvom, Krkom, Opatijom, Crikvenicom i Rabom. No, veza je bila neredovita, često i u potpunosti prekinuta, čineći općinu i otok odvojenima od ostatka Primorja. Blizina Rijeke kao trgovačkog grada i glavne ugarske luke pozitivno je utjecala i na gospodarski uspon Krka. Otočani su imali mogućnost sudjelovati u radu komunalnih udruga i zadruge te posuđivati novac iz tzv. *posujilnica* koje se početkom 20. stoljeća sve više osnivaju. U gospodarskom razvoju mogli su sudjelovati oni koji su uspješno dobili bitku protiv austrijskih i talijansko-talijanaških nasilnika te talijanske iredente koja je otok i grad Rijeku smatrala svojima.²⁰ Aprovizacija Baške hranom ovisila je o parobrodima i o najbližem tržištu, no prestankom svih veza ona se onemogućuje, a situacija se dodatno pogoršala kada je

¹⁶ Podjela je vidljiva iz općinskih proračuna općine Baška. HR-DARI, JU 19, kutije 111-118

¹⁷ Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri u IX. i na početku XX. stoljeća* (Račice: Reprerent, 2004), 490.

¹⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 9.3.1917. br.418

¹⁹ Podaci dobiveni iz arhivske građe općine Baška. HR-DARI, JU 19, kutije 111-118.

Mucha se kao kotarski upravitelj potpisivao i na pojedinim dokumentima iz 1914. godine, te se može pretpostaviti kako je bio Lusinin zamjenik ili prethodnik.

²⁰ Ivan Kovačić, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005), 14.

Rijeka zabranila sav izvoz hrane.²¹ U gradu na Rječini ratom prestaje dotadašnji razvoj, a najveći se zastoje osjeća u parobrodskom prometu kada se sve potrebe građana podređuju ratnim zahtjevima.²² Objavljujući upute o aktivnostima koje su se odvijale u općini, načelnici su se često služili mogućim odsjecanjem otoka od ostatka kopna kao svojevrsnom ucjenom i načinom da ratnu situaciju prikažu strašnijom. Iako prijetnje nisu bile neosnovane, veći problem za Krčane bila je zabrana plovidbe vlastitim brodicama, te nemogućnost kupnje i prodaje namirnica po vlastitom izboru.

Funkcioniranje općine u ratno vrijeme bio je težak zadatak povjeren najsposobnijim ljudima. Stoga ih je bilo bitno zadržati na otoku usprkos zahtjevima za mobilizaciju. Tako se od novačenja pokušao zadržati tajnik-blagajnik i upravitelj Kotarskog cestovnog odbora u Krku od 1897. godine, Đuro Mužina pok. Antona iz Bogovića u Dubašnici. Zauzimajući se za njega predsjednik općinskog Upravnog odbora ujedno opisuje situaciju na otoku po pitanju cesta, tj. prometne povezanosti. Dotični se Cestovni odbor brinuo za 122 km ceste koliko ih je bilo, kako se navodi, u krčkom kotaru. Za njihovo popravljavanje, proširenje i preuređenje najzaslužniji je bio spomenuti gospodin, kao jedini činovnik u Odboru. Iz tog se razloga traži od upravitelja krčkih općina da se zauzmu za *izuzeće od novačenja kako kotar ne bi pretrpio kobne posljedice*.²³

Izuzeće od vojne službe u veljači 1917. godine traži se za općinskog tajnika Zvonimira Grandića s opravdanjem *kako bi općina pretrpjela nenadoknativ gubitak odlaskom jedinog tamošnjeg činovnika*.²⁴ Primjeri poput ovoga, u kojima općinski načelnici traže izuzeće od vojne službe za određene službenike mogu se pronaći među arhivskim zapisima tokom cijelog trajanja rata. Iako iz njih ne saznajemo jesu li navedeni ljudi naposljetku dobili mogućnost ostanka tj. povratka na otok, srčano zauzimanje od strane općinske uprave pokazatelj je koliko je zapravo kvalitetnog kadra nedostajalo još i prije rata, a naročito nakon obvezne mobilizacije. Unatoč tomu svakodnevni se život nastavio, za što je zaslužan nesebičan rad općinskih načelnika kojima je briga za mještane bila na prvom mjestu.

²¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 6.4. 1915. br. 655.

²² Danilo Klen i Vinko Antić, *Povijest Rijeke*, (Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1988), 281.

²³ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 20.6. 1916. br. 1483.

²⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 16.2.1917. br.274

1.3. Skica općinskog gospodarstva i počeci turizma

Na prvi pogled nespojivo no u praksi djelotvorno, turizam je uz industriju bio izrazito razvijen zahvaljujući *Morskom i klimatičnom kupalištu*. Industrijski segment činili su rudnici boksita,²⁵ po svemu sudeći bitan element u gospodarstvu općine, o kojemu, osim arhivskih zapisa, ne postoji daljnjih informacija, tako da je pisanje o njima podložno vlastitim interpretacijama.

Općinsku blagajnu poticali su rudnici aluminijske rudače – boksita, a o njima saznajemo kada njihov upravitelj, inž. Ramann Edouard iz Stare Baške, nekoliko puta nudi priliku za posao Krčanima. Rudnici dobivaju posebno mjesto kada se 1917. godine na poticaj kraljevskog pruskog ratnog ministarstva u Berlinu i pod zaštitom c.k. ratnog ministarstva u Beču počelo s obradom kovina za ratne naprave i municiju. Radnicima se osiguravaju životne potrebe te im se obećava potpora ako marljivo rade.²⁶ Rudnik je zauzimao važno mjesto u općini, a kako se angažirao oko izrade sredstava za ratne svrhe imao je povlastice prilikom svog djelovanja. Tako su npr. svi magarci Baške, Jurandvora i Batomlja, kao i vozovi s dva vola u pratnji sposobnih goniča odnosno vozača, dana 25. listopada 1915. godine, morali biti na usluzi u rudniku.²⁷

Na prijelazu se iz 19. u 20. stoljeće, kada se u znanstvenoj i stručnoj literaturi počinje pisati o blagotvornom djelovanju sunca, mora i svježeg zraka na ljudski organizam, krenuo razvijati kupališni i lječilišni turizam na sjevernom Jadranu.²⁸ Među prvima se spominje ljekovitost opatijske blage klime, promoviraju se Selce i Novi Vinodolski kao ljetovališta i lječilišta dok se otoci Lošinj i Rab navode pri liječenju dišnih organa i problema grla. Baška se pritom ističe za oporavak od reume terapijom vrućeg pijeska i šljunkom koji se zagrijavao na suncu.²⁹ Do početka razvoja turizma na otoku je prevladavalo ribarstvo, pomorstvo, te se stanovništvo bavi uglavnom ratarstvom i stočarstvom. Turizam se razvija na najatraktivnijem južnom dijelu, a do kraja dvadesetih godina sva obalna mjesta imaju morska kupališta.³⁰ Bogati mještani općine Baška koji su se u potrazi za boljim životnim prilikama odselili iz mjesta, čitajući o razvoju lječilišnog turizma od Opatije do Novog, iniciraju uređenje obale za

²⁵U arhivskim se dokumentima koristi izraz *bauxit*, a iz arhivskih izvora saznajemo kako su 1915. godine u Baški su otvorena tri rudnika.

²⁶HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj o 7.2.1917. br.209.

²⁷HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 24.10.1915.

²⁸Mirjana Kos i Julija Lozzi-Barković, *Kvarnerska kupališna baština; nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća* (Opatija: Hrvatski muzej turizma; Rijeka: Državni arhiv, 2009), 19.

²⁹Isto.

³⁰Isto, 184.

prihvat i izgradnju kupališta.³¹ Po uzoru na postojeće krčko kupalište, godine 1906. osniva se *Društvo za poljepšanje mjesta i mjesne čistoće* odgovorno za popločenje, uređenje mjesnih puteva, sadnju drveća te izgradnju prve kupališne zgrade na plaži u predjelu Pirnice.³² Neke od smjernica rada Društva bile su da vodstvo istoga ostane u rukama lokalnog stanovništva te da ono bude čisto slavensko. U skladu s politikom Narodne stranke, bila im je želja osnovati prvo čisto slavensko kupalište na Jadranu. Na Opatiju se naime gledalo kao kupalište austrijske aristokracije, Rab bečkog, a Crikvenica mađarskog građanstva, dok je Mali Lošinj bio u rukama talijanske elite.³³ Dva su ključna faktora u predratnom razvoju turizma u Baški. Prvi su poduzetnici Bašćani koji su radili izvan mjesta i po uzoru na druga turistička središta pokrenuli kotačiće na otoku, te Čeh Emil Geistlich koji se našao na pravom mjestu u pravo vrijeme, uložio svoj kapital, iskoristio postojeće resurse i od Baške napravio jedno od najuspješnijih centara morskog i lječilišnog turizma na Jadranu.

Ljetujući u Baškoj 1909. godine spomenuti se Emil Geistlich, inače direktor praške tiskare *Politika*, uključuje u rad Društva i unosi novi duh u razvoj bašćanskog turizma. Za početak dovodi liječnicu, dr. Zdenku Čermakovu, kako bi se kupalište moglo proglasiti i lječilištem. Zatim započinje s propagandom, prvensteno tiskajući brošure i prospekte o mjestu te objavljujući članke i oglase u spomenutim novinama. Kako bi svojim gostima pružio primjereni komfor i kvalitetu, osniva moderni hotel Baška s 33 sobe.³⁴ Kako je smještaj kupališta bio izuzetan broj je gostiju ubrzano rastao. Najveći je bio broj čeških turista koji kupnjom dionica omogućuju osnivanje Zadruga čime se kupalište preimenuje u *Hrvatsko-češko morsko i klimatično kupalište Baška*. Zadruga je bila zadužena za uređenje i poboljšanje uvjeta boravka turista.³⁵

Početak rata označio je i kraj vrlo uspješne sezone te godine. Geistlich se, usprkos evakuaciji svih turista i osoblja hotela 26. srpnja 1914. godine, ne predaje te mijenja pristup. Bašku predstavlja kao jedini mirni kutak, *bez mina, podmornica i torpeda*. Ipak, istodobno

³¹ Mirjana Kos i Julija Lozzi-Barković, *Kvarnerska kupališna baština; nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća* (Opatija : Hrvatski muzej turizma; Rijeka: Državni arhiv, 2009), 192.

³² Božo Frgačić Tomić, "Prilog proučavanju razvoja turizma na otoku Krku", u: *Krčki zbornik*, Svezak 29, ur: Petar Strčić, (Krki;Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 32.

³³ Josip Seršić - Ivica, "Turizam u Baški do I. svjetskog rata", u: *Krčki zbornik*, Svezak 29, ur: Petar Strčić, (Krki; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 80.

³⁴ Isto, 82.

³⁵ Mirjana Kos i Julija Lozzi-Barković, *Kvarnerska kupališna baština; nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća* (Opatija: Hrvatski muzej turizma; Rijeka: Državni arhiv, 2009), 194.

(pre)poručuje eventualnim gostima da ponesu dopuštenu količinu brašna.³⁶ Drugim riječima nastoji učiniti sve kako bi goste zadržao te tako nastavio rad Kupališta.

U literaturi se često navodi kako je ratno stanje prekinulo daljnji razvoj turizma u mjestu, te kako se tek nakon talijanske okupacije turisti vraćaju Kupalištu, no iz arhivskih je podataka vidljivo da gosti i dalje stižu u Bašku, kao i ranjeni vojnici u potrazi za odmorom i liječenjem.

Općinski upravitelji nastoje žurno riješiti probleme nastale hitnom mobilizacijom. U dopisu Ministarstvu za javne radnje u Beču načelnik Kaftanić iznosi ključne zapreke pri kvalitetnijem funkcioniranju Kupališta. Ključni je problem bila parobrodská veza koja je kako navodi *gotovo posve prestala*, čime je dovedena u opasnost opskrba hranom za otočane.³⁷ Zatim navodi neadekvatnu cestovnu povezanost mjesta na otoku, kao i lošu komunikaciju. Daljnji je razvoj onemogućavalo nepostojanje liječničke službe uslijed mobilizacije jedinog doktora, Vite Antića.³⁸ Načelnik moli hitno rješavanje navedenih problema jer u protivnom *Baška biva ekonomski ubivena jer promet stranaca prestaje, a štetuje i država što gubi mnogo svojih prihoda*.³⁹ U daljenjem tekstu načelnik iznosi podatke o broju gostiju koji godišnje posjeti općinu, otvorenim rudnicima boksita te mjesnim hotelima - Hotelu Baška, Velebit, Grandić te Villi Velebit koji su *dobrovoljno ponudili vojničkoj upravi svoje prostorije za oficirekonvalescente, koji bi mogli ovdje u zdravoj prirodi, na morskom žalu upotpuniti svoje zdravlje*.⁴⁰

Najveći problemi Kupališta bili su nemogućnost nabave namirnica, manjak liječnika te eventualni prestanak komunikacije koji bi uslijedio blokadom pomorskog prometa pri čemu štetu osjećaju ne samo općina i otok već i Monarhija. Također, negativan je učinak bio i na privatna poduzeća, koja su svoj opstanak oslanjala jedino na promet sa strancima. Stoga se općinsko poglavarstvo u Krku i Zemaljski Odbor u Istri u Poreču zalažu za povratak neophodnog dr. Antića iz vojništva, kao i da *parobrodská sveza Baška- Rijeka po Austro-Hrvatskom društvu bude uspostavljena te da grad Rijeka izda dozvolu da se u Bašku može dovažati živežna sredstva, napose jedan vagon brašna mjesečno*.⁴¹ Iz navedenog se nedvojbeno može iščitati zabrinutost oko budućnosti Kupališta, no podiže se svijest i o

³⁶ Josip Seršić - Ivica, "Turizam u Baški do I. svjetskog rata", u: *Krčki zbornik*, Svezak 29, ur: Petar Strčić, (Krki; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 84.

³⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 6.4. 1915. br. 655

³⁸ Arhivski podaci spominju dr. Antića kao općinskog liječnika, dok se dr. Čermakova navodi u kontekstu krčke ordinacije.

³⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 6.4. 1915. br. 655.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

drugim problemima koji su mučili Bašćane. Iako se oni navode u funkciji poboljšanja kupališnog turizma istovremeno bi njihovim rješavanjem bila olakšana svakodnevnica svih otočana.

Turizam je u općini bio pokretač gospodarstva, a turistička sezona, koja je u prosjeku trajala od travnja do rujna, unosila je novi duh među Bašćane. U tom je periodu radilo deset gostionica, za razliku od šest koliko ih je bilo otvoreno tijekom cijele godine, turisti su imali na raspolaganju jednu dvoprežnu kočiju, tri kupališta, 30 terena za sport i tenis, a tijekom 1915. godine blagodatni otoka iskoristio je 241 turist. Najveći broj njih, čak 197, došlo je iz Istre, dok su ostali uglavnom iz Ugarske i drugih krunovina i pokrajina zastupanih u carskom vijeću. Također, kada bi posjetili Bašku, turisti su u većini slučajeva ostajali preko četiri tjedna što je zasigurno pozitivno utjecalo na općinsku blagajnu.⁴²

Vlasnici hotela i gostionica ponudili su svoj doprinos ratnoj situaciji krajem 1916. godine primivši bolesne vojnike i oficire (uz umjerene cijene), no bez mogućnosti prehrane istih zbog manjka hrane. Prvenstveno se to odnosilo na meso kojega stanovništvo nije imalo ni za pokriće vlastitih potreba. Problem je bio i dolazak ranjenika preko zime jer hoteli nisu bili opskrbljeni pećima zbog orijentacije na ljetnu sezonu.⁴³

Kako je riješena situacija s liječnikom dr. Vitom Antićem ne može se iščitati iz arhivskih dokumenata, no promet parobrodima je povremeno obnavljan, te se putovanja otočana i stranaca omogućuju, odnosno zabranjuju, s obzirom na naređenja kotarskog poglavarstva. Bilo kako bilo, rudnici i Kupalište pozitivno su utjecali na gospodarstvo otoka, međutim imali su zajedničku negativnu stranu. Jedni i drugi privlačili su goste, bilo u obliku vojnika koji su dolazili na oporavak, bilo tradicionalnih turista željnih sunca i mora te dakako rudare koji su u Bašku došli tražeći posao. Negativna posljedica toga bila je veća mogućnost širenja zaraznih bolesti s obzirom na navedene probleme koje opisuje načelnik Kaftanić u svom dopisu. Detalje o tome donosi poglavlje o zdravstvenoj skrbi.

1.4. Lokalna problematika prometa

Tijekom Prvog svjetskog prometna (ne)povezanost s kopnom za otok Krk rata je bila jedan od faktora koji je stanovništvo doveo doslovno na rub gladi. Izoliranost Baške od

⁴² Očito je kako se broj turista drastično smanjio u usporedbi s predratnim godinama.

HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 28.2. 1916. br. 388.

⁴³ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 25.10. 1916. br. 3272.

drugih općinskih centara negativno je utjecala na životne prilike mještana što je rezultiralo, između ostaloga, neadekvatnom liječničkom skrbi.

Dobra organizacija putovanja, bilo lokalnih ili van otoka, bila je jedna od ključnih zadataka kotarskog poglavarstva. Jedina veza koju je otok imao s kopnom bila je organizirana parobrodima, bilo da je riječ o prijevozu ljudi ili pošte.

Od rujna 1915. godine Carsko i kraljevsko zapovjedništvo podijelilo je područje jugozapadne fronte na uži i širi ratni dio po kojima se organizirao promet ljudi. Uži je obuhvaćao južni Tirol, Korušku, Kranjsku i Primorje te grad Rijeku, dok su u širi spadali sjeverni Tirol, Salzburška, Štajerska i Hrvatska osim županija Požega, Virovitica i Srijem. Odlučeno je da tko prekorači granicu užeg u širi mora imati putni list i dozvolu nadležnog vojničkog zapovjedništva. Kod putnog prometa unutar užeg ratnog dijela razlikuje se promet po političkom kotaru i općinama koje s njime graniče za koje je potrebna svjedodžba o istovjetnosti izdana od c.k. oružničke postaje, dok za ostali promet služe dozvole za putovanja izdane od c.k. poglavarstva.⁴⁴

Uslijed ratnih prilika najveće negodovanje stanovnika izazivao je spor promet parobrodom Nehaj za koji se traži da ga se zamijeni drugim, bržim, kako ne bi patili ljudi, ali i pravovremeno izvršavanje vojničkih naredbi. Hrvatsko–ugarsko parobrodsko društvo sporost je pripisalo ratnim prilikama uslijed kojih se koristi ugljen slabije kvalitete te je nemoguće očistiti brod od nametnika koje se prilijepe za dno.⁴⁵ U travnju 1915. godine prema dopisu c.k. pomorske Vlade u Trstu *sva domaća pomorska parobrodarska društva, koja uživaju državnu pripomoć... izjavila su da će rođacima koji putuju u pohode bolesnim i ranjenim vojnicima odnosno na sprovod davati 50% popusta na putovanje onamo i natrag*.⁴⁶ Sredinom su srpnja iste godine izdane redarstvene odredbe za putovanje po Primorju i van njega kojima se propisuje da stanovništvo koje namjerava mijenjati boravište mora imati ispunjene svjedodžbe istovjetnosti (kojima se potvrđuje identitet) te lokacije između kojih se putuje.⁴⁷

⁴⁴Za područje c.k. poglavarstva u Puli potrebna je uz navedeno i dozvola c.k. zapovjedništva ratne luke, a za putovanje u Dalmaciju trebala je i dozvola c.k. zapovjedajućeg generala u Sarajevu.

HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 9.9. 1915. br. 1745.

⁴⁵HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 14.9. 1915. br. 1723.

⁴⁶HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 21.4. 1915. br. 828.

⁴⁷Svjedodžbe su trebale biti napisane na njemačkom i hrvatskom jeziku te legitimirane od strane vojničkih nadzornih organa, a u njima je moralo biti istaknuto da s moralnog i političkog gledišta nema nikakvih zapreka protiv putovanja.

HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.7. 1915. br. 6411.

U periodima kada su se putovanja dozvoljavala zabilježen je povećan promet na parobrodskoj liniji Krk – Rijeka. Porast broja iskaznica koje su se izdavale stanovništvu za putovanja van otoka zbog posla povećao se u posljednjim godinama rata, naročito 1918. godine pri čemu su zanemarivani poljski radovi. Stoga se općini savjetuje da ograniči izdavanje iskaznica te djeluje na pučanstvo u smjeru manjeg odlaska s otoka.⁴⁸ U lipnju 1918. godine kotarsko poglavarstvo obavještava stanovnike kako će samo u iznimnim situacijama izdavati potrebne putne listove za putovanje izvan otoka. Kako bi ih osigurali, zainteresirani su trebali dokazati kako je to zbilja hitno, važno i apsolutno potrebno, a pismene i usmene molbe nisu se izdavale bez dokaza o neodgodivosti odlaska s otoka. Određeno je da će se molbe iznositi samo pred općinskim poglavarstvom, koje će biti zaduženo za selekciju čime bi se smanjilo opterećenje Kotarskog poglavarstva.⁴⁹ Zapovjednik parobroda u rujnu 1918. godine poziva Krčane da bez izričite potrebe ne putuju prema Rijeci kako bi se izbjegle eventualne nesreće uslijed prevelikog broja putnika.⁵⁰

Promet po otoku odvijao se i jednoprežnom poštanskom vožnjom između Punta i Krka uz godišnju naknadu od 2 400 kruna te mjesečni doplatak od 100 kruna za vrijeme trajanja iznimnih prilika. Dohoci od prevažanja putnika išli su u korist poduzetnika.⁵¹

Koliko je bilo komplicirano putovati u ratno vrijeme pokazuje primjer Ivana Perožića, rođenog u Dragi. U travnju 1916. godine dotični traži da mu se izda dozvola za putovanje u Opatiju kako bi potražio pomoć specijalista. Unatoč svjedodžbi općinskog poglavarstva kojom se potvrđuje njegova politička i moralna ispravnost te Svjedodžbi o istovjetnosti dozvola za putovanje u obližnju Opatiju nije mu omogućena.⁵²

1.4.1. Problem putovanja izvan otoka i iseljavanja stanovništva

Najčešći razlozi putovanja izvan otoka, osim vojne službe, bili su posjet liječniku zbog bolesti, zapošljavanje u drugoj općini, trgovina te preseljenje radi neimaštine. Zbog posljedica slabe poljodjelske godine i sve većeg siromaštva dozvole za putovanje najviše su se tražile tijekom 1917. godine. U skladu s tim udovica Marija Magašić za sebe i četvero svoje djece traži dopuštenje guvernera za Ugarsko–hrvatsko primorje, grofa Stjepana Wickenburga, za preseljenje u Rijeku kako bi tamo zaposlila djecu i osigurala im bolju budućnost jer u Baški

⁴⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 13.4. 1918. br. 933.

⁴⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 29.6.1918. br. 1404.

⁵⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 21.9.1918. br. 2072.

⁵¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 30.1.1918. br. 231.

⁵² HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 4.4. 1916. Br.921.

nema ni škole ni zanatlija. Poslovi za djecu kao i mjesto stanovanja već su osigurani, a istinitost navoda kao i preporuku za dotičnu nudi predsjednik Općinskog upravnog odbora Nikola Dorčić.⁵³ Preporuka poput ove mogla je olakšati preseljenje, no nije ga garantirala te se čekala daljnja odluka.

Prekooceanska putovanja započela su krajem 19. stoljeća, ne samo iz Dalmacije i Primorja već i drugih krajeva Hrvatske, a trend masovnog iseljavanja potrajao je do početka rata. Razlozi su ponajviše bili gospodarske prirode, za otočane i stanovnike priobalnih krajeva najveći je poticaj bila bolest filoksera koja je uništila vinograde, izuzetno važne za život ljudi.⁵⁴ Iako za vrijeme trajanja ratnih operacija iseljavanje prestaje, promjene koje su se dogodile na demografskoj slici utjecale su na život otočana nakon 1914. godine Broj stanovnika na Krku od 1880. do 1890. godine porastao je za 4000, tj. dosegao je brojku od oko 22.230 ljudi.⁵⁵ Brojnost obitelji, slabe poljodjelske godine, vinogradarske bolesti, ali i zakonske odredbe poput vinskih klauzula kojima se trgovina vinom nastojala sputati, uzrokovale su masovna kupovanja prekooceanskih karata, naročito nakon uspostave parobrodske linije između Trsta, Rijeke i New Yorka.⁵⁶ Uzmemo li u obzir da se od 1890. do 1914. godine iz Hrvatske iselilo oko pola milijuna radno sposobnih i mladih ljudi,⁵⁷ a ostatak je tijekom rata obuhvaćen obveznom mobilizacijom, vidljivo je kako su tereti svakodnevnog života pali na leđa žena, djece i staraca.

Među brojnim iseljenicima posebno mjesto pripada don Niku Grškoviću rođenom u Vrbniku 1863. godine.⁵⁸ Ivan Čizmić u Krčkom zborniku donosi zanimljiva zapažanja o njegovu životu. Sredina u kojoj je odrastao uvelike je utjecala na oblikovanje njegovih stavova i kasnijih životnih odluka. Kao mladog kapelana u senjskoj biskupiji najviše su ga oduševljavale pravaške ideje, toliko da je neko vrijeme uređivao pravaški dnevni list *Hrvat*. Druga osoba koja je snažno utjecala na njegov politički razvoj bio je utemeljitelj Novog lista Franjo Supilo koji je bio jedan od začetnika ideje o Hrvatsko-srpskoj koaliciji.⁵⁹ Na samom početku 20. stoljeća zbog nesuglasica s vlastima i crkvenim starješinama, ali i unutar Stranke prava, Gršković odlazi u Chicagu. Prema popisima, došavši u Ameriku iseljenici su

⁵³HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 10.4.1917. br.696

⁵⁴ Anton Bozanić, *Hrvatsko iseljavanje u SAD i Krčani u New Yorku* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1996), 13.

⁵⁵ Isto, 40.

⁵⁶ Isto, 42.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Ivan Čizmić, "Prilog za životopis Nika Grškovića istaknutog hrvatskog iseljenika", u: *Krčki zbornik*, Svezak 1, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1970), 372.

⁵⁹ Isto, 373.

ispunjavali upisne listiće i isticali se kao Mađari ili Austrijanci čemu su se Slavske iseljeničke organizacije oštro protivile. Na čelu akcija koje su pokretali Hrvati bio je don Niko Gršković.⁶⁰

Najznačajnija narodno-politička organizacija američkih Hrvata u SAD-u bio je *Hrvatski savez*, osnovan 1912. godine u Kansas Cityju, čije je glasilo bilo društveno-politički orijentiran list *Hrvatski svijet*.⁶¹ Don Niko Gršković kroz 25 godina koliko je bio glavni urednik zalagao se za oslobođenje Hrvata i njihovo ujedinjenje s drugim južnoslavenskim narodima. Vidljivo je to i u promjeni imena lista u Jugoslavenski svijet 1917. godine, da bi ga četiri godine kasnije preimenovao u Svijet. Tijekom Prvog svjetskog rata u Americi su iseljenici budno pratili događanja u domovini te rad Jugoslavenskog odbora. U pisanju lista naglašava se pravo naroda na samoodređenje te uloga iseljenika – biti glas Hrvata u domovini te izraziti težnje za životom u ravnopravnoj zajednici s drugim južnoslavenskim narodima. Kao član Jugoslavenskog odbora još od 1915. godine dopisuje se s predsjednikom Wilsonom, budno prati situaciju s Italijom, ali i sa Srbijom nakon Krfske deklaracije 1918. godine. Zahvaljujući neumornom radu Grškovića i drugih iseljenih Hrvata stvorili su se uvjeti da članovi Jugoslavenskog odbora došavši u Ameriku približe svoje vizije širokom krugu ljudi. Također njihovim se zaslugama američki političari na čelu s predsjednikom Wilsonom pobliže upoznali s nastojanjima manjih naroda za samostalnost i suverenost te je možda upravo Grškovićeve riječi bila presudna u njegovu oštrom opiranju Londonskom ugovoru i talijanskim pretenzijama prema istočnoj obali Jadrana.

U razdoblju od 1890. do 1914. godine oko 300 000 Hrvata se iselilo u prekomorske zemlje, što su naročito dobro prihvatile brodske kompanije i osiguravajuća društva, ali i obitelji koje su ostajale kod kuće i dobivale financijsku pomoć.⁶² Da iseljenici nisu samo financijski pomagali govori podatak iz izvora kako je *novoosnovano američko društvo prikupilo... razne darove kako bi djeci stradalih vojnika uljepšalo prvi ratni Božić. Skupljeni su darovi u vrijednosti 10 000 000 kruna te se poziva općinsko glavarstvo da sastavi i pošalje popis djece umrlih vojnika koji pripadaju općini Baška*.⁶³ Nekoliko mjeseci kasnije, u ožujku 1915. godine načelnik Lusina moli da se darovi uruče udovicama Dekanić i Fregačić u Baškoj.⁶⁴

⁶⁰ Ivan Čizmić, "Prilog za životopis Nika Griškovića istaknutog hrvatskog iseljenika", u: *Krčki zbornik*, Svezak 1, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1970), 374.

⁶¹ Isto, 375.

⁶² Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj: (1835-1918.)* (Zagreb: Naprijed 1999), 101.

⁶³ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 31.12.1914. br. 3091.

⁶⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od ožujka 1915. br. 366.

Ukratko, rat je otežao i onemogućio putovanja izvan otoka, bilo da je riječ o onima manjeg opsega – do susjednih tržišta poput Rijeke, bilo ona većih relacija, pa čak i prekomorska. Tomu se pokušalo stati na kraj molbama načelnika da se parobrodski promet poveća, no kako je rat odmicao tako su uvjeti za odlazak s otoka postajali rigorozniji.

2. Svakodnevni život mještana

2.1. (Pre)hrana naroda u ratno doba

Ratarstvo, stočarstvo i vinogradarstvo bile su najrazvijenije primarne gospodarske djelatnosti otočana, a prehrana stanovništva zadavala je najviše briga općinskom poglavarstvu. Iz sačuvane građe iščitavamo kako su se raspoložive količine hrane svake godine smanjivale, a vrhunac krize bio je tijekom 1917. godine. Odvojenost otoka od ostatka kopna, slabe poljoprivredne godine, elementarne nepogode, nedostatak sposobne radne snage za obradu zemljišta samo su neki od razloga velike gladi koja je pokrenula razne humanitarne akcije. Jedna od njih, koja najviše pokazuje težinu surove situacije na otoku, jest preseljenje djece u bogatije krajeve sjeverne Hrvatske.

2.1.1. Racionalizacija hrane

Ratne okolnosti izazvale su povećan oprez vezan za proizvodnju, skladištenje, upotrebu i prodaju brašna i njegovih produkata. Vlasti pozivaju na štednju te ključne živežne namirnice i spominju oštre sankcije za prekršitelje naredbi.⁶⁵ Krajem studenog 1914. godine načelnik Kaftanić oglasom poziva *sve trgovce, magazince, producente i potrošače da točno i pravodobno obavijeste zaduženu osobu o količini žita, pšenice, raži, kukuruza, krumpira i brašna kako bi se provjerilo jesu li zalihe dovoljne*, te posebno naglašava *kako će prijave robe biti kontrolirane*, ali bez straha za stanovništvo kako bi im hrana mogla biti oduzeta.⁶⁶ Suočeni s neizvjesnim razvojem događaja općinski su se načelnici morali prilagoditi novonastaloj situaciji najbolje što su znali. S jedne strane dobivali su upute od Ministarstva tj. tršćanskog upravitelja Fries-Skenea dok su s druge strane bili suočeni s postepenim smanjivanjem zaliha i mogućim odsjecanjem od kopna. Kako su se zalihe smanjivale, pravila oko njihova korištenja postajala su sve stroža. Tako početkom 1915. godine Ministarstvo izdaje nove propise za pravljenje i prodaju kruha. Naglasak se stavlja na zabranu pravljenja kruha samo s bijelim brašnom te se od općinskog poglavarstva očekuje najveća strogost prema pekarima i prijavu svakog prekršaja. Posebna se pažnja stavlja na pravljenje slatkiša, koje je dozvoljeno samo srijedom i subotom.⁶⁷

⁶⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 23.12.1914. br. 3106.

⁶⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 29.11.1914. br. 2882.

⁶⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.2.1915. br. 300.

Upozoravajući na niz naredbi počevši od carske iz veljače 1915. do *Obznane Ministarstva za Primorje* iz ožujka iste godine upravitelj Lusina upozorava na potrebu za većom štednjom žita i mliva kako bi se izbjegla glad *kojom neprijatelj prijeti* jer postojeće zalihe na otoku nisu bile dovoljne za prehranu pučanstva do iduće žetve, te se nada kako će biti moguće pribaviti novih zaliha kupnjom i dovozom.⁶⁸ U ožujku 1915. godine Lusina se usmeno dogovorio s načelnikom grada Rijeke o prodaji brašna, koja je bila moguća samo uz pismenu izjavu kojom se naglašava njegova nestašica, a trebaju je potpisati općinski i kotarski upravitelj te odobriti gradski magistrat u Rijeci.⁶⁹

Općine su često na svoju ruku pokušavale riješiti pitanje snabdijevanja otoka, što je dovelo do kontraproduktivne situacije. Problem je pokušao riješiti kotarski upravitelj, koji moli da ubuduće isključivo *on koji je u uskoj svezi sa privatnim dobavljačima na Rijeci, sa narodnim zastupnikom dr. Laginjom u Voloskom, nekim bankama i špediterima na Rijeci te zavodom za promet žita u Beču* rješava pitanja vezana za aprovizaciju.⁷⁰ Navedeni dopis pokazuje kako je kompliciran postupak nabave brašna bio za otočane te u skladu s tim i postupci upravitelja prilikom njihova rješavanja. Situacija se donekle popravila kada *Gospodarska sveza za Istru* u Puli, pod predsjedavanjem dr. Matka Laginje, u svibnju 1915. godine preuzima na sebe inicijativu oko nabave kukuruza i brašna. Razlog je potreba za namirnicama do kojih se tako lakše dolazi, ali i malverzacije s cijenama koje štete narodu. Njihovoj ideji priklonile su se Kastavska i Nerezinska općina, te su u Posujilnicu u Voloskom položile veću svotu novca. Kako bi se izbjegle visoke cijene kukuruza kakve su primijećene na riječkom i tršćanskom tržištu pozivaju se sve istarske općine, kreditne i druge seoske zadruge da se dogovore i popišu potrebe kukuruza za barem tri mjeseca, a zatim skupe novac i pošalju ga Posujilnici. Općina Baška se odazvala pozivu i naručila potrebnu količinu kukuruza te bijele muke, za što je poslala 6000 kruna u Volosko.⁷¹

U siječnju 1915. godine suočeno s teškom gospodarskom situacijom Ministarstvo unutarnjih poslova izdaje opomenu *Hrana naroda u ratno doba* u kojoj daje upute kako bi se izbjegla glad u Monarhiji. Tako se poziva *svatko neka promisli, da obroci imaju čovjeka da nasite i hrane, a ne da služe užitku i rasipnosti. Svaka neumjerenost u jelu i piću, poput slavljenja svečanih prigoda gozbama i pijankama se ne preporuča. Također ne smije se čovjek dat zavesti ni u oprečnu pogrješku, da od brige nakupuje nepotrebitih zaliha živeža. Time bi samo*

⁶⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 2.4.1915. br. 696.

⁶⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 12.3.1915. br. 467.

⁷⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 4.6.1915. br. 955.

⁷¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 1.5.1915. br. 1288.

*sebi i drugima povisio cijene. Opominju se svi, a osobito oni, koji su već nabavili takvih zaliha, da se živež, osobito brašno, kad se čuva na nezgodnim mjestima, pokvari te se ne može upotrijebiti za hranu ljudi.*⁷² Nadalje u opomeni slijede savjeti za pojedine prehrabene namirnice. Tako se ne preporučuje meso jesti svaki dan ili klati mlade životinje. Savjetuje se sadnja povrća na svaki dio neobrađenog zemljišta, hvale se krumpiri kao hranjiva i jeftina hrana, a šećer se smatra ne samo predmetom užitka već *izvanredno važnom hranom* zbog čega bi ga se trebalo što obilnije upotrebljavati. Njime bi se naime mogla nadomjestiti nestašica i skupoća masti. Nadalje, voda se preporučuje kao najbolje sredstvo za gašenje žeđi, a mlijeko najhranjivijim pićem. Opomena završava pozivom *sugrađanima i domaćicama* da ispune svoju dužnost prema zajednici, a po tom i dužnost spram samih sebe. *Nek svatko nastoji, da se štede naše zalihe živeža, i neka nastoji pokazati se dostojnim velikog vremena.*⁷³

Kao i svake godine nakon žetve uslijedilo je popisivanje zaliha kako bi se odredio potrošak do iduće godine. *Rodoljubna je dužnost svakoga, stoji u oglasu, da po savjesti prijavi svoje zalihe žita i mliva... koje će popisivati pouzdanici oblasti. Neka se nitko ne boji reći istinu. Pouzdanici su prisegom obećali najstrožu šutnju o privatnim prilikama i poslovnim tajnama, za koje kod popisa saznaju.*⁷⁴

Ministarstvo unutarnjih poslova, nezadovoljno posljednjim popisom zaliha naredilo je da se postupak ponovi primijetivši kako rezultati iz kolovoza ne odgovaraju realnom stanju. Stoga se *glavari obitelji i gospodari kuća mole biti na raspolaganju komisije te kloniti se svakog zatajivanja zaliha, jer će inače neodgodivo protiv svake osobe biti proveden kazneni postupak.*⁷⁵ Kada se sagleda šira slika, pokušaji prevare popisivača zaliha, čak i po cijeni visokih kazni, samo su jedan od načina da se osigura potrebna hrana.

Razglas c.k. namjesnika, baruna Fries-Skenea, iz ožujka 1916. godine upozorava kako je svako zatajivanje zaliha najstrože zabranjeno te se gleda kao na izdaju domovine i kažnjava globom do 2000 kruna ili kaznom zatvora do jedne godine. Razglasom se napominje kako je nedopustivo *svako ustručavanje od prodaje zaliha kao i njihovo gomilanje preko vlastite potrebe čime se otežava opskrba siromašnog stanovništva.* Nadodaje kako *ekonomska borba nametnuta od neprijatelja zahtjeva... da se pučanstvo cijele unutrašnjosti bori sa svim svojim*

⁷² HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 23.2.1915. br. 303.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Na prijavnici, koja se ispunjavala 26. rujna 1915. tražili su se podaci o imenu i prezimenu dotičnoga, mjestu stanovanja i broju osoba koje se uzdržavaju te dotadašnji popis pšenice, raži i ječma.

HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 30.9.1915. br. 7836.

⁷⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 5.12.1915. br. 2549.

*sredstvima... s junacima na bojištu.*⁷⁶ S ciljem da se stane na kraj malverzacija, sredinom srpnja 1915. godine općinskom poglavarstvu stiže obavijest o carskoj naredbi kojom je određeno preuzimanje cjelokupne količine žita. Time se daje do znanja kako će biti određeno koliko svaka obitelj aprovizacijom dobiva namirnica.⁷⁷

Kako bi se svim stanovnicima uz jeftinu cijenu omogućio kruh država je uvela nove odrednice upravljanja žitom. Sve žito i brašno bit će uzapćeno u korist države 15. kolovoza, a posjednici se moraju brinuti za njihovo uzdržavanje te su ih dužni prodati *Zavodu za promet žitom*. Spomenuti je organ bio zadužen za cjelokupni promet žitom u Monarhiji, a kako bi se produktivnost povećala dio poslovanja prebacio je na Podružnice. One su pod sobom imale kotarske i mjesne komisijone. Tako je krajem kolovoza, komisijonarom za krčki kotar postao vladin povjerenik za općinu Baška prof. Nikola Žic. Za Primorje, gdje je spadao i krčki kotar, Podružnica je bila osnovana u Trstu.⁷⁸ Kazne za prekršitelje ovih odredbi bile su rigorozne, zatvor do jedne godine i globa do 20.000 kruna, što upućuje na važnost koja se posvećivala žetvi na otoku. Za kupovanje žita tijekom rata u svim općinama krčkog političkog kotara odabrani su Ivan, te njegov sin Franjo Žic.⁷⁹

Nestašicu hrane pokušalo se umanjiti dijeljenjem pšenice za sijanje. Prijave koje su se primale od 26. lipnja do 15. srpnja 1916. godine morale su biti dopunjene podacima o površini zemljišta te željenom količinom sjemenja, kao i kaparom od 50 kruna. Napominje se kako je strogo zabranjeno dodijeljenu pšenicu koristiti za hranu.⁸⁰

Sredinom 1917. godine glad je postajala najveći teret rata na otoku. Zabilježeni su slučajevi u kojima mještani tuže djecu radi krađe kilograma grožđa i 12 krušaka.⁸¹ Kako bi se krađama stalo na kraj zabranjeno je pasti životinje po poljskim putevima danju i noću, a dođe li do prekršaja napominje se kako će biti kažnjeni roditelji i to peterostrukom globom.⁸² Od te se godine veća pažnja posvećuje ribarenju. Država preuzima organizaciju istoga te se općine pozivaju da popišu ribare od 14 do 65 godina, uključujući i žene, te da popis stave na raspolaganje vlastima.⁸³

⁷⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 5.3.1915.

⁷⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 12.7.1915. br. 1417.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 10.12.1915. br. 2571.

⁸⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 23.6.1916. br. 1461.

⁸¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 27.7.1917. br. 1522.

⁸² HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 25.8.1917. br. 1780.

⁸³ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj o 17.2.1917. br.278.

Koliko je situacija zapravo bila traumatična upućuju riječi crikveničkog biskupa Rigonia koji spominje kako je mnogo otočana oboljelo jer se u nedostatku palente hrane travom.⁸⁴ Dopis omišaljskih općinara krajem srpnja 1917. godine ukazuje na alarmantno stanje. U njemu se pozivaju bašćanski općinari da se pridruže ostalima s otoka i u jednoj deputaciji prikažu namjesniku barunu Fries-Skeneu u Trstu opasnost koja stanovništvu prijeti od gladi prvenstveno zbog suše koja je uzrokovala veliku nerodicu.⁸⁵ Nažalost, iz arhivskih se dokumenata ne raspoznaje koliko su općine međusobno surađivale, no za zaključiti je kako je u najboljem interesu svih bilo zajednički se truditi riješiti problem hrane koji je nakon 1917. godine postao kritičan.

Vojnička uprava u prosincu 1917. godine stavila je na raspolaganje pojedinim općinama krčkog kotara grupe od 15 do 40 vojnika poljodjelaca kako bi pomogli obaviti zimske i proljetne poljske i vinogradarske radove. Hranu im je osigurala spomenuta uprava, a smještaj općina tj. davalac radnje koji je za nadnicu morao izdvojiti 4 krune.⁸⁶ Nestašicu hrane nastojalo se nadvladati povećanjem poljodjelske proizvodnje. Prvenstveno se pokušalo zasaditi sve obradive površine, te se pozivalo posjednike zemljišta obaviti na vrijeme sve potrebne poljodjelske i vinogradarske radnje. Ako pojedinac nije bio u mogućnosti sam zasaditi zemljišta, za to se trebala pobrinuti općina. Dužnost općinskih povjerenstava bila je i savjetodavna uloga te strogo kažnjavanje poljskih prekršaja.⁸⁷

Općinsko poglavarstvo Baške u veljači 1917. godine zauzima se za oslobađanje vojničke službe kotarskog učitelja poljodjelstva Vinka Ferlunga. Koliko je dotični za otok, ali i šire, bio bitan ukazuje činjenica kako se molba šalje samom Vojnom zapovjedništvu u Grazu. U dopisu se opisuje kobna situacija koja je na otoku uslijedila zbog velike suše, gladi, ali i činjenice da je teret obrade zemljišta pao na *slaba pleća neiskusnih žena, nejake djece i nemoćnih staraca*.⁸⁸ Odlaskom profesora Ferlunga, Krčki je kotar izgubio jedinog poljodjelskog stručnjaka, te voditelja Općinske komisije za poljske radnje i spremanje žetve koji je u jedanaest godina službe upoznao situaciju na otoku i otočane. Dotični je osim za Krk bio zadužen i za Volosko kao i za Cres, čime su tri kotara njegovim odlaskom na gubitku.⁸⁹

⁸⁴ Dubravka Ivančić, *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* (Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009), 78.

⁸⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 7.8.1917. br. 1571.

⁸⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 11.12.1917. br. 2669.

⁸⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 31.8.1918. br.1993.

⁸⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 21.2.1917. br.291.

⁸⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 21.2.1917. br.291.

Uz ratarstvo na otoku je bilo razvijeno i stočarstvo, ali nedovoljno pa su zalihe mesa u velikoj količini ovisile o uvozu. Pritom se trebalo paziti na zdravstvenu ispravnost uvezenog mesa kako bi se izbjegle bolesti. Prekomorski izvoz životinja zbog nedostatka veterinarskog stručnjaka bio je zabranjen od kolovoza do studenog 1914. godine.⁹⁰ Tek tada gradski magistrat u Rijeci dopušta slobodan izvoz živeža u austrijsko područje.⁹¹ U travnju iduće godine poglavarstvo općine Punat šalje dopis u kojem upozorava na mogućnost ostanka bez goveda i janjaca, tj. bez mesa, kome se pokušalo stati na kraj zabranom izvoza gospodarskih životinja izvan otoka i detaljnim popisivanjem istih.⁹² Izvoz namirnica bio je moguć samo uz posebne dozvole,⁹³ osim u slučajevima kada se za potrebe ratne mornarice organizirala prodaja živeža. Iako pokrenuta zbog čestih molbi mještana iz pojedinih općina krčkog kotara, akcija prodaje živeža ratnoj mornarici nije bila uspješna te je više puta ponavljana.⁹⁴ Kada je krajem kolovoza prekinuta trgovina s Rijekom, a u prosincu izričito zabranjen svaki izvoz hrane, ali i onemogućena prodaja drugim vojnim i civilnim komisijama osim c.k. ratnom mornaricom, stanovništvo je spremnije dočekivalo parobrode.⁹⁵

Kako bi se preventivno djelovalo na mogućnost gladi iz bečkog su Ministarstva za poljoprivredu na otok stizale upute za poljodjelske i stočarske radnje. Tako je u veljači putujući učitelj održao javno gospodarsko predavanje, a u travnju 1915. godine stiže uputa o hranjenju konja i marve.⁹⁶

Osim zaliha žita i mliva krajem 1915. popisivale su se i domaće životinje, goveda i konji te količina sijena, uz napomenu kako je cilj ustanoviti njihov broj u općini, a ne rekviriranje ili oporezivanje.⁹⁷ Međutim nekoliko mjeseci kasnije općinsko poglavarstvo proglašava kako je uslijed pomanjkanja mesa primorano rekvirirati ga, te prodavati pučanstvu.⁹⁸

Takvi postupci upravitelja dodatno su ulijevali nepovjerenje stanovništvu stoga ne iznenađuju pokušaji malverzacija mada im se pokušalo stati na kraj, a krijumčarenje životinja izvan

⁹⁰ Tek od 13. ožujka 1915. na Krku počinje s radom Rudolf Przykopa c.k. veterinar, zadužen za kontrolu životinja.

⁹¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.11.1914. br. 2867. Zaslugom doktorice Zdenke Čermakove.

⁹² HR-DARI, JU 19, kutija: 102, Izvještaj od 23.4.1915. br. 868.

⁹³ Izdavale su se u kolovozu 1915, a vrijedile su za izvoz grožđa, rajčica i krastavaca.

HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.7.1915. br. 1455.

⁹⁴ Parobrod je na Krk dolazio nekoliko puta u kolovozu 1915. godine, no iz općine mu nitko nije ništa prodao, stoga se stanovništvo, za koje se saznalo da izvozi u Senj i Rijeku, opominje da to više ne čini.

HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 25.7.1915. br. 1492.

HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 15.8.1915. br. 1609.

⁹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 3.12.1915. br. 2526.

⁹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 12.4.1915. br. 777.

⁹⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 18.12.1915. br. 2605

⁹⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 11.3.1916. br. 273.

otoka, prodaja, zamjena i klanje životinja bili su strogo zabranjeni. C.k. zapovjedništvo oružničke postaje popisivalo je domaće životinje, a njihovi vlasnici bili su dužni dotičnom zapovjedništvu prijaviti njihovu količinu.⁹⁹Zalihe su se mesa kako je rat odmicao smanjivale, što je najteže padalo ranjenima i bolesnima te djeci. Uzrok tome, osim siromaštva i oskudice domaćim životinjama, bio je i ilegalni izvoz životinja izvan kotara kako bi se prodavale, najčešće u Rijeku.¹⁰⁰ Uspostavom Narodnih vijeća u 1918. godini na otoku su nastavila vrijediti pravila o izvozu domaćih životinja i hrane kako bi se teška prehrambena situacija stabilizirala.

Jedna od namirnica koja je Krčane mnogo zabrinula bila je kava, naročito kada je 1916. godine njezina cijena s 2.40 poskupila na 6 kruna po kilogramu. Paralelno sa zbivanjima u Rijeci slična situacija razvijala se na otoku. Obavijest o skorom nestanku kave nagnala je trgovce da istu kupuju i sakriju te kasnije prodaju po većoj cijeni.¹⁰¹ Kako bi se tome stalo na kraj vladin povjerenik Žic predlaže da se *pomoću oružnika i financijskih stražara sakrita kava kod vlasnika prodavaonica otkrije, od njih prekupi i pučanstvu rasproda.*¹⁰² Da nije sve ostalo samo na riječima pokazuje molba općinskog trgovca Nikole E. Barbalića kojem je c.k. oružništvo zaplijenilo zalihi od 140 kg kave. Dotični traži obustavu postupka protiv njega jer mu je dovoljna kazna sama zapljena, te smatra kako njenom prodajom po cijeni od 5.40 kruna po kg ide u prilog mještanima koji kavu, naročito za tu cijenu, ne mogu kupiti više nigdje.¹⁰³ Sredinom 1918. godine kave je na otoku skoro u potpunosti ponestalo, a kao izvrsna naknada za nju predlaže se soja čije sjeme se nudi Krčanima u pokusne svrhe po cijeni od 8 filira za dekagram.¹⁰⁴

2.1.2. Tko ne sije - ne žanje!

Prva polovica 1915. godine bila je iznimno teška kada se radilo o hrani. Otočane se redovito upozoravalo kako se hrana mora štedjeti, naročito zbog mogućnosti odsijecanja s ostatkom države koje bi uslijedilo zabranom plovidbe.¹⁰⁵ S velikim nestrpljenjem čekala se iduća žetva, a kazne za sve prekršaje protiv poljskih dobara bile su stroge. Općine su pozvane

⁹⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 23.9.1918. br. 2147.

¹⁰⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 25.4.1918. br.1046.

¹⁰¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 11.2.1915 i 26.2.1916. br. 261

¹⁰² Isto

¹⁰³ Isto

¹⁰⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 24.5.1918. br.1188.

¹⁰⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 3.7.1915. br. 1378.

da nađu zamjene poljskim i šumskim čuvarima, koji su morali stupiti u vojnu službu, te se od odabranih tražilo maksimalno poštenje i brigu za poljske plodove o kojima je ovisila egzistencija otočana. Mjera opreza bila je zabrana svakog kretanja, ljudi i životinja, po polju i poljskim putovima nakon 20,30 sati.¹⁰⁶

Kazne za one koji nisu zasijali ili zasadili svoja zemljišta bile su velike, 500 kruna globe ili zatvor do 14 dana, a polja su nakon propisanog perioda predana na korištenje drugima. Posjednik koji ne dovrši poljske radnje bio je kažnjen novčano do 1 000 kruna ili zatvorom do 6 mjeseci, a u slučaju prijave lažnih podataka ili ograničavanja radova kazna je bila 5 000 kruna ili zatvor do pola godine. U slučaju korištenja tuđeg zemljišta dohodak koji se postigne obrađivanjem, pripao bi obrađivaču, te vlasnik nije imao prava na njega.¹⁰⁷ Ovakve drastične mjere bile su odraz kritične situacije u kojoj se otok našao, te pokušaj da se iz nje izvuče. Kako su se obitelji koje nisu bile u mogućnosti obrađivati svoja zemljišta nosile s mogućim gubitkom posjeda ne saznajemo, no zasigurno nisu bili zadovoljni ovako rigoroznim propisima, naročito ako su izgubile muške članove zbog obvezne mobilizacije.

Nije zabilježena sudbina 36 ljudi za koje saznajemo kako nisu obradili svoja zemljišta, no za zaključiti je da je posljedica toga bio povećan broj molbi za dopust vojnika s ratišta koji je uslijedio nakon travnja 1915. godine.¹⁰⁸ Nalog općinskog poglavarstva u Baškoj s motom *nek se ove godine obradi svaki komadić zemljišta pripadajući ovoj općini* spremno je prihvatila uprava djevojačke pučke škole u Baškoj tražeći da joj se prepusti komad zemljišta za školski vrt kako bi se djevojčice uputile *barem o gajenju povrća i ljekovitog bilja*.¹⁰⁹

Mobilizacija muškog dijela stanovništva uzrokovala je probleme s poljskim radovima na kojima se baziralo gospodarstvo otoka. Osim unajmljivanja radnika članovi obitelji bili su u mogućnosti slati molbe za dopust svojih sinova i muževa u prosječnom trajanju od 14 dana kako bi se poljski radovi na vrijeme obavili. Prvu takvu molbu sačuvanu u riječkom arhivu poslala je Kata Štefanić iz Drage, za svog sina koji služi vojsku u Klagenfurtu. Dotična traži dopust od 14 dana kako bi njoj, *siromašnoj udovici*, pomogao obraditi i zasijati 50 zemljišnih čestica, dužnost koja je nametnuta *Prvom ministarskom naredbom* od 15. veljače 1915.

¹⁰⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 2.7.1915. br. 1379.

¹⁰⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 16.4.1915. br. 620.

¹⁰⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 16.4.1915. br. 620.

¹⁰⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.3.1915. br. 560.

godine. Molba je došla do Klagenfurta, no ipak je odbijena, kao i većina ostalih sačuvanih u arhivu iz tog perioda.¹¹⁰

Općinski načelnik sukladno pologu otpisa Ministarstva poljodjelstva iz svibnja 1915. godine te Ministarstva rata i domobranstva detaljnije donosi uvjete po kojima su vojnicima omogućeni dopusti. Prije svega, namijenjeni su onima koji se nalaze u unutrašnjosti Monarhije, a trebaju poljodjelskom gospodarstvu. Neovisnim poljodjelicima i namještenicima oni su bili rijetko upućivani, najčešće u slučajevima ako su vlasnici velikih poljskih posjeda ili poljodjelskih zadruga. Dopuste su mogli dobiti i strojari te ložači poljodjelskih strojeva, ali su uskraćeni onima koji su se nalazili na bojnopolju te onima koji su bili zaduženi za čuvanje zarobljenika ili su na bolničkoj njezi. Također, zatražiti su ih mogli samo oni vojnici koji su se prijavili kod svog zapovjedništva ili njihovi rođaci.¹¹¹ Vojnicima u pričuvi Ministarstvo je rata dozvolilo dopust zbog poljodjelskih radova već od kraja veljače 1916. godine, a kako bi se procedura ubrzala zapovjednici pojedinih četa potvrđivali su dopuste zbog čega nisu potrebne molbenice, zemljišni izvadci i druge slične isprave. Poglavarstvo općine i dalje je zaduženo za kontrolu vojnika koji su na dopustu, a oni su se dužni na odlasku i dolasku prijaviti.¹¹² Ratno je ministarstvo odredilo da profesionalci, kao bravari, limari, kovači itd. mogu, ako se u tu svrhu prijave kod svojih zapovjednika, dobiti dopust za popravljavanje i uređenje svog oruđa, kako bi spremno dočekali poljske radove.¹¹³ Općinski upravni odbor pod predsjedništvom Nikole Dorčića odredio je da stranke koje dolaze kotarskom Poglavarstvu pitati za dopust vojnika ili podnijeti molbu za isto, čine to srijedom i subotom kako bi se izbjeglo nepotrebno zadržavanje činovnika.¹¹⁴ Iako je još u ožujku određeno da molbenice nisu potrebne, obitelji vojnika i dalje zatrpavaju urede Ministarstva rata zbog čega se još jednom naglašava kako vojnici osobno dogovaraju dopuste sa svojim zapovjednicima.¹¹⁵

¹¹⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, br. 836.

¹¹¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 1.7.1915. br. 1281.

Od ožujka 1915. dopusti se nisu dijelili vojnicima koji se nalaze u ratnim lukama Pule i Malog Lošinja i na ratnim parobrodima jer se smatra kako se nalaze na bojnopolju.

HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 11.5.1915. br. 984.

¹¹² Kako bi se kontroliralo jesu li vojnici kojima je dopust odobren zaista obrađivali zemlju te kako bi se na vrijeme vratili u vojnu službu općinsko glavarstvo i vojničke oblasti redovito su izmjenjivale popise vojnika sa opaskama jesu li bili posvećeni radu onoliko koliko su morali biti.

HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 19.3.1916. br. 608

¹¹³ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 13.3.1918. br. 565.

¹¹⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 25.5.1916. br. 1294.

¹¹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 16.6.1916. br. 1451.

Nakon uspješne žetve u prvim dvijema godinama rata, 1917. godine suša je uništila sve usjeve na otoku. Obavljeni popisi žita ukazali su kako zalihe hrane nisu dovoljne za potrebe pučanstva niti za mjesec dana. Zbog manjka potpore države, prilikom aprovizacija, stanovništvo je moralo hranu kupovati po visokim cijenama čime su se iscrpili prihodi i uštedevine. Svjesni katastrofalnih posljedica i neimaštine, čelnici općina i predsjednici posujilnica krčkog kotara sastali su se početkom kolovoza kako bi zajedničkim snagama pokušali naći rješenje i zaštitili stanovništvo od daljnje patnje. Na sastanku je zaključeno da su prvenstveno općine zadužene za dobrobit svojih mještana, ali kako su one ostale bez hrane i novca te ne mogu podmiriti sve potrebe, trebaju se ustrojiti štedionice *s popularnom sigurnošću*, pri čemu sve općine trebaju djelovati kao jedna te zajedno pomoći da se do novca dođe. Prve su se za takvu štedionicu izjasnile općine Baška i Punat.¹¹⁶ Daljnjih podataka o štedionicama nedostaje, te nije poznato je li ona ikad osnovana ili su se općine odlučile za već postojeće poput one u Voloskom. Teške prilike poput ove bile su dodatni poticaj na udruživanje snaga među općinskim upraviteljima sa zajedničkim ciljem, boljim uvjetima života za Krčane.

2.1.3. Vinogradarstvo

Najveće prepreke razvoju vinogradarstva na otoku bile su bolesti koje su od početka stoljeća Krčane ostavljale bez prihoda od prodaje vina u obližnjim centrima – Rijeci i Trstu. Također one su bile uzrok odlaska velikog broja muškaraca u prekomorske zemlje. Tijekom rata popisuju se zalihe vinove loze, a mještani se pokušavaju izboriti za povećanje otkupnih cijena kako bi im se isplatio trud i zalaganje. Najveći problemi su bili nemogućnost dobivanja sumpora i modre galice te šećera.

Austrijsko državno vinogradarsko društvo u Beču upozorava na loše stanje sa zalihama vina uslijed ratnih zbivanja stoga moli da se ispune prijavnice kako bi se prikupili podaci o količinama i cijenama vina. Kako bi olakšalo prodaju vina društvo moli da se zainteresirani za kupovinu ili prodaju jave u njihov ured.¹¹⁷

Vinogradarstvo je na Krku bila jedna od najplodnijih djelatnosti, stoga, kada su se uslijed ratnih prilika maksimalne cijene vina smanjile, a žene i djeca na koje je pao teret obrade zemljišta ostali bez modre galice i sumpora, trebalo ih je dodatno motivirati kako ne bi zapustili svoje vinograde. U tu je svrhu Mate Polonijo, predsjednik Kotarske gospodarske

¹¹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 22.8.1917. br. 1751.

¹¹⁷HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 1.4.1915. br. 661.

zadruga, sastavio oglas namijenjen Kotarskom poglavarstvu u kojem napominje kako se pri reguliranju cijena vina mora u obzir uzeti da *ni jedna kultura tla ne plaća tako veliku zemljarinu kao vinogradi*, i da *američka loza*, sađena tijekom rata, *zahtijeva puno više njege nego domaća*.¹¹⁸ Polonijo napominje kako je za otok vinogradarstvo glavni dohodak kojim se u prvom redu pokrivaju porezi, prirezi i nameti. Njime se stanovništvo opskrbljuje hranom i namiruju sredstva za daljnje vođenje gospodarstva. Stoga upozorava na kritičnu situaciju koja bi uslijedila zanemarivanjem ove djelatnosti zbog neisplativosti.¹¹⁹

Slično kao i s brašnom stanovništvo je izgubilo pravo na izbor oko prodaje vina. Općinskom poglavarstvu u rujnu 1915. godine stiže dopis o obveznoj prodaji vina vojničkoj komisiji iz Pule kojoj su se svi morali odazvati s obzirom na to da su zalihe vina zaplijenjene od strane tvrđavnog zapovjedništva. Kupoprodaja se vršila tako da komisiju svatko dočeka ispred čiste i uređene konobe, a kako bi se što efikasnije izvršio zadatak općina poziva deset dobrovoljaca da se sami prijave za rad te napominje kako će u protivnom radnike uzeti prisilnim putem.¹²⁰

Uslijed pomanjkanja sumpora berba grožđa 1916. godine dala je vrlo slabe rezultate. Općinari se zalažu za dobivanje sladora (šećera) kako bi se napravilo vina barem za kućnu upotrebu. Nemogućnost pravljenja vina, glavnog produkta Baške, najviše je pogodila siromašne obitelji kojima je to bio jedini prihod u ratnom dobu.¹²¹ U rujnu 1917. godine u Trstu je osnovan *Ured za promet vinom* kojem je zadaća prodavati vino i grožđe te izdavati dopuste za prijevoz istih u druge kotare za koje je do tada bilo zaduženo Kotarsko poglavarstvo u Krku.¹²² Više puta se od stanovništva traži da ne trguju vinom mimo Ureda, a uslijed sustavnog kršenja zakona određena je globa od čak 10 000 kruna, te kazna zatvora do 6 mjeseci.¹²³ U Trstu je iste godine osnovan i *Ured za ulje* nadležan za cijelu Istru, pa tako i za krčki kotar. Procedura je bila kao i za grožđe, nakon popisa vlasnika uljanica od njih se tražilo navesti količinu proizvedene sirovine, te je bez iznimke ponuditi Uredu. U protivnom im slijedi stroga kazna.¹²⁴ Predsjednik istarske Zemaljske Upravne Komisije Vjekoslav Lasciac sa zastupnicima Istre, Trsta i predstavnicima vojske u listopadu je 1917. godine raspravljao o najispravnijem načinu podjele vina stanovništvu. Zaključeno je kako se može izvoziti preko granice Primorja samo uz uvjet zamjene za živež. Vlasnicima gostionica savjetuje se

¹¹⁸HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj o 31.10.1915. br.106.

¹¹⁹Isto.

¹²⁰HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 5.11.1915. br. 2355.

¹²¹HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 19.9. 1916. br. 3043.

¹²²HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 6.10. 1917. br. 2176.

¹²³HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 18.11.1917. br. 2448.

¹²⁴HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 2.12. 1917. br. 2537.

pravovremeno nabaviti potrebne jednogodišnje zalihe i to isključivo preko navedenog Ureda.¹²⁵

Stanovnicima općine Baška problem je stvarao i nedostatak sumpora i modre galice za zaštitu loze od nametnika, što je rezultiralo slabom berbom 1917. godine. Kako bi se to spriječilo, vinogradarima se napominje da na vrijeme prijave nedostatak spomenutih preparata Krčkoj kotarskoj zadruzi koja će narudžbu zaprimiti putem Gospodarske sveze za Istru.¹²⁶ Također, upozoravaju se na činjenicu kako zbog pomanjkanja ugljena i postojećih prometnih teškoća, ali i eventualne *vis major* uslijed ratnih zbivanja galicu i sumpor očekuju sredinom godine.¹²⁷

Sačuvane su rukom pisane molbe Baščana Državnom konobarskom nadzorništvu u Puli s početka 1918. godine u kojima se traži prijeko potreban šećer za pravljenje vina. Sve su molbe odbijene uslijed posvemašnjeg pomanjkanja šećera.¹²⁸

2.1.4. Zbrinjavanje gladne djece

Tijekom Prvog svjetskog rata zbog velike suše, otežanog prometa i pomanjkanja sredstava na jugu Austro–Ugarske zavlada je velika glad. Situacija je postajala sve teža te je zagrebački *Središnji odbor za zbrinjavanje porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika* započeo akciju preseljenja djece iz Istre na sjever Hrvatske.¹²⁹ Akcijom su upravljali dr. Josip Šilović i dr. Đuro Basariček, a iz Istre je zbrinuto 2 327 djece. Mnoga od njih nisu vraćena kućama zbog nesigurne situacije koja je uslijedila završetkom ratovanja i talijanskog okupiranja dijelova Istre. Također akcija je pokazatelj da socijalni problemi nadilaze vjerske nesuglasice i politička neslaganja. Paralelno s pogoršanjem stanja u Monarhiji slabilo je zdravlje Franje Josipa čijom se smrću otvorila prilika za ulazak liberalnijih stajališta u liku prijestolonasljednika Karla. Njegovim dolaskom na prijestolje kruta politika Bečkog dvora malo je popustila, a jedna od posljedica novog načina razmišljanja je i omogućavanje djeci iz siromašnih krajeva Istre i Primorja da se od gladi sklone u plodne krajeve Sjeverne

¹²⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 15.7.1917. br 2232.

¹²⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 11.2.1918. br.368.

¹²⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 24.2.1918. br. 443.

¹²⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 16.4.1918. br. 907.

¹²⁹ Mira Kolar – Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 11.

Hrvatske.¹³⁰ Dekretom bana dr. Ivana Škrleca Lomničkog u siječnju je 1916. godine osnovan *Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Većinu je zadataka obavljao dr. Josip Šilović koji je, preuzevši Središnji odbor poslao deset povjerenika ne bi li po sjevernoj Hrvatskoj našli odgovarajuće obitelji za djecu iz Istre, otkuda su stizale strašne vijesti o gladi i neimaštini. U suradnji s podbanom Vinkom Kriškovićem, rodom iz Senja, cijela je akcija prikazana kao privremena te se odvijala kao smještaj ferijalne kolonije i kao takva dobila odobrenje vlasti.¹³¹ U lipnju 1917. godine Đuro Basariček predlaže osnivanje spomenutih kolonija, te se povezuje sa odborima koji bi olakšali protok informacija, poput Društva Sv. Ćirila i Metoda za Istru. Prometna izoliranost pojedinih dijelova Monarhije i slaba povezanost posljedica su politike Austro-Ugarske kojom se nastojalo onemogućiti međusobni utjecaj sjeverne Hrvatske s Dalmacijom i Istrom. Šilović, došavši na čelo Središnjeg odbora, nastoji promijeniti takvu situaciju i jače povezati dijelove Hrvatske. Tako, upućujući na sličnu situaciju sa saskim Nijemcima koji svoju djecu šalju u bogatije krajeve Monarhije, predlaže isto za najmlađe iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Prva su stizala djeca iz Istre (iz Kastva, Opatije i Lovrana) i to krajem srpnja 1917. godine. S otoka Krka prva je skupina djece došla 19. kolovoza 1917. godine. Tih je 18 djece skupa s 23 sa Cresa vodio Stjepan Gjukić iz Središnjeg odbora, a smještena su bila u općini Farkaševac. Pod vodstvom učiteljica Jelke Kocijan Radivoj i Marijanke Politzer Krajačić 17. rujna 1917. godine stigla je druga grupa djece, najprije u Zagreb, a zatim put Križevaca. Nakon razgleda Zagreba u Križevcima ih je dočekaio grkokatolički biskup Drohobeczky i barunica Marta pl. Kiepack te gradski prosvjetitelj u zdravstvu dr. Fran Gudrum Oriovčan. Četrnaest djevojčica pod vodstvom profesora Gjukića nastavili su prema Koprivnici gdje su ih očekivali barunica Lila Inkey u pratnji dr. Lava Fischera, koprivničkog odvjetnika i tajnika Crvenog križa. Sedam je djevojčica smješteno kod barunice, u Rasinje, šest u različitim seljačkim obiteljima a jedna u rasinjskom manastiru. U časopisu Narodna zaštita opisano je kako su djeca primljena.¹³²

¹³⁰ Mira Kolar – Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 14.

¹³¹ Isto, 42.

¹³² Posebno je zanimljiv opis školskog nadzornika Krajačića u Narodnoj zaštiti pod nazivom *Kolonija malih Bodula za Križevce*. Mira Kolar – Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 162.

Iskaz istarske djece smještene na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju 1917. – 1920.¹³³

KOTAREVI	DOŠLO	OTIŠLO	OSTALO
Kopar	272	228	44
Krk	228	182	46
Lošinj	555	436	119
Pazin	273	182	91
Poreč	222	140	89
Pula	173	155	18
Volosko	479	412	67
UKUPNO:	2202	1735	474

Završetkom rata i stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca centralizacija je sve više jačala. U Beogradu je osnovano Državno odjeljenje za zaštitu djece na čijem se čelu nalazio bivši predsjednik Narodnog Vijeća Države SHS dr. Anton Korošec. Preporučuje se vratiti što veći broj djece u matična područja, no uslijed prometnog kolapsa koji je nastupio odlaskom mađarskih željezničara, povrata vojnika s bojišnica te općeg kaosa, povratak djece nije bio toliko dobro organiziran kao dolazak. Naročito je komplicirano bilo vraćanje djece u mjesta sjevernog hrvatskog Primorja zbog talijanske okupacije tih dijelova. Krajem siječnja dr. Šilović osobno se zalaže da se djeca u Istru ne vraćaju dok situacija ne postane sigurnija.¹³⁴

Među dokumentima općine Baška sačuvano je šest molbi majki koje traže putni list tj. dopuštenje kako bi posjetile svoju djecu koja su smještena kod obitelji u Goli kraj Koprivnice. Većinom su iz kolovoza i rujna 1918. godine. Putovanja se opravdavaju namjerama da bolesnom djetetu donesu odjeću te kako bi ih posjetili i dopratili do mjesta. Sačuvane molbe su odobrene uz napomenu kako tražiteljica treba priložiti, ako nije, sliku i potvrdu o cijepljenju od boginja.¹³⁵ Teško je zamisliti kroz što su prolazile obitelji koje su pored muških

¹³³ Iz Baške na prehranu otišlo je 72 djece, iz Baške Drage 5, Baške Nove 35, Batomlja 1, te Stare Baške 16. Iz ostalih općina s otoka saznajemo kako je iz Bogovića otišlo jedno dijete, Dobrinja 7, Dubašnice 2, mjesta Gabonjin 5, Hlapa 3, Jurandvor 3, Kornića 6, Kremenića 4, Krka 30, Klimna 5, Malinska 26, Milovčići 6, Omišalj 30, Oštrobradići 2, Poljeice 1, Punat 61, Risika 3, Sabljici 2, Soline 1, Sveti Anton 2, Sveti Vid 10, Vrbnik 9, Žestilac 1.

Mira Kolar – Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 81

¹³⁴ Isto, 142.

¹³⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaji iz kolovoza i rujna 1918. br.1894 (Matak, Marija), 1858 (Katica, Pajalić), 1915 (Ivka, Roco), 1918 (Katarina, Dorčić), 2092 (Barbalić, Mare), 2130 (Joso, Turina)

ostale i bez najmlađih članova. Naročito je zanimljiva bila sudbina malih Istrijana i Primoraca te se postavlja pitanje jesu li se uopće vratili kućama te kakav je dojam na njih ostavila ova promjena prebivališta.

Osim spomenutih sačuvana je i molba Olive Hero koja također traži putnu dozvolu do Zagreba i Osijeka kako bi nabavila namirnice za svoju obitelj.¹³⁶ Dokument je dodatno zanimljiv jer sadrži opis dotične i putovnicu sa slikom.

2.2. Specifične zabrane karakteristične za ratni period

Kako je rat utjecao na život otočana prepoznaje se u zabranama izvršavanja određenih djelatnosti koje do tada nisu dovođene u pitanje. Sve aktivnosti stanovništva podređuju se pravilima Ministarstva rata te su u skladu s potrebama vojnika. Pritom se pokušaji prevara i malverzacija povećavaju te općinsko glavarstvo više puta potiče mještane na dodatan oprez.

Obznana iz studenog 1914. godine upućuje na carsku i kraljevsku odredbu iz 1855. godine kojom se najstrože zabranjuje i strogo kažnjava, signaliziranje svjetlom ili drugim znakovima te paljenje krijesova na brežuljcima.¹³⁷ Također, sva su vrata i prozori koji gledaju prema moru morali biti čvrsto zatvoreni ili skrivi zavjesama kako bi se spriječilo *da iz njih proviruje tračak svjetla*.¹³⁸ Na otoku je od lipnja 1915. godine bilo zabranjeno pucanje i zvonjenje zvona,¹³⁹ te fotografiranje, slikanje i risanje predjela općine.¹⁴⁰ Carski i kraljevski primorski namjesnik barun Alfred Fries-Skene izričito zabranjuje penjanje na vrhunce brda i brežuljaka u Primorju, uz iznimku za stočare te posjednike zemljišnih čestica na spomenutim mjestima te radnike koji ih obrađuju. Jedino dozvoljeno penjanje je na zvonike isključivo radi popravka, a i za to je potrebna dozvola državne redarstvene vlasti.¹⁴¹ Pitanje je koji su sve razlozi takvim zabranama. Po svemu sudeći glavni je strah bio od širenja informacija. O kakvim je informacijama riječ i tko su bili glavni osumnjičenici ne saznajemo iz arhivskih izvora, no imajući na umu činjenicu kako je austro-ugarska vojska u prvim godinama rata doživjela neke od većih poraza Ministarstvu rata nije bilo u interesu da se šire vijesti koje bi posadile sumnju u Cara i Monarhiju među običnim pukom. Vijesti s bojišta mogle su doći preko pošte, direktno od vojnika koji su se vraćali s bojišta, bilo privremeno ili za stalno te od vojnika koji

¹³⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 10.9.1918. br.2129.

¹³⁷ Zabrana paljenja krijesova odnosila se najviše na obilježavanje blagdana sv. Ivana koji se održavao krajem lipnja. HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 20.6.1915. br. 1213.

¹³⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 10.11.1914. br. 3104.

¹³⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 31.5.1915. br. 1083.

¹⁴⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 20.4.1916. br. 994.

¹⁴¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 14.8.1915. br.1601.

su pobjegli s bojnog polja ili se skrivali od vojnih obveza. Iz tog je razloga bilo bitno poštovati odluke poput gore navedenih.

Kako su prilike na otoku postajale teže stanovništvo se počelo koristiti nedopuštenim sredstvima za stjecanje određenih namirnica o čemu je detaljnije bilo riječi u prethodnim poglavljima. U svibnju 1916. godine općinskom poglavarstvu poslan je dopis kojim se upozorava na neovlašteno pojavljivanje varalica u vojničkoj odori koji se pretvaraju da sudjeluju u rekvizicijama, skupljanju kovina i sl. Kako bi im se stalo na kraj stanovnike se upozorava kako su dužni prijaviti svaki oblik sumnjivog ponašanja dežurnim organima reda.¹⁴²

Sredinom lipnja 1916. predsjednik Općinskog upravnog odbora Nikola Dorčić po nalogu c.k. namjesništva u Trstu upozorava stanovništvo da ne nasjeda na pokušaje prevare *bezdušnih špekulanata koji hoće – krivo prikazujuć prilike – da zavedu osobito seoski puk na prodaju zemljišta, jer da su tobože ona uslijed rata izgubila na vrijednosti.*¹⁴³ Također, ukazuje na novoosnovanu Komisiju za promet zemljištima čija je dozvola potrebna prilikom prijenosa vlasništva.¹⁴⁴ Iako se zahtjevi za kupoprodajom ne spominju teška životna situacija i odlazak ljudi sigurno su doprinijeli prodaji zemljišta na otoku.

Neugodna posljedica prebrzog odrastanja djece bila je preuzimanje loših navika odraslih poput odlaska u krčme, pušenje, opijanje itd.¹⁴⁵ Stoga c.k. namjesništvo u Trstu krajem 1916. godine objavljuje *Naredbe o zaštiti omladine*, tj. ženskih i muških osoba do 17. godine života. Zabranjeno im je pušiti, zadržavati se na javnim cestama nakon 21 sat bez pratnje roditelja, posjećivati krčme, sudjelovati u kartaškim igrama i tomboli. Nije dopušteno prodavati im neprimjerene slike, knjige i razglednice, a zatekne li ih se sa zabranjenim sadržajem, isti će se razdijeliti među bolesne i ranjene vojnike.¹⁴⁶ Plesne zabave koje su se održavale bez dozvole Kotarskog poglavarstva bez iznimke se zabranjuju od lipnja 1918. godine, a prijestupnici, kao i roditelji koji svoju djecu nakon 19 sati prepuštaju skitnji i galami strogo su se kažnjavali.¹⁴⁷

Posebna se pažnja skreće pučanstvu na veliku pogibelj i nesreće koje se događaju zbog neopreznog postupanja s neeksplozivnim metcima nađenima od civilnog pučanstva. Uslijed

¹⁴² HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 2.6.1916. br. 1353.

¹⁴³ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 14.6.1916. br. 1436.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Branimir Bunjac, *Međimurje u Drugom svjetskom rat : zbornik radova* (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007), 104.

¹⁴⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 25.10. 1916. br. 3271.

¹⁴⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 7.6.1918. br.1191.

nekoliko slučajeva smrti, stanovništvu se zabranjuje skupljanje metaka te ih se poziva da obavijeste mjesnu policijsku postaju.¹⁴⁸

2.3. Obrazovanje

Propašću francuske uprave 1813. godine, na otoku se osnivaju osnovne i srednje škole no broj učenika koji su ih pohađali bio je vrlo nizak. Upravu nad školama u Krku imala je c.k. vlada u Trstu koja je bila nadležna za izdavanje propisa i školskih zakona, a određivala je i koje se gradivo uči te na kojem nastavnom jeziku.¹⁴⁹ Vrhovnu vlast imao je Biskupski konzistorij u Krku koji je zadatke obavljao preko svoja tri zastupnika tj. nadzornika. Vrhovni - za sve škole u biskupiji, kotarski za škole u Krku, Vrbniku i Omišlju te mjesni nadzornik za mjesnu školu. Većinom su učitelji bili ujedno i svećenici, a osim redovne plaće primali su i stanarinu. Djeca od 6 do 12 godina pohađala su obveznu osnovnu školu, a stariji od 15 opetovnicu tj. nedjeljnu ili kasnije, subotnju školu. Dvorazredne su se škole dijelile na viši i niži odjel, u manjim mjestima bile su mješovite, dok su u gradovima postojale odvojeno muške, odnosno ženske učionice.¹⁵⁰

Pučke škole, osnivane za vrijeme austrijske vladavine bile su centri opismenjivanja, kulturnog uzdizanja i nacionalnog osvješćivanja, a glavnu ulogu u njima imali su narodni učitelji. Paralelno, u Italiji se budi pokret za oslobađanje *neoslobođenih krajeva*, misleći prije svega na istočnu obalu Jadrana. S tim se ciljem osnivaju i iredentističke organizacije s centrom u Napulju, a jedna od njih djelovala je i u Trstu pod nazivom *Akcija za povratak*. S namjerom otvaranja talijanskih škola u Istri i Kvarnerskim otocima osnovan je njezin tajni ogranak *Lega Nazionale*.¹⁵¹ Uz škole, čija je svrha bila obrazovanje mladeži u narodnom duhu, čitaonice su predstavljale mjesto za razvijanje nacionalne svijesti odraslih.¹⁵²

Odlukom c.k. vlade za Primorje 1842. godine nastava se umjesto na talijanskom održavala na materinskom jeziku, a ako su u mjestu podjednako korištena dva jezika predavalo se na onom koji se upotrebljavao u crkvi.¹⁵³ Crkvena uprava u školama prestaje 1869. godine naredbom namjesništva u Trstu te prelazi na novoosnovano Pokrajinsko ili Zemaljsko školsko vijeće za Istru sa sjedištem u Poreču na čijem se čelu nalazio c.k. namjesnik. Brojne su se polemike

¹⁴⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 12.12. 1917. br. 2674.

¹⁴⁹ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 205.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Ivan Kovačić, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005), 14.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), str 205-207.

vodile oko nastavnog jezika u školama, pri čemu je glavnu riječ vodilo općinsko vijeće, nerijetko pod talijanskim utjecajem. Iz tog razloga neovisno o brojčano manje zastupljenoj talijanskoj djeci, u mjesta na Krku dolaze učitelji koji ne samo da predaju na talijanskom već i ne govore hrvatski jezik.¹⁵⁴ Pokrajinsko je školsko vijeće odlučivalo o otvaranju novih škola, postavljanju i premještanju učitelja, tj. svim bitnijim školskim poslovima. Njegovo je sjedište prebačeno u Trst. Tek se s prodorom preporodnih ideja na otok situacija popravlja.¹⁵⁵ Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru koja je osnovana 1893. godine bila je zaslužna za osnivanje hrvatskih škola.¹⁵⁶

Prema popisu stanovništva iz prosinca 1910. godine na otoku je živjelo 21 135 ljudi. Postojale su 24 škole, od kojih je jedna bila talijanska i nalazila se u Krku te dvije Družbine. Javne hrvatske škole pohađalo je 2626, Družbine 124, a talijansku školu 266 djece. U njima je bilo zaposleno 49 učitelja od toga dva u Družbinim, a 5 u talijanskoj školi. Ulaskom Italije u rat austrijske vlasti zatvaraju privatne škole na talijanskom jeziku, zajedno s onima koje je pokrenula *Lega Nazionale*.¹⁵⁷ Talijanska okupacija otoka, koja je trajala od kraja rata do Rapallskog ugovora iz studenog 1920. godine, uzrokovala je odlazak šest učitelja s Krka, od kojih je pet bilo iz Omišlja. Također u tom se periodu otvaraju školske kuhinje te se započinje s pripremom obroka, no ubrzo su neki roditelji u znak protesta zabranjivali svojoj djeci konzumaciju istih. Prestankom talijanske okupacije zatvorene su Družbine škole u Krku i Gabonjinu, dok je rad u drugima nastavljen.¹⁵⁸

Ratni period krčke povijesti nije opisan u postojećoj literaturi, a podaci iz arhiva donose zapise uglavnom o stipendijama na koje su se Krčani mogli prijavljivati.

Kroz cijelo razdoblje Velikog rata dodjeljuje se državna stipendija za slušatelje "Ijekarstva" (Ijekarništva) u iznosu od 315 kruna. Đaci koji se prijavljuju, obvezuju se na liječnički poziv u trajanju od najmanje pet godina u seoskim općinama Istre koji će obnašati nakon diplome.¹⁵⁹ U ožujku 1915. godine raspisana je stipendija za više nauke od 336 kruna za djecu kvarnerskih otoka. Natjecatelji su slali svoje molbenice potvrđene krštenicom, svjedodžbom o cijepljenju od boginja i siromaštvu, te školskim svjedodžbama zadnjih dvaju polugodišta i potvrdom pretpostavljenog dekanata ili ravnateljstva u kojoj se navodi kako dotični zaslužuje

¹⁵⁴ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), str 205-208.

¹⁵⁵ Tvrтко Božić, "Povijest osnovnog školstva u Baški", *Povijest u nastavi*, Vol. X., br. 20, (ožujak 2014), traži pod: "Povijest osnovnog školstva u Baški", <http://hrcak.srce.hr/117194> (15. srpnja 2016).

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 210.

¹⁵⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 10.12.1914. br. 2984.

uživanje stipendije. Stipendija koja se također dodjeljivala tijekom trajanja rata bila je iz posthumne zaklade Petra pl. Castra. Dvije stipendije u iznosu od 210 kruna bile su namijenjene siromašnima iz Istre i Pirana, a prednost su imali rođaci dotičnog gospodina. Uzorno ponašanje, marljivost i napredak bili su kao i uvijek način da se stipendija zadrži.¹⁶⁰

Djevojke i žene s otoka rijetko su pozivane da sudjeluju u natjecajima za dobivanje stipendija. Njima se od 1916. godine nudi sudjelovanje na tečaju za primalje, organiziranom u Trstu na talijanskom jeziku uz uvjet da osim svjedodžbi o zdravstvenoj i tjelesnoj spremnosti donesu i potvrdu o mjestu gdje će obavljati službu.¹⁶¹ Žene koje bi se odlučile na karijeru u podučavanju bile su podređenom položaju u odnosu na svoje kolege. Nisu se naime mogle udavati, jer se to smatralo zapostavljanjem službe, osim u slučaju udaje za učitelja, što je bilo dozvoljeno i nije se nagrađivalo otkazom i otpremninom.¹⁶²

Rat nije bio dovoljan razlog za nesmetan izostanak s nastave, barem za đake u petoj gimnaziji u Pazinu. Naime, u veljači 1918. godine M. Rode traži *Slavni Ured* u Baškoj da mu pošalje potvrdu kako je dva utorka za redom puhala bura onemogućivši mu pravovremeni povratak u školu.¹⁶³ Druga molba za opravdanje od izostanka s nastave poslana je Petru Ostrogoviću, tajniku Općine, kojeg Emil Stašić traži da Ravnateljstvu škole u Pazinu opravda njegov izostanak s nastave time kako je (*tobože*) učinio molbu za mornaricu, te nije mogao otputovati u Istru budući da je bio bez putnog lista.¹⁶⁴

Tijekom rata školske obaveze morale su se redovno izvršavati, roditelji su bili dužni upisivati djecu u školu, te se brinuti da ona svoje obaveze marljivo i uredovno ispunjavaju. Izostanci se nisu opravdavali bez konkretnog razloga. Samo starijim školarcima dopušten je nedolazak na nastavu ako pomažu u gospodarstvu, ali samo uz dozvolu uprave škole.¹⁶⁵

Sredinom 1916. godine unovačen je upravitelj dječjačke pučke škole u Baški. Navodeći razloge zbog kojih bi se dotični trebao izuzeti od vojne službe mjesno školsko vijeće opisuje školske prilike. Tako saznajemo kako je nastava bila organizirana u tri razreda. Prije rata, osim upravitelja Katarinića, podučavala su još dva učitelja, čija mjesta nisu kasnije popunjena

¹⁶⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 2.1.1915. br. 108.

Osim spomenutog Petra pl. Castra stipendije su se dodjeljivale iz zaklade Juraja Dobrile, Luxetich pl. Lichtenfeld, privatne blagajne Njegova Veličanstva te zaklade Emila Wohlegemuta koja se dodjeljivala podčasniku ili siromašnom mornaru koji je postao invalid služeći u vojsci.

¹⁶¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 14.1.1916. br. 88.

¹⁶² Tvrtko Božić, "Povijest osnovnog školstva u Baški", *Povijest u nastavi*, Vol. X., br. 20, (ožujak 2014), traži pod: "Povijest osnovnog školstva u Baški", <http://hrcak.srce.hr/117194> (15. srpnja 2016).

¹⁶³ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 31.2.1918. br. 362.

¹⁶⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 19.2.1918. br. 396.

¹⁶⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 14.9.1918. br. 82.

tako da je dotični uz pomoć suplentice Justinić organizirao nastavu za stotinjak djece. U situaciji kada je velik broj školaraca *bez valjanog kućnog nadzora i stege*, gubitak učitelja Katarinića u mjestu s preko 3000 stanovnika bio bi nenadoknativ. Upravitelj Katarinić je uz školske imao i druge obaveze između kojih je i briga oko davanja potpora mobiliziranim vojnicima tj. njihovim obiteljima, a sve ih je kako navodi vijeće, *izvršavao točno i bez naknade* čime se opravdava molba za njegov povratak.¹⁶⁶

2.4. Zdravstvena skrb na otoku

U Prvom svjetskom ratu, po prvi puta u povijesti više je ljudi izgubilo živote u borbama nego od raznih bolesti. S jedne strane za zahvaliti je napretku medicine i boljoj organizaciji zbrinjavanja bolesnika na bojištu, no s druge strane nova oružja rezultirala su s ogromnim brojem žrtava.¹⁶⁷ Život vojnika obilovao je teškoćama. S obzirom na neprekidni boravak u rovovima detaljna se pažnja morala posvećivati zbrinjavanju otpada, fekalija i raspadajućih tijela. Neke bolesti uz sav trud bilo je gotovo nemoguće spriječiti. Najučestalije su tri rovovske bolesti – rovovska groznica, rovovsko stopalo te rovovska usta. Prvoj je uzrok vjerni pratitelj vojnika, tjelesna uš, dok su preostale posljedica infekcija zbog neodgovarajuće higijene. Zanimljive su i stalne epidemije malarije prisutne na solunskom bojištu, te spolne bolesti poput gonoreje i sifilisa primjećivane ponajviše među vojnicima stacioniranim u blizini većih gradova.¹⁶⁸ Kako je to utjecalo na život Bašćana?

Lječilišni je turizam igrao važnu ulogu u životu Bašćana koju čak niti rat nije uspio zaustaviti. No, unatoč tome nisu učinjeni potrebni pomaci kako bi se građanstvu pružila prijeko potrebna liječnička skrb. Cirkulacija gostiju u morsko i lječilišno kupalište, radnici u rudnicima boksita, te protok vojnika koji su dolazili na dvotjedni dopust s bojišta ili su vraćeni kućama, povećali su rizik od pojave zaraznih bolesti. Kako liječnika, usprkos zalaganju općine, nije bilo u blizini i najmanja opasnost za širenje epidemije morala je biti izbjegnuta. Stoga se velika pažnja pridaje upozoravanju stanovništva da izbjegavaju kontakt sa zaraženima, te kojim je metodama zdravlje najbolje očuvati.

¹⁶⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 10.6.1916. br.87

¹⁶⁷ Darko Dukovski i Vedran Dukovski, *Vojna povijest: Od Napoleona do suvremenih vojnih sustava* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014), 248.

¹⁶⁸ Isto, 250.

Izvještaj općinskog načelnika iz travnja 1915. godine izvrsno opisuje situaciju i uvjete koji su vladali na otoku te ukazuje na potrebu za poboljšanjem zdravstvene njege na koju je mjesto računalo.

Broj obitavatelja općine tijekom sezone dozeo je 4500 žitelja, kojih preko tri tisuće otpada na morsko klimatično kupalište Baška. Život je bašćana dodatno otežan kada, na samom početku rata, općinskog i kupališnog liječnika dr. Vitu Antića pozivaju u obveznu vojnu službu ... Dolazak liječnika u Bašku, radi udaljenosti, vratolomnosti puta i slabih vozila bio je tegoban. U Krku se nalazila dr. Čermakova, koja je zamijenila kotarskog liječnika, a u Puntu je živio postari doktor koji nije bio za težu službu. K tomu se priključuje okolnost, da je liječnička pomoć nemoguća i sa ekonomskog gledišta, jer je pučanstvo za pojedini zdravstveni pregled s obzirom na daljinu, poteškoće putovanja i skupoću vozila moralo podnositi velike troškove, a same su koristi jednog pohoda bile nedovoljne. Općinski je liječnik u Baški zbog udaljenosti najbliže ljekarne, u Krku, dužan je bio držati i ljekarnički ormar što dodatno usporava cijeli proces te se navodi kako prođe i nekoliko dana dok se lijek ne dobije.¹⁶⁹

Manjak liječničke skrbi pokušao se nadomjestiti naputcima za suzbijanje bolesti, a koje su bile najčešće, te kako se protiv njih djelovalo detaljnije se može iščitati iz arhivskih dokumenata. Tako saznajemo kako je kolera bila jedna od raširenijih zaraza pa je krajem 1914. godine općinskom poglavarstvu u Baški dostavljen naputak o njoj te pregled pravila po kojima se treba vladati kako bi se izbjegla opasnost od širenja te bolesti.¹⁷⁰ Pratiti se mogu i termini cijepljenja protiv boginja u Dragi, Baškoj i Staroj Baškoj za malenu i školsku djecu, te za odrasle.¹⁷¹ Vojnici koji su se vraćali s ratišta često su predstavljali mogućnost izvora bolesti. Za otok, koji je u svakom trenutku mogao izgubiti kontakt s kopnom, te gdje je zdravstvena skrb prepuštena nekolicini liječnika to je predstavljalo veliku brigu. Naročito je u opasnosti bila općina Baška zbog primanja ranjenih vojnika u kompleks kupališta. Zbog pronalaska više slučajeva pjegavog tifusa na ranjenim vojnicima koji su došli s južnog ratišta u Trst općinsko glavarstvo imalo je zadaću nadzirati vojnike kroz tri tjedna te prijaviti svaki sumnjivi slučaj.¹⁷²

Osim vojnika dodatnu opasnost za općinu su predstavljali rudari predstavljali rudari. Tako je početak 1916. godine u Staroj Baškoj dočekan s viješću o pojavi kozica među rudarima zbog

¹⁶⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 6.4. 1915. br. 655.

¹⁷⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 23.12. 1914. br. 3110.

¹⁷¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 14.4. 1915. br. 766.

¹⁷² HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 25.1. 1915. br. 152.

čega se zabranjuje putovanje po općini te dolazak u kontakt sa zaraženima.¹⁷³ Zabrana je ukinuta nakon dva tjedna kada je mjesto proglašeno slobodnim od bolesti.¹⁷⁴ Putovanja izvan otoka također su dovedena u pitanje zbog bolesti. Tako je primjerice u Rijeci krajem 1916. godine izbila velika epidemija trbušnog tifusa zbog koje se traži povećan oprez kako za ljude tako i za životinje.¹⁷⁵ Informacije o suzbijanju bolesti lokalno je stanovništvo dobivalo i kroz Naputke izdane od c.k. namjesništva u Trstu.

Tako je u kolovozu izdan *Naputak o suzbijanju spolnih bolesti* na hrvatskom, talijanskom, njemačkom i slovenskom jeziku te je određeno da se on razdjeli po kotarima.¹⁷⁶ Osim spolnih, kužne bolesti koje su se pojavile u Sv. Vidu i Puntu u kolovozu 1917. predstavljale su opasnost za svih na otoku te je posebna pažnja trebala biti pridodana higijenskim uvjetima. Stoga se stanovništvo upozorava na važnost pranja ruku, prokuhavanja vode te se svaki sumnjivi slučaj morao prijaviti općini. Također, uslijed odluke c.k. kotarskog poglavarstva u Krku iz svih su se kuća morali odstraniti kotlovi, a strogo je zabranjen izvoz grožđa i smokava iz spomenutih mjesta.¹⁷⁷

Bolest šarlah poharala je Staru Bašku u studenom 1917. te je zabilježeno 12 smrtnih slučajeva i to djece. Kako bi se njezino širenje spriječilo upozorava se pučanstvo da izbjegavaju doticaje sa stanovnicima tog mjesta.¹⁷⁸ Jedna od raširenijih bolesti na otoku bio je svrab, a kako nije bio podložan prijavi velike su mogućnosti bile za njegovo širenje. Stoga se moli da svaki oboljeli osim liječničke njege treba izbjegavati događanja s većim brojem ljudi na kojima je moguće širenje zaraze.¹⁷⁹

Početak se 1917. godine traži da se seoski poglavar Stare Baške Ivan Brnabić oslobodi vojne službe. Doznajemo kako dotični gospodin *točno i savjesno obavlja svoju službu od 1900. godine*, a zadužen je i za pregled mrtvacu te *se osobito istaknuo u provođenju higijenskih propisa i sprečavanju tifusa i škrleta*.¹⁸⁰ Općinsko poglavarstvo upućuje na činjenicu da su navedene bolesti i dalje raširene u mjestu te da se dotični *skrbi za prehranu*

¹⁷³ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 5.1.1916. br. 34.

¹⁷⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 19.1.1916. br. 124.

¹⁷⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 31.12. 1916. br. 3625.

¹⁷⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 18.8. 1916. br. 1985.

¹⁷⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 5.8.1917. br. 1592.

¹⁷⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj o 11.11.1918. br.222.

¹⁷⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj o 25.4.1918. br.1078.

¹⁸⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj o 15.1.1917. br.78.

200 radnika rudokopa bauxita stoga je neophodan i nenadoknativ.¹⁸¹ Nažalost, nisu dostupni podaci je li se gospodarin Brnabić vratio svojim zaduženjima.

Početak 1918. godine upraviteljstvo gradske bolnice u Trstu preko Zemaljskog upravnog odbora Markgrofije Istre u Poreču upućuje zamolbu mjesnim općinama da ne izdaju certifikate za hospitalizaciju, osim u slučajevima hitoća. Najčešće je riječ o Istranima starije životne dobi koji boluju od neizlječivih kroničnih oboljenja poput staračke slabosti, a nije ih moguće uputiti kućama isti dan. Općinari se upozoravaju da bolnice nemaju resursa niti kadra kojima bi pokrili sve potrebe, naročito onih bolesnika čija oboljenja mogu pričekati mirnija vremena.¹⁸² Situacija na otoku, a naročito u općini, po pitanju liječništva bila je inertna. Usprkos zalaganju gradskih činovnika i potrebi koja se osjećala za boljom zdravstvenom njegom, naročito zbog lječilišnog turizma kakav je Baška propagirala, osjećao se manjak zdravstvenih djelatnika, stoga ne čudi izdavanje potvrda za bolnicu.

U travnju se posljednje godine ratovanja situacija pokušala urediti s ciljem da se jedinog liječnika na otoku, dr. Benevenija, rastereti obaveza. Određeno je da se svakog utorka od 6 – 10 sati ujutro besplatno primaju stranke ako im zdravstvena situacija to omogućava, dok će im u protivnom općina izdati potvrđnicu za bolnicu.¹⁸³ Kroz 1918. godinu rata općinsko je poglavarstvo posebnu pažnju pridalo suzbijanju i sprječavanju širenja malarije zbog kojih se rade tjedni popisi oboljelih ili sumnjivih osoba.¹⁸⁴

Niska kvaliteta života u Istri uzrokovala je odlazak velikog broja djece na dohranu u kontinentalnu hrvatsku, tijekom i nakon rata. Kako nije bilo sigurno vratiti ih kućama, dio njih ostao je živjeti u domovima za siročad ili je posvojen.¹⁸⁵ Dodatno je situaciju pogoršala velika suša, koja je ne samo uzrok slabe poljoprivredne godine već je i pogodovala širenju raznih epidemija.¹⁸⁶ Među njima najopasnija je bila Španjolska groznica koja je krajem 1918. godine paralizirala cijelu Europu i uzrokovala smrt mnogih Istrana.

¹⁸¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj o 15.1.1917. br.78.

¹⁸² HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 19.2.1918. br. 395.

¹⁸³ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 21.4.1918. br. 980.

¹⁸⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 212, Izvještaj od 7.5.1918. br. 1072.

¹⁸⁵ Darko Dukovski, *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice : (1943.-1955.)* (Pula: C.A.S.H., 2001.), 16.

¹⁸⁶ Ivan Kovačić, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005, 15.

2.5. Potres 1916. godine

Snažan potres jačine između 5 i 6 stupnjeva po Richteru zadesio je područje sjevernog hrvatskog Primorja 12. ožujka 1916. godine. Najveće su štete zabilježene na području Vinodolske doline, točnije upravne općine Grižane-Belgrad te u manjoj mjeri upravne općine Bribir.¹⁸⁷ O tome kako je stanovništvo reagiralo na novonastalu situaciju na otoku Krku možemo samo nagađati, no detaljan diplomski rad povjesničara Stjepana Špalja opisuje stanje u ne toliko udaljenoj Crikvenici te nam daje dodatne informacije. Neposredno po završetku potresa krenulo se s obavještavanjem državnih službi koje provode očevid na terenu skupa s predstavnicima kotarske vlasti. Vladin Odjel za unutarnje poslove na sebe je preuzeo najvišu odgovornost te se postavlja kao koordinirajuće tijelo.¹⁸⁸

Poglavarstvo općine Baška navodi kako su stradale sve kuće te kako je ukupna šteta procijenjena na 120 000 kruna. Saznajemo kako se potres ponavljao čime su štete dodatno uvećane, te kako je stanovništvo preplašeno i ne usuđuje se vratiti kućama. Sačuvani su dokumenti na kojima su navedena i imena 243 vlasnika oštećene nekretnine, opis i vrijednost štete te vrsta popravka određenog od općine. Najčešće je bilo riječ o raspucanom zidu, srušenom dimnjaku, a nekoliko je kuća u potpunosti porušeno, te nisu bile za obitavanje. Od vlasnika se očekivalo da u što skorijem roku kuću poprave ili poruše kako nebi ugrozili svoj ili tuđi život, te imovinu.¹⁸⁹ Državni inženjer odredio je kako 17 kuća zahtijeva rušenje, a ostale popravke. Međutim, većina Bašćana nije bila financijski sposobna obnoviti nekretnine, naročito u ratno vrijeme kada je građevni materijal skup i nije ga dovoljno bilo.¹⁹⁰ Za stradale kuće Bašćana c.k. Namjesništvo odredilo je 14 300 kruna potpore. Kotarski upravitelj Mucha, napominje kako se javno sakupljanje nažalost nije moglo dozvoliti s obzirom na ratne prilike i druga javna sabiranja koja se pritom odvijaju.¹⁹¹

Iako je u početku navedeno kako neće biti pojedinačnih akcija za prikupljanje pomoći nastradalim obiteljima, u Zagrebu je već 17. ožujka osnovan *Odbor za pripomoć potresom postradaloga hrvatskoga primorja*. Sastavljen je oglas kojim se upućuje kako je *ponajljepši kraj hrvatske domovine zadesila teška nesreća, te da svaki dan donosi crne glasove o porušenim domovima, uništenom porodičnom ognjištu, bijednim beskućnicima, jadnim*

¹⁸⁷ Stjepan Špalj, "Potres u Vinodolu 1916.", u: *Zaboravljeni rat 1914-1918*: Muzej grada Crikvenice, ur: Tea Rosić (Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015), 63.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916., Izvještaj od 5.4.1916. br. 578.

¹⁹⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916., Izvještaj od 27.3.1916. br. 578.

¹⁹¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916., Izvještaj od 17.6.1916. br. 1700.

*materama i sirotama.*¹⁹² Brzim se djelovanjem spomenuti Odbor organizirao te *poziva dom i rod, da se sjeti postradale svoje braće i da darom joj u pomoć priskoči.*¹⁹³ Milodari su se slali Prvoj hrvatskoj štedionici i njezinim podružnicama. Odbor su činili: grof Miroslav Kulmer, Cezar Akačić, Zvonimir Žepić, dr. Vinko Krišković, dr. Fran Barac, dr. Vladimir barun Nikolić–Podrinski, Milivoj Crnadak, Janko Holjac, Gvido pl. Hreljanović, Edo Lovrić, dr. Ante Pavelić, August Pisačić, dr. Josip Šilović, dr. Juraj Vrbančić.¹⁹⁴ Od pojedinačnih donacija spominje se i Posujilnica u Voloskom koja je donirala 500 kruna uz napomenu da iznos ne bude objavljen u novinama.¹⁹⁵ Krajem kolovoza općinskom se Upravnom odboru šalje dopis Ministarstva unutarnjih poslova koje šalje 10 000 kruna isključivo za obitelji čija je egzistencija ozbiljno ugrožena potresom.¹⁹⁶

Usprkos postojanju mnoštva humanitarnih akcija, odaziv je građanstva u Crikvenici bio velik, a osim individualnih priloga uključila su se i privatna poduzeća, kulturne institucije pa i vojnici na frontu.¹⁹⁷ Nije poznato kako su radovi izvedeni na otoku, no zanimljivo je istaknuti kako velik broj crikveničkih radnika dolazi iz redova vojske krajem travnja, no radovi koji su ih dočekali nisu bili vezani uz popravke, već košnju. Radovi su nastavljeni tek od sredine kolovoza, no manjak financija, smrt upravitelja Kosa te naposljetku raspad Austro-Ugarske odgodio je radove na području Crikvenice sve do 1921. godine.¹⁹⁸

Nekoliko dana nakon potresa Crikvenicu je zadesila velika tuča koja je uništila vinograde i ozbiljno zaprijetila berbi grožđa te godine.¹⁹⁹ Može se pretpostaviti kako je i otok Krk stradao prilikom te elementarne nepogode te je ona po svemu sudeći dodatno oslabila katastrofalne urode 1916. godine.

¹⁹² HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916, Izvještaj od 31.4.1916. br. 641.

¹⁹³ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916, Izvještaj od 31.4.1916. br. 641.

¹⁹⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916, Izvještaj od 30.3.1916. br. 714.

¹⁹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916, Izvještaj od 31.4.1916. br. 641.

¹⁹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Potres 1916., Izvještaj od 25.8.1916. br. 2026.

¹⁹⁷ Stjepan Špalj, "Potres u Vinodolu 1916.", u: *Zaboravljeni rat 1914-1918*: Muzej grada Crikvenice, ur: Tea Rosić (Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015), 65.

¹⁹⁸ Isto, 70.

¹⁹⁹ Dubravka Ivančić, *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* (Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009), 73.

2.6. Potpora potrebitima

2.6.1. Humanitarne akcije

Institucije poput ratne mornarice, zaklade dobrostojećih pojedinaca, te humanitarne organizacije dale su svoj doprinos s ciljem poboljšanja životnih uvjeta ratom pogođenog stanovništva. Kako bi se što pravednije podijelili postojeći novci raspisivani su natječaji te organizirane humanitarne akcije. Pritom se fokus stavlja na one kojima je pomoć najviše trebala - udovice, siročad i ratne invalide. Za neke od akcija doznajemo kada su započele te kome su namijenjene, no ne i kako, te jesu li se uopće provodile. Kako bi dobili potporu, tražitelji su trebali priložiti valjane dokumente te dokaze o siromaštvu i nesposobnosti za službu.

Odjel ratne mornarice c.k. Ministarstva rata ustrojio je poseban pripomoćni *Fond za invalide, udovice i siročad* koji se financirao iz redova same Mornarice. Doznajemo kako je bilo moguće dobiti trajnu pripomoć, od 40 do 360 kruna, ili jednokratnu, od 200 kruna i to na temelju molbi uz obrazloženje zahtjeva i potvrdu o siromaštvu.²⁰⁰ U travnju 1915. godine raspisan je natječaj za dodjelu dva milodara (svaki u iznosu od 140 kruna) siromašnim mornarima oboljelima u aktivnoj službi te otpuštenima iz ratne mornarice bez ikakve potpore.²⁰¹ Saznajemo kako je sredinom 1916. godine izdan poseban ratni almanah čiji je prihod namijenjen za financiranje Fonda.²⁰²

Krajem 1917. godine dobrotvorna zaklada Scaramanga dodijelila je 1000 kruna obiteljima pomoraca austrijskog Primorja.²⁰³ Zaklada Leopoldine Tegetthoff također je bila za pripadnike ratne mornarice, nesposobne za službu, koji su sudjelovali u bitci kod Helgolanda i Visa.²⁰⁴ Sačuvano je više natječaja za dodjelu pripomoći iz navedenih Zaklada. Dodijeljeni iznos potpore je varirao s obzirom na odmicanje rata, no pravo na prinos za uzdržavanje imali su prvenstveno žena i zakoniti potomci stradaloga, zakoniti nasljednici, braća i sestre, tast i punica te nezakonita majka i djeca.²⁰⁵ Prvog je kolovoza 1917. godine zakonom određeno da svaka osoba s boravištem u krčkom kotaru ima pravo na 1.60 kruna potpore dnevno²⁰⁶, a sredinom posljednje godine ratovanja odlučeno je kako pravo na uzdržavanje imaju svi

²⁰⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 26.1.1916. br. 110.

²⁰¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 17.4. 1915. br. 864.

²⁰² HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 7.5. 1916. br. 1049.

²⁰³ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 30.11. 1917. br. 2582.

²⁰⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 5.2.1918. br. 130.

²⁰⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 15.2. 1915. br. 596.

²⁰⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 23.8.1917. br. 1768.

austrijski građani, koji po zanimanju nisu bili vojnici, a koji su dobrovoljno ili na temelju obrambene dužnosti pristupili vojnoj službi. Osobama čije je uzdržavanje u vrijeme nastupa službe pozvanoga ovisilo o njegovom radu ili dohotku omogućena je državna potpora od najviše 12 kruna na dan.²⁰⁷

Kotarska komisija podijelila je potpore stanovništvu primjereno potrebama pojedinca držeći se s jedne strane granica zakona i odnosnih propisa, a s druge strane imajući pred očima okolnosti čitavog otoka. Carski i kraljevski upravitelj Lusina, odgovarajući na konstantne molbe za povećanjem potpora, općinskom glavarstvu u Baški iznosi svoje viđenje stanja na otoku 1914. godine koje nam je izvrstan ukazatelj na prilike u općini ali i općenito na otoku:

Neopravdanost tih molba dade se i iz toga zaključiti što je stanovništvo otoka većinom seljačko, koje imade za stalno svoju kućicu i nešto zemlje, a ove je godine baš bila žetva i berba u svakom pogledu obilata. Posljedice se ovog rata na otoku osim veoma malenih slučajeva, u skupoći živežnih sredstava nijesu još osjetile jer je otok veoma dobro opskrbljen. Prema svim industrijalnim mjestima nase države, gdje je većina obrta prestala, mi se nalazimo u izvrsnom položaju. Naš seljak imade i u ovim iznimnim okolnosima svoju redovitu zaslužbu kao i prije, a svoj proizvod, u koliko nije njemu potrebit, može ga za dobru cijenu prodati na samom otoku. Neće biti s gorega ako se napomene da je baš sada najviše prišteđenog novca uloženo kod pojedinih posujilnica. Taj je novac većim dijelom onaj dobiven u ime podpore od strane države. To je dakle još jedan jači dokaz, da su podjeljene podpore ne samo dostatne, nego dapače preobilate.²⁰⁸

Iz navedenog se može zaključiti kako su otočani rat dočekali koliko toliko spremno, s ušteđevinom što u novcu, što u proizvodima. No, situacija se znatno mijenja kada uslijed loše žetve, te manjka radne snage zalihe hrane i novca naglo počinju nestajati.

Broj mobiliziranih muškaraca povećavao se odmicanjem rata, a tereti svakodnevnog života pali su na ostale članove obitelji, naročito ako je došlo do stradavanja ili smrti dotičnoga. Stoga je za žene i djecu na otoku značajan bio *Fond za pomoć udovicama i siročadi* cjelokupne oružane sile. Već se u travnju 1915. godine daju instrukcije o postupanju s molbama za potporu kako bi one bile valjane. Osim detaljnih podataka s imenom muža i navedenim brojem liste palih, potrebno je bilo priložiti i potvrdu o smrti, siromaštvu te navesti koliko je djece postalo siročad.²⁰⁹

²⁰⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 26.6.1918. br. 1507.

²⁰⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 16.11. 1914. br. 2876.

²⁰⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 24.4. 1914. br. 908.

Gdje ima potpora tu su i razne malverzacije kako bi se njima manipuliralo. Obitelji vojnika pozvanih u vojnu službu varale su se neprijavlivanjem ili kasnim javljanjem smrti dotičnog vojnika, s obzirom da potpora u tom slučaju prestaje. Stoga se već od studenog 1914. godine apelira na javnost da slučajeve smrti bez odgađanja prijave svojoj općini.²¹⁰ Također zabilježen je slučaj *da je neka stranka primivši negativan odgovor na molbu za povišenje podpore, izbrisala odluku kotarske Komisije i napisala vlastoručno, da joj se povišak podjeljuje... Prevara nije dakako uspjela, a počinitelj će naravski dobiti svoju kaznu sa strane pravde.*²¹¹

Kada je 21. studenog 1916. Car i Kralj Franjo Josip Prvi preminuo bilo je to iznenađenje za cijelu Monarhiju. Iako je već bio u podmakloj dobi njegova je smrt došla neočekivano i zavila cijelu Monarhiju u crno. Obustavljene su javne zabave, koncerti i predstave, a u znak žalosti u općinama su izvješene zastave.²¹² Održane su svete mise prilikom kojih su bili zatvoreni svi dućani i javni lokali.²¹³ Nakon njegove je smrti postalo sve očiglednije kako se stanovništvo Monarhije nalazi na rubu iscrpljenosti. Prijestolonasljednik Karlo VI. osniva u Beču Ministarstvo narodnog zdravlja i socijalne skrbi, te briga za potrebite postaje sve naglašenija.²¹⁴ Tako se sredinom 1918. godine sve vojničke oblasti angažiraju kako bi se sabirali milodari za pomoć ratnim invalidima. Zbog toga je osnovan *Karlov pripomoćni fond*, a diljem je Monarhije organiziran *Karlov tjedan* u čiju je svrhu u Baški prikupljena 91 kruna.²¹⁵

Bijeda stanovništva uslijed svih nedaća koje su ga zadesile u posljednjim je godinama rata postajala kritična. Siromaha je bilo u svim općinama Istre toliko da je Vlada organizirala Fond za podupiranje stanovništva iz kojeg je u Bašku donirano 20.559,96 kruna. Određena je osoba (župnik) zadužen za popisivanje nemoćnika, a u obzir su se uzimale obitelji čiji se hranitelj nalazio pod puškom, udovice ili siročad koji nisu raspolagali imetkom ili oni čiji je prihod bio nedovoljan za uzdržavanje obitelji. Pomoć se dijelila uz posebne iskaznice i to u obliku popusta pri kupovini potrebnih namirnica.²¹⁶ Općine su dobile detaljne upute od Ureda za dobavljanje živeža sa sjedištem u Trstu. Dobiveni se novac nikako nije smio dijeliti, već se najsiromašnijima nudi hrana ili popust prilikom kupnje. Akcija poput ove provedena je i

²¹⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 20.11. 1914. br. 2879.

²¹¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 16.11. 1914. br. 2876.

²¹² HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 23.10. 1916.br. 3448.

²¹³ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 29.11. 1916. br. 3483.

²¹⁴ Mira Kolar – Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 22.

²¹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 7.6.1918. br. 1268.

²¹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 16.10.1918. br. 2322.

1917. godine, no nisu sve općine slijedile dane upute te su zabilježene žalbe onih kojima potpora nije dodijeljena, a zaslužuju je. Pritom je Vlada stavila na raspolaganje 200.000 kruna za koje je predsjednik Zemaljske Upravne komisije Lasciac odlučio nabaviti *cokule prekrivene platnom, kožne cipele te ogrjev*, a od općina se traži *popis siromaha te količina potrebnih navedenih stvari*.²¹⁷ Prvotno se siromasima htjelo pomoći otvaranjem pučke kuhinje, no općinsko poglavarstvo smatralo je korisnijim da se novcem namijenjenim u tu svrhu nabave potrebne namirnice koje bi se podjelile najsiromašnijim slojevima pučanstva.²¹⁸ U svibnju 1918. godine Općini se javlja kako je c.k. konzularni kancelarijski tajnik Franjo Žiška u New Yorku među Istranima sakupio *stanovitu svotu novca* za potporu najsiromašnijih obitelji, pri čemu krčkom kotaru otpada 160 kruna, od čega Baški 40, koje su dodijeljene Mariji Magašić pok. Franje.²¹⁹ Primjeri poput ovoga pokazuju kako je postojala veza između iseljenika i onih koji su ostajali na otoku, te koliko je financijska pomoć dobrodošla.

Krajem srpnja 1916. pod predsjedanjem biskupa Antona Mahnića i c.k. upravitelja Emila Muche osnovan je *Odbor za fond vojnika na Soči* u Krku. Cilj osnivanja bio je skupljanje milodara za hrabru vojsku na Soči, naročito za one koji su uslijed borbi postali nesposobni za svaki rad. U rad Odbora uključili su se općinari i načelnici cijelog otoka, a uspjeh akcije potvrđuje skupljeni iznos od 480 kruna na čemu se Odbor najtoplije zahvalio.²²⁰ Do početka listopada skupljeni iznos došao je do 5.725 kruna koje su se poslale zapovjedniku Svetozaru pl. Borojeviću, a Bašćane se poziva da i dalje daruju spomenuti Fond, a za prikup je bio zadužen blagajnik Odbora Konrad Dešković.²²¹

Osim skupljanja novčanih priloga za vojnike stanovništvo općine uključivalo se i u druge humanitarne djelatnosti. Tako u ožujku 1916. godine poglavarstvo zahvaljuje svima koji su nesebično izdvojili 192,14 kruna za stradale obitelji uslijed eksplozije u Puli.²²²

Iz navedenog dopisa s početka ratovanja može se zaključiti kako su Krčani rat dočekali spremni. Financijski su se uzdržavali zahvaljujući trgovini, ali i novčanim prilozima otočana u emigraciji. No, kako su se zalihe smanjivale sve više ljudi potražuje pomoć, naročito nakon elementarnih nepogoda u obliku velike suše koja je prouzročila neuspjelu poljodjelsku godinu te katastrofalnog potresa 1916. godine od kojeg su stradale kuće brojnih Bašćana.

²¹⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 24.7.1917. br. 1507.

²¹⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 16.1.1918.

²¹⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 11.5.1918. br. 1119.

²²⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Odbor za fond vojnika na Soči, rujan 1916.

²²¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 3.11. 1916. br. 3269

²²² HR-DARI, JU 19, kutija: 113, Izvještaj od 17.3.1916. br. 490.

2.6.2. Crveni križ

Podružnica austrijskog Crvenog križa za otok Krk osnovana je u prosincu 1914. godine. Godišnja članarina bila je 4 krune, a *pučanstvu se preporuča da pristupi kao član*.²²³ Uloga Crvenog križa bila je olakšati ratnu situaciju vojnicima na bojištu te motivirati ostale na veću angažiranost oko humanitarnih akcija. Društvu se moglo pomagati sudjelovanjem u dobrotvornoj lutriji, kupovanjem kalendara ili skupljanjem darova. Tako su se pored zimske odjeće, za koju su bile zadužene pučke škole, odnosno učiteljice i školske djevojčice, skupljali predmeti svakodnevne upotrebe poput dalekozora, pića, papira, sapuna, duhana itd. Stanovništvo se poziva donirati što više domaćih proizvoda po kojima je otok poznat kao što su smokve, sir, vino i rakija, a *koji bi zasigurno razveselili vojnike*.²²⁴ Samim početkom rata krenula je i akcija *Zlato sam dao za željezo*, u kojoj su zainteresirani u zamjenu za zlatne odnosno vrijedne predmete darovani prstenom s hrvatskim natpisom.²²⁵ Kotarski upravitelj Lusina u siječnju 1915. godine toplo se zahvaljuje onima koji su sudjelovanjem u ovoj humanitarnoj akciji pokazali poštvočnost i velikodušje općine Baška. Vrijednost predmeta skupljenima u toj općini procijenjena je na 590,50 kruna, a svi koji su poslali predmete u vrijednosti većoj od 5 kruna mogli su očekivati obećani željezni prsten.²²⁶

Krčka je podružnica služila kao spona između Središnjeg ureda za obavijesti o ratnim zarobljenicima i njihovih obitelji, no zbog brojnosti upita koji su stizali podružnica je objavila molbu da se upiti više ne šalju nego će obavijesti biti prosljeđivane kako budu stizale.²²⁷ Zainteresirane je zamolila da osobno dođu, svake srijede, s upitima i paketima te sa sobom ponesu pisma, novce, adrese i slične predmete kako bi se u što većoj mjeri sakupili podaci o zarobljenim vojnicima da bi upit bio što potpuniji i rezultirao pozitivnim ishodom.²²⁸ U kolovozu 1916. godine Društvo je obavijestilo stanovništvo kako je za vojnike kojima se izgubio svaki trag moguće poslati upit preko Ratnog obavijesnog zavoda, a kako bi što lakše prikupili potrebne informacije izdane su posebne tiskanice koje su zainteresirani ispunjavali, te se navodi kako će Obavijesni ured besplatno pokušati doći do podataka.²²⁹

²²³ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 18.12.1914. br. 3029.

²²⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 213, Izvještaj od 14.11.1914. br. 2790.

²²⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 213, Izvještaj od 23.10.1914. br. 395.

²²⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 213, Izvještaj od 28.1.1915. br. 156.

²²⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 9.4.1914. br. 720.

²²⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 11.3.1915. br. 446.

²²⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 29.8. 1916. br. 2056.

Jedna od akcija koja se odvijala diljem Monarhije bila je *Sedmica Crvenog križa* čija je namjera bila sakupljanje novčanih sredstava potrebnih za daljnje funkcioniranje Društva. Tako se od 30. travnja do 7. svibnja 1916. godine u općini provodilo sakupljanje prihoda od kojih je trećina namijenjena skrbi za mladež tj. osnivanju domova i zavoda za zanimanje. Ostatak je išao u korist ranjenim i bolesnim vojnicima. Mjesni odbori zaduženi za organiziranje akcije koristili su se mjesnim novinama, osobnim kontaktima s imućnijim ljudima, te oglasima u svim austrijskim gradovima i mjestima kako bi akciju što bolje propagirali. Odbori su nadalje dobili zadaću organiziranja dobrotvornih priredbi u kazalištima ili dvoranama uz što manje troškove, pazeći naravno i na štednju namirnica.²³⁰

Crveni se križ angažirao oko informiranja obitelji nestalih i ranjenih vojnika. Koliko su obitelji ponekad čekale vijesti o svojim najbližima vidi se na primjeru Marcela Juranića iz Jurandvora koji je zarobljen krajem studenog 1914. godine. Tek početkom studenog dvije godine kasnije do Krka stiže obavijest Središnjeg ureda za ratne zarobljenike posredstvom ovog Društva kako je dotični zdrav, te se nalazi u ruskom zarobljeništvu.²³¹

²³⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 25.4.1916. br. 938.

²³¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 2.8. 1916.

3. Za naše vojnike: pomoć vojsci

3.1. Patriotična skupljanja na otoku

Vojnicima na ratištu nedostajalo je svega, od tople odjeće, oružja i streljiva do hrane. Kako bi se olakšala ratna situacija, općinama su slane upute o akcijama sabiranja raznih predmeta korištenima u ratne svrhe. Kao uvod u takvu akciju najprije bi se organizirale prijave postojećih količina traženih predmeta, a zatim njihovo dobrovoljno ili prisilno sakupljanje. Najveća takva akcija bila je *Skupljanje metala u ratne svrhe*. Prvi podaci spominju prijavu *zaliha fabrikata i polufabrikata od stanovitih kovina i kovinskih spojeva* (aluminija, olova, bakra, mesinga, nikla) koja se provodila u ožujku 1915. godine. Navode se i kazne za prekršitelje koje su bile globa do 5 000 kruna ili zatvor do šest mjeseci. Nije poznato jesu li prekršaji počinjeni, no visoka kazna poput ove upućuje na važnost koju je popisivanje i skupljanje metala imalo za carska i kraljevska ministarstva.²³² Akcija je bila vremenski neograničena tj. ponavljala se kroz cijelo trajanje rata. Stoga upravitelj Lusina poziva općinsko poglavarstvo da svakog osmog u mjesecu iznova popunjava i šalje prijave posjednika kovina bile i negativne.²³³

Mjesec dana nakon prve etape skupljanja general pješadije barun Fridrik Georgi, c. k. ministar za zemaljsku obranu, šalje *Naputak o sabiranju metala*. U njemu se potiče stanovništvo da doprinese skupljanju ogromnih količina metala kako bi se razbila *blokada kojom su neprijatelji Austro-Ugarske i Njemačke pokušali omesti priređivanje ratnog materijala*.²³⁴ Stoga se školska mladež poziva da bude posrednikom između ratne uprave i naroda:

*Neka mladež na taj način, u svojim ranim godinama, koje su pristupne utiscima, učestvuje kod velikih dužnosti, što ih rat nalaze nama svima. Bit će to... vojnički dar mladeži, njezin prvi dar za vojsku, kojom će jednom sama pripadati, mladenačka zahvala vojsci muževa, koji su vani na bojnom polju i bore se, da osiguraju budućnost našoj mladeži.*²³⁵

Pravi razlog poticanja djece na taj zadatak leži u riječima: *Ta, tko bi odbio mladenačke sabirače metala za rat, koji će do malo pokucati na vrata svakog stana i svake radnje, tko ih ne bi rado vidio, gdje odilaze s licem zažarenim od veselja, što su sretno izvršili*

²³²HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 10.4.1915. br. 763.

²³³HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Popis kovina, Izvještaj br. 565.

²³⁴HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 8.5.1915. br. 919.

²³⁵Isto.

*zadaću?*²³⁶ Drugim riječima, rat je zahvatio cijelu općinu, od najmanjih koji su svojom dječjom nevinošću podsjećali za čiju se budućnost njihovi očevi bore, do žena koje su preuzele terete svakodnevnih aktivnosti o kojima je ovisila egzistencija.

Kako bi se vojnicima pomoglo zbog manjka oružja skupljali su se razni predmeti iz svakodnevne upotrebe. Prije svega predmeti od bakra, mesinga, bronce i drugih materijala. Najveća je potražnja bila za kućnim i kuhinjskim posuđem dok su se metali, zlato, srebro i posebni umjetnički predmeti i novci upotrebljavali u korist ratnih dobrotvornih svrha. Također, posebno se naglašava kako se ne sakupljaju željezni, čelični, limeni ni električni predmeti.²³⁷ Navodi se kako će se skupljeni predmeti prevesti u drugoj polovici lipnja parobrodom do Rijeke.²³⁸ Preuzimanja su se vršila preko posebne Komisije koja se sastojala od pouzdanika c.k. Poglavarstva, općinskog načelnika odnosno zamjenika, te vještaka. Komisija je imala zadaću obilaziti objekte u mjestu, poput trgovina, raznih društava, kupališta, bolnica itd., te odrediti predmete koji se trebaju predati. Trgovci i proizvođači od svojih zaliha dužni su izručiti polovinu ukupne težine, a ako su to već učinili očekivana količina im se smanjuje. Naznačeno je kako se predmeti umjetničke i povijesne vrijednosti moraju predati c.k. namjesništvu kako bi se tamo stručno procijenili.²³⁹

Kako bi sačuvali vrijedno i korisno bakreno posuđe Puntari su, navodi Alojzije Ragužin, isto skrivali po gušternama, zakopavali ih u zemlju, te ih tako sačuvali od *državne ratne pljačke*. Drugi su ga nosili na mjesto skupljanja, Veli mul, gdje se parobrodima odvozilo u Rijeku, a zatim teretnim vlakovima u tvornice u kojima se pravilo oružje u ratne svrhe.²⁴⁰

Školska djeca angažirana su i pri akcijama skupljanja vune i tkanina koje su bile namijenjene vojnicima za zimu. Pritom su se dječaci bavili prikupljanjem robe, a djevojčice pletenjem tople odjeće za vojnike.²⁴¹ U kolovozu 1915. godine pokrenuta je velika akcija prikupljanja vreća za pijesak koje su bile potrebne vojsci u Ljubljani kako bi organizirala obranu od napada talijanskih vojnika na zapadnoj granici. Za tu su prigodu školarke skupljale vreće i tkanine koje su se zatim u pučkoj školi u Dragi i Baški prekrajale i šivale. U općini se izradilo

²³⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 8.5.1915. br. 919.

²³⁷ Isto.

²³⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 2.5.1915. br. 326.

²³⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 06.7.1916. br. 6240.

²⁴⁰ Alojzije Ragužin, "Punat", u: *Krčki zbornik*, Svezak 23, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 29.

²⁴¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 14.9.1915. br. 1801.

788 vreća koje su brodom otpremljene u Rijeku u najkraćem mogućem roku.²⁴² Sljedeće je godine akcija sakupljanja rublja ponovljena već u lipnju, a zatim i u rujnu, a posebna se pažnja usmjerava na higijenske uvjete, te se napominje kako se u selima gdje postoji kakva zarazna bolest, rublje nipošto neće skupljati. Kako bi se akcija što bolje provela, na prometna mjesta u općini izvješeni su plakati, a školska su djeca angažirana za podjelu oglasa među svim obiteljima po selima.²⁴³

Pod geslom *Nijedna kost ne smije propasti!* Centrala za kosti u Beču, pod nadzorom Ministarstva trgovine i poljodjelstva poziva stanovništvo da organizira sakupljanje kostiju kako nebi propale. Od njih se izrađivala mast, a služile su i kao gorivo, te sirovina u industriji.²⁴⁴ Osim već spomenutih predmeta skupljalo se i zlato, srebro, žir, divlji kesten, kopriva, papir, prazne flaše mineralne vode – sve što je moglo pomoći vojnicima na ratištu i olakšati uvjete života na otoku.

Iznimke prilikom skupljanja bili su predmeti povijesne i umjetničke vrijednosti. Veća je pažnja posvećena školskim i crkvenim zvonima koja su rekvirirana s područja cijele Monarhije za potrebe ratne uprave. Rad Željka Bistrovića iz knjige *Zaboravljeni rat* opisuje kako je odluka o sabiranju zvona utjecala na Vinodol, ali nudi i opće informacije o oduzimanju. Saznajemo kako su se u periodu od 1915. i 1916. godine odlukama c. k. Ministarstva rata u Monarhiji morala rekvirirati, prvotno sva, a potom zvona izrađena nakon 1700. godine.²⁴⁵ Rekvizicija se nakon objavljene naredbe Ministarstva odvijala u dva navrata. Prvo je oduzeto oko dvije trećine ukupne količine zvona da bi se u drugom navratu provela stroža rekvizicija prilikom koje je za kilogram zvonovine dana odšteta od četiri krune.²⁴⁶ Iz arhiva saznajemo kako su se na Krku također skupljala zvona. Mogla su se dobrovoljno darovati ili uz odštetu od tri krune za kilogram.²⁴⁷ Akciju su prikupljanja vodila vojna zapovjedništva, a biskupski i episkopski konzistoriji imali su zadatak sastaviti popise umjetnički ili povijesno vrijednijih zvona, no često se nažalost događalo da župnici sačuvaju ona novija zbog čišćeg zvuka, nauštrb starijih.²⁴⁸ Bistrović navodi kako je područje današnje

²⁴² HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 28.8.1915. br. 1691. Skupljene kovine čuvale su se u prostorijama pučke dječjačke škole.

²⁴³ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 12.6.1916. br. 1416. I izvještaj od 14.9.1916. br. 1801.

²⁴⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 4.8.1917. br. 1613.

²⁴⁵ Željko Bistrović, "Rekvizicija zvona", u: *Zaboravljeni rat 1914-1918: Muzej grada Crikvenice*, ur: Tea Rosić (Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015), 57.

²⁴⁶ Isto

²⁴⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 211, Izvještaj od 31.7.1917. br. 456-17.

²⁴⁸ Željko Bistrović, "Rekvizicija zvona", u: *Zaboravljeni rat 1914-1918: Muzej grada Crikvenice*, ur: Tea Rosić (Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015), 57.

Hrvatske bilo podijeljeno u tri regije u kojima su postojale zasebne komisije koje su komunicirale s biskupijama i župnim uredima s ciljem odabiranja umjetnički i povijesno vrijednih zvona.²⁴⁹ Otoci Krk i Cres, Istra i Slovensko primorje spadali su pod Austrijsko primorje, a prilikom popisivanja zvona za njih je bio zadužen Anton Gnirs koji ih je u Ljubljani, gdje je bio sabirni centar, popisao i kataloški obradio. Rezultat toga je monografija *Alte und neue Kirchenglocken* koja se smatra najopsežnijim djelom hrvatske campanologije.²⁵⁰ U Dalmaciji taj je posao obavljao mons. Frane Bulić, a zvona su iz sabirnih centara transportirana u Slavonski Brod, dok se za područje uže Hrvatske i Slavonije o rekviriranim zvonima brinulo *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičnih spomenika u kraljevinama Hrvatske i Slavonije*.²⁵¹ Viktor Hoffiler provodio je akcije povjerenstva te stručni pregled zvona koji je uključivao i osobne odlaske u Beč i Budimpeštu kako bi se spasila neka važnija zvona u zadnji čas.²⁵² Alojzije Ragužin u Krčkom zborniku opisuje kako je u Puntu organizirano odvođenje zvona. Župnik Frane Žic Antičić u dopisu Biskupskom ordinarijatu izvještava koja sve zvona postoje te navodi kako su sva potrebna za Bogoštovlje. S obzirom na to da je još od sredine 1915. godine zabranjeno svako zvonjenje zvona u Puntu (zapovijed Kotarskog poglavarstva koja nije vrijedila, ili se nije poštovala u Baški, Vrbniku i Omišlju) župnik se u nekoliko navrata angažirao da se ono dopusti barem nedjeljom, no bezuspješno. Ragužin navodi kako je župi u Puntu oteto pet zvona, za što je Ministarstvo u Beču izdvojilo simboličnu naknadu. Novac je uložen u peti ratni zajam, koji je s Anglo-austrijskom bankom u Beču, propao.²⁵³

Iz navedenih primjera zaključujemo kako je rat, iako bitke nisu vođene u neposrednoj blizini otoka, mijenjao život mještana. Iako nevoljko otočani su odvajali predmete skupljane za ratne svrhe, a zahtjeve Ministarstva rata nisu zaobišla ni vrijedna crkvena zvona. Pitanje je koliko ih je sačuvano Gnirsovom angažmanom, te koja su nepovratno izgubljena.

²⁴⁹ Željko Bistronić, "Rekvizicija zvona", u: *Zaboravljeni rat 1914-1918: Muzej grada Crikvenice*, ur: Tea Rosić (Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015), 57.

²⁵⁰ Isto, 58

²⁵¹ Isto.

²⁵² Isto. Sačuvana se zvona danas nazale u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt. Osim Hoffilerovo truda trebaju se spomenuti i fotografije Vikotra Tkalčića koje će, kada budu pronađene, dati uvid u vrijedna zvona s područja Vinodola.

²⁵³ Alojzije Ragužin, "Punat", u: *Krčki zbornik*, Svezak 23, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 29.

3.2. Bez novca nema rata!

Osim kroz humanitarne akcije i sakupljanja raznih predmeta, otočani su ljubav prema Monarhiji mogli pokazati i direktnim izdvajanjem financijskih sredstava za kupnju ratnog zajma. Tako je već krajem studenog 1914. godine diljem Monarhije započela državna akcija ulaganja u ratni zajam u koju su pozvani uključiti se *ne samo oni državljani koji imadu mnogo novca ...već i najmanji kapitalisti*, te tako pokazati svoje domoljublje.²⁵⁴ Zajmovi su se objavljivali plakatima postavljanima na frekventnim mjestima, a kotarski su upravitelji zaduženi za poticanje stanovništva da višak novčanih sredstava uloži za ratne svrhe. Pola godine nakon prvog, uslijedile su molbe za drugi ratni zajam, pod parolom "*Bez novca nema rata!*". Kotarski upravitelj Lusina pritom poziva općinsko poglavarstvo da uključi pojedince i korporacije *ne bi li pučanstvo ovog kotara i u ovom poslu učinilo svoju patriotsku dužnost*. Spominje nadalje da je *na otoku preko četiri milijuna kruna kojih bi dobar dio mogao biti koristnonosno uložen u ovu državnu akciju*.²⁵⁵

Treći ratni zajam raspisuje se sredinom listopada 1915. godine,²⁵⁶ a Jadranska banka u Trstu daje kamate i proviziju *po izvrsnim uvjetima* te napominje kako će se pozajmljene kruna vratiti do 1930. godine. Također, navodi se kako je najmanji iznos koji se može pohraniti 100 kruna.²⁵⁷ Osim općina i korporacija pozivaju se i seljaci *osigurani uspješnom ovogodišnjom žetvom da pripomognu*.²⁵⁸ Time se potvrđuje kako su prve godine rata za otočane protekle bez velikih financijskih problema.

Prilikom potpisivanja četvrtog ratnog zajma građanima se daje do znanja kako zajmove ne trebaju gledati kao na darivanje novca državi, već na način štednje, te ih se tako pokušalo nagnati na odvajanje od ušteđevine.²⁵⁹ Iste godine, nakon smrti Franje Josipa još se jednom traži od stanovništva da vrate povjerenje u Monarhiju te *da ne dopuste da novac u čarapama ili skrivenim blagajnama ostane osuđen na neradinost*.²⁶⁰ Barun Fries-Skene poziva stanovnike Trsta i Primorja u svibnju 1917. godine da potpišu šesti ratni zajam u *svijesti da i najskromniji prinos olakšava borbu naše braće u strjeljačkim jarcima te nas približuje*

²⁵⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 19.11.1914. br. 2880.

²⁵⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 16.6.1915. br. 1208.

²⁵⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 17.10.1915. br. 2129.

²⁵⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Oglas Jadranske banke, Izvještaj br. 2149.

²⁵⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 23.10.1915. br. 2195.

²⁵⁹ Isto.

²⁶⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 4.12. 1916. br. 3474.

*sretnom danu mira.*²⁶¹ Stanovništvu je bilo dostupno i uplaćivanje u ratno osiguranje, koje se nakon 15 ili 20 godina izručuje potpisatelju ili njegovoj obitelji.

Sedmi ratni zajam raspisan je u studenom 1917. godine. Oglas kojim se stanovništvo poziva na potpisivanje slavi hrabre vojnike, ratne uspjehe u *zemlji našeg najbližeg dušmanina* te složnost naroda Monarhije. U najvećoj krizi, kada su zbog suše propali onogodišnji usjevi, a stanovništvo osiromašeno do granica gladi očekuje se od njih da novac *koji kod kuće ne koriste* daju za ratni zajam.²⁶²

Ratna zaklada za udovice i siročad ustrojila je u Krku poslovnicu nadležnu za potpisivanje osmog ratnog zajma. Pritom je imenovala upravitelja biskupske tiskare, Antuna Barbalića, njezinim voditeljem. Osim postojećeg potpisivanja zajma, omogućeno je i ratno osiguranje u svrhu opskrbe djeteta mirazom ili odgojnom rentom te osiguranje dotične osobe. Poljodjelicima je prilikom potpisivanja zajma obećana prednost pri kupovanju erarskog materijala, koji će kako navodi, uslijed demobilizacije postati slobodan.²⁶³

Nisu dostupni podaci koliko su novca Krčani uplatili u zajmove i osiguranja. Pitanje koje se otvara jest kako su se nosili sa situacijom koja je uslijedila propašću Monarhije i banaka te gubitkom ušteđevina i obećanih naknada.

3.3. Jačanje domoljubnog duha

Početni zanos, unesen mogućom ratnom pobjedom, ubrzo je zamijenjen općim nezadovoljstvom i zabrinutošću oko negativnih posljedica odlaska velikog broja muškaraca, te rekviriranja sredstava za potrebe ratne industrije. Nitko nije očekivao da će rat trajati dulje od nekoliko mjeseci. U početnim je tjednima vladalo oduševljenje naroda zbog velike vjere u vojsku i Cara, no kako su mjeseci odmicali, a vijesti s ratišta postajale neredovitije, Vlada je bila primorana veća sredstva uložiti u akcije s ciljem buđenja domoljubnih osjećaja te vraćanja vjere u moć i snagu Monarhije.

Kao i do tada, svečane prigode, poput rođendana ili imendana Vladara ili ratnih uspjeha morale su biti dostojno obilježene. Najvidljiviji način bilo je kićenje mjesta zastavama. U

²⁶¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 10.5.1917.

²⁶² HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 18.11.1916. br. 2462.

²⁶³ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 6.6.1918. br.1281.

veljači i kolovozu 1915. godine općinsko je poglavarstvo brzojavnom odlukom pozvano da navedeno učini povodom pobjedonosnih vijesti s ratišta, a Ministarstvo rata je Carev imendan iste godine iskoristilo kako bi prikupilo sredstva za dobrotvorne svrhe organizirajući prodaju austrijskih zastava.²⁶⁴

Postavljanje zastava u općinama prilikom vojnih uspjeha ili posebnih obilježavanja bio je jedan od načina buđenja domoljubnog duha među stanovništvom, ali nedovoljno trajan. Stoga se ratni Ministar, prilikom boravka kod *naše vojske na Balkanu*²⁶⁵ ugledao na srbijanski primjer postavljanja spomen stupova. Sadržavali su imena poginulih na bojnopolju te su se nalazili na ulazima u mjesta. Stoga se općinsko namjesništvo poziva da novčano pomogne takvu akciju, te da prilikom postavljanja istih u obzir uzme i *umjetničku stranu i okolicu položaja*.²⁶⁶ Koliko je poznato, na Krku tijekom trajanja rata nije postavljen takav stup, niti se u postojećim dokumentima spominje njegova izgradnja.

Na pedesetu obljetnicu više pobjede nad Talijanima, 20. srpnja 1916. godine razmatralo se kako dostojno proslaviti taj dan usmjeravajući se na događaje koji su se paralelno odvijali. Velika se pažnja zato pridala proslavi toga događaja zbog snažne korelacije sa situacijom u kojoj se Monarhija našla zbog napada Italije sa zapada. U oglasima povodom proslave ističe se nacionalni naboj riječima: *nijedna kuća ne smije toga dana biti bez zastave i hrvatska trobojka treba da veselo leprša i pokaže radost svih Hrvata što Talijani i sada nakon pedeset godina dobivaju krvnu plaću za svoje izdajstvo prema našoj Austriji...*²⁶⁷ Organizirane su i pučke skupštine u Narodnom domu. Raspravljalo se o ratu s Italijom 1866. godine, a bilo je riječi i o trenutnoj situaciji na bojištu. Hvali se *naša mornarica pod našim Hausom na Jadranu, u Tirenskom i Sredozemnom moru*.²⁶⁸ Istaknuo se značaj Austrijskog pomorskog društva, jedinog u Monarhiji koje se bavilo interesom pomoraca i primoraca te ratne i trgovačke mornarice, a sam je događaj iskorišten za regrutaciju novih članova.

Dopis uprave trirazredne pučke škole u Baški općinskom poglavarstvu opisuje kako je proslava izgledala:

²⁶⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 23.2.1915. br. 305. i HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 23.5.1915. br. 1236.

Krajem svibnja 1915. godine Lusina poziva općinu da okiti mjesto zastavama te da se školarci oslobode nastave povodom oslobađanja glavnog mjesta Galicije po nalogu baruna Fries-Skenea.

²⁶⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 18.8.1915. br. 1623.

²⁶⁶ Isto.

²⁶⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj o 27.7.1916. br. 844.

²⁶⁸ Isto.

*Mjesto je bilo prepuno zastava, a u školskim prostorijama slike Njegova Veličanstva i viškog junaka Tegetthoffa okićene cvijećem i zelenilom. Nakon svečane mise u prepunoj školskoj dvorani, pred župnikom, školskim vijećem i općinskom upravom, učiteljica Rijavec opisala je tijek Viške bitke, nakon čega se predstavilo Austrijsko parobrodarsko društvo, a svečanost je završena trokratnim skandiranjem u čast Njegova Veličanstva, admirala Tegetthoffa te palim junacima.*²⁶⁹

Organiziranjem ovakve proslave nastojalo se motivirati stanovništvo na veću uključenost u ratna događanja, naročito kada se Italija priklonila silama Antante.

Sredinom 1916. godine iz Poreča stiže obavijest o mijenjanju imena ulica pri čemu su se općinski glavari podsjetili polemika iz 1912. godine oko talijanskog imena Bascanuova koje se koristi u pošti, a nije u skladu sa željama naroda. Tri su pozicije u općini trebale promijeniti naziv i to redom obala od gostione *Praga* do Zablaća preimenovala bi se u Obalu Franje Josipa Prvoga, obala u luci nazvana je Obalom Franje Ferdinanda, a ulica od kuće br. 1 do mjesnog trga dobila je ime po Svetozaru Borojeviću.²⁷⁰ Očito je kako se time pažnja pokušala skrenuti na ključne simbole Monarhije – Cara i pripadnike njegove obitelji te vojne prvake.

Pod najvišim pokroviteljstvom *Njegovog carskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva* cara Karla I. u rujnu 1917. godine utemeljen je *Odbor za staranje o vojničkim grobovima* u Austriji koji je bio organizator istoimene manifestacije koja se diljem države odvijala od 31. listopada do 2. studenog. Svrha Općeg dana vojničkih grobova bila je da se cijelom pučanstvu Austrije bez razlike u narodnosti, vjeri i staležu omogući iskaz zahvalnosti onima koji su u svjetskom ratu izgubili život te su prikupljeni prilozi namijenjeni održavanju vojničkih grobova. Prodavali su se znakovi i karte po cijeni od 20 filira te igle po cijeni od 2 krune, a mjesni su odbori bili zaduženi da uključe školsku mladež i sve zainteresirane. Konačni se iznos slao Zemaljskoj Upravnoj komisiji u Poreču, koja je ukupne priloge prosljeđivala u Beč. Iako su se trebali održati diljem Monarhije istovremeno, Namjesništvo u Poreču kotarskim općinama o održavanju ove akcije obavijest šalje u siječnju 1918. godine.²⁷¹ Dani se ne spominju u daljnjim dokumentima te nije zabilježeno je li se manifestacija održala te kojim je uspjehom polučila. Osim spomenute Manifestacije krajem 1917. godine u svrhu *ojačanja moralnih faktora pučanstva, a osobito rastuće mladosti, te podizanja interesa obrane domovine u istim*, c.k. Ministarstvo rata, u dogovoru s Vladama, poduzelo je akciju glede

²⁶⁹ Društvo je osnovano 1904. te je imalo preko 67 000 članova te je izdavalo svoje glasilo "Jedro", pisano na hrvatskom jeziku koje je izlazilo u Sarajevu. U dokumentu se iznose detaljni gubici koje su mornarice Austrije, Njemačke, Turske, Engleske, Francuske, Italije, Japana te Rusije pretrpjele do lipnja 1916. godine.

HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 23.6. 1916. br. 1497.

²⁷⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 30.9. 1916. br. 3331.

²⁷¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Vojnički grobovi, br. 269.

iskazivanja *dužnog poštovanja u školama i općinama, palih i dekoriranih vojnika*.²⁷² U škole se slao dopis o stradalom vojniku kojem se odavala počast.²⁷³ Dio dokumenata sadrži i imena vojnika palih u ratu s naznakom ako im je bila dodijeljena medalja za hrabrost. Broj medalja i ratnih plaketa naglo se povećao s objavom rata Srbiji te u drugoj godini ratovanja. Od umjetnika koji su bili zaduženi za modeliranje istih ističu se Rudolf Valdec te Ivo Kerdić. Najčešće su se izrađivale patriotske značke koje bi vojnici pričvršćivali za kape ili kapute, a na njima su prikazivani značajni vojskovođe poput Svetozara Borojevića ili događaji koji povezuju cijelu Monarhiju poput smrti Franje Josipa.²⁷⁴

²⁷² HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 21.11. 1917. br. 2529

²⁷³ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 21.11. 1917. br. 2529. Pritom se navode imena vojnika kojima je dodijeljena medalja za hrabrost ili su pali u ratu.

²⁷⁴ Tomislav Bilić, Miroslav Nađ i Ivan Mirnik, *1914. : sjećanje na Prvi svjetski rat : novac, medalje i odlikovanja* (Zagreb : Arheološki muzej, 2014), 46.

4. Život i smrt vojnika na bojištu

4.1. Zaboravljena vojska

Brojni Hrvati koji su sudjelovali u ratu borili su se na planini Ceru, rijekama Drini i Kolubari protiv Srbije, na galicijskom bojištu protiv Rusije, na talijanskom bojištu na rijeci Soči, te na solunskom bojištu protiv sila Antante.²⁷⁵ Treba spomenuti i one koji su bili na suprotnim pozicijama sudjelujući kao dobrovoljci, naročito na ruskoj strani nakon zarobljavanja vojnika u Galiciji. Naposljetku, bilo ih je i u austro-ugarskoj mornarici premda su oni većinu vremena proveli na vezu u pulskoj ratnoj luci te u Boki Kotorskoj i Šibeniku.²⁷⁶ Od 60 divizija sedam ih je bilo popunjeno Hrvatima, a kad se tome pridodaju mornari u ratnoj mornarici i dalmatinski strijelci na konjima primjećuje se kako su na bojištima Austro-Ugarske Hrvati činili 13-14% vojske. Također, dali su razmjerno najviše vojnih zapovjednika i visokih generala s obzirom na broj stanovnika te su odlikovani najvećim ratnim odlikovanjima za hrabrost.²⁷⁷ Zašto onda nisu poznate njihove priče?

Prije svega, kao i uvijek do sada, povijest pišu pobjednici, a austro-ugarska je vojska kraj rata dočekala na strani gubitnika. Raspadom Monarhije nastalo je nekoliko novih država, između kojih i Država SHS. Nova je vlast uvijek skeptična prema simbolima stare, stoga se uspomena na pripadnost Monarhiji nastojala potisnuti. Dodatni je faktor to što su vojnici služili vojsku na stranom jeziku, s pripadnicima raznih nacija, bivajući u katastrofalnim uvjetima, a nerijetko i u zarobljeništvu. Osjećaj nepripadanja Monarhiji potican je i od strane političara koji su težili ujedinjenju hrvatskih krajeva u jedinstvenu državu, te od strane iseljenika koji su budno pratili situaciju "kod kuće". Oni koji su doživjeli povratak s bojišnica nisu se vraćali u Monarhiju iz koje su krenuli već u novostvorenu Državu Slovenaca Hrvata i Srba. Također je za pripadnike sjevernojadranskih gradova i sela situacija uslijed dolaska Talijana bila još kompliciranija. Konačno, zaboravljanju Velikog rata i sudjelovanja velikog broja hrvatskih vojnika u njemu doprinijelo je i neadekvatno obilježavanje tj. komemoriranje žrtava. Na

²⁷⁵Dubravka Ivančić, *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* (Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009), 9.

²⁷⁶Isto, 10.

²⁷⁷Isto, 20.

otoku Krku poznat je samo jedan spomenik, a nalazi se u Puntu. Podignut je 1930. godine od strane samih mještana za 26 poginulih Puntara u Ratu.²⁷⁸

Od mnoštva problema koje je vojska imala istaknula bih multinacionalnost i zastarjelost vojne tehnike i njene kombinacije, specifične za austrougarsku vojsku. Među vojnicima rasle su nacionalističke tendencije s obzirom na to da je svaka nacija bila zrela za odvajanje u vlastitu državu još i prije početka rata. Neznanje i tvrdoglavost časnika, čije su se odluke bazirale na mentalitetu i znanju iz 19. stoljeća, potpuno neprimjereno oružju i uvjetima iz 20.,²⁷⁹ učinile su austro-ugarsku vojsku navodno *jako lijepom i slikovitom za mimohode, ali je bila krajnja šteta poslati je u rat.*²⁸⁰ No, kada je do njega došlo ratna je mašinerija preuzela sve u svoje ruke. Od industrijske do poljoprivredne proizvodnje, od sela do gradova, sve je bilo fokusirano na vojsku. Od najmanjih školaraca koji su pomagali pri skupljanju kovina, do djevojčica koje su šivale odjeću za vojnike, svatko je bio upleten u ratna zbivanja. Željeznički promet u potpunosti je prenamijenjen za prijevoz mobiliziranih postrojbi, zbog čega se ukidaju putnički i teretni vozni parkovi.²⁸¹ Početni se entuzijizam stišao kada je postalo jasno kako kraj, suprotno mišljenju većine, nije na vidiku. Tek od svibnja 1915. godine, ulaskom Italije na strani Antante, zavladao je oduševljenje i želja za osvetom u Monarhiji.²⁸² Naročito se to osjetilo u primorskim mjestima za koje se znalo da su meta i krajnji cilj talijanskih napada.

Vojni poslovi Monarhije bili su dužnost Ministarstva rata, jednog od tri zajednička ministarstva Monarhije.²⁸³ Prema zakonima izglasanima 1868. godine kompletne su oružane snage podijeljene na tri dijela: zajedničku vojsku, pod izravnim nadzorom Ministarstva rata, teritorijalnu austrijsku vojsku (domobranstvo) i mađarsko i hrvatsko-slavonsko domobranstvo. Kopnenu su vojsku činili pješništvo, konjaništvo, topništvo, opkoparske i opskrbne postrojbe te služba veze, a uz nju postojala je i ratna mornarica. Mornarici su pripadala i snažna dunavska riječna ratna flotila.²⁸⁴ Vrhovni zapovjednik nad oružanim snagama je za svog života bio car Franjo Josip, a nakon 1916. godine njegov nasljednik Karlo.

²⁷⁸ Kulturni vodič Punta <http://www.tzpunat.hr/hr/kulturni-vodic-punta/> (17 rujna 2015.)

²⁷⁹ Darko Dukovski i Vedran Dukovski, *Vojna povijest: Od Napoleona do suvremenih vojnih sustava* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014), 304.

²⁸⁰ Zvonimir Freivogel, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2014), 14.

²⁸¹ Isto, 187.

²⁸² Isto, 199.

²⁸³ Isto, 14. Samo su tri zajednička ministarstva postojala u Monarhiji i to ministarstvo Financija, Vanjskih poslova te Rata.

²⁸⁴ Isto, 15.

Postojala su tri ratna plana; slučaj R, za rat protiv Rusije. Slučaj I za rat protiv Italije te slučaj B (Balkan) za rat protiv Srbije i Crne Gore.²⁸⁵ Pozicija u kojoj se Austro-Ugarska našla nije bila nimalo jednostavna. Okružena neprijateljskim vojskama s tri strane, sa zastarjelim vojnim tehnikama i vojnicima čiji se jezici i politički pogledi nisu razumjeli, u trenutku se našla pomalo izgubljenom. Nije joj na ruku išlo niti paralelno odvijanje napada na Rusiju i Srbiju, a situaciju je dodatno otežalo izdavanje informacija Alfreda Redla, austrougarskog pukovnika, koji je od 1901. do 1913. godine špijunirao za Ruse.²⁸⁶

Mornarica austro-ugarske vojske zaslužuje veću pozornost od one koja joj se u stručnoj literaturi pridaje. Pulska i kotorska luka imale su zadaću kontrolirati veliko područje istočne jadranske obale tj. ograničiti pristup brodovlju Antante. Ne samo da su uspjele održati Monarhiju pri vrhu svjetskih pomorskih sila, već su to učinile bez većih gubitaka u ljudstvu i brodovlju. Život su izgubila 344 pripadnika mornarice, 639 ih je nestalo, a 313 ranjeno.²⁸⁷ Flota je tijekom rata izgubila jedan suvremeni (Szent Istvan) i jedan stari brod, dvije krstarice, četiri razarača, dvije torpiljarke te šest podmornica. Među najvećim je pomorskim katastrofama potonuće putničkog parobroda Barona Gautscha u kolovozu 1914.godine. Naime, brod na kojem je putovalo više stotina putnika naletio je na minu pored Rovinja.²⁸⁸

Snage Antante smatrale su mornaricu Austro-Ugarske jednom od snažnijih sila te su se zadržavali uglavnom na ulazu u Jadransko more, nastojeći spriječiti prolazak podmornica u Sredozemlje.²⁸⁹

Zadaća Carske i kraljevske mornarice bila je štititi lijevi pomorski blok austro-ugarskih snaga. Međutim, područje između Trsta i Venecije zbog niske razine mora nije bilo prikladno za velike ratne brodove, a prijetila je i opasnost od mina i podmornica.²⁹⁰ Iz tog je razloga austro-ugarska od unajmljenih i rekviriranih brodica i parobroda sastavila Lagunsku flotilu *Aquaedukt* koji su tijekom rata logistički i bojovno podržavali kopnenu vojsku.²⁹¹ U stručnoj se literaturi i arhivskim spisima ne spominje sudjelovanje krčkih brodica u ovoj flotili.

²⁸⁵ Zvonimir Freivogel, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2014), 185.

²⁸⁶ Isto.

²⁸⁷ Zvonimir Freivogel, "Crtice iz Prvog svjetskog rata u Puli i na Jadranu", u: *Carska i kraljevska mornarica u Puli i na Jadranu*, ur: Bruno Dobrić (Pula: Sveučilišna knjižnica: Društvo za proučavanje prošlosti c. i kr. mornarice "Viribus unitis", 1999), 186.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Isto.

²⁹⁰ Najpoznatija žrtva mina bio je austrijski parobrod Baron Gautsch koji je 13. kolovoza 1914. uplovio u minsko polje pred Rovinjem.

²⁹¹ Zvonimir Freivogel, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2014), 201.

Mornarica je, osim zbog sudjelovanja velikog broja Primoraca, zanimljiva i zbog svog ustroja. Zbog svoje multietničnosti ona ocrta stanje u Monarhiji, te se za svaki brod znalo reći kako je carstvo u malom. Iako je službeni jezik bio njemački, često se spominjalo kako se po nemirnom moru govorilo talijanskim jezikom, a po buri i u boju hrvatskim. Časnici su bili vrlo obrazovani i poznavali su nekoliko jezika, a mornari su birali svoj poziv prema nacionalnosti. Tako su Hrvati i Talijani bili pomorci palubari, Nijemci i Česi strojari i topnici, Mađari strojničari, a poštivali su se sve vjere.²⁹²

Pobune među vojnicima su se jako negativno odražavale na ukupnu sliku vojske i države. Najčešći razlozi njihova izbijanja bili su loša prehrana, nedovoljna opremljenost, neisplata plaća te nesposobnost zapovjednika koja bi rezultirala nepotrebnom smrću vojnika. Neke od najpoznatijih pobuna, često uzimane za teme filmova među kojima je najpoznatiji Ejzenštejnov *Oklopnjača Potemkin*, bile su pobune mornara. Razlozi njihova nezadovoljstva leže u stalnoj izloženosti stresu. Opasnost od bolesti, potapanja, oluja te stroga pravila i ograničenja koje život na moru donosi bila su uvijek prisutna, čak i u mirnom razdoblju.²⁹³ Među najpoznatijim su pobunama one s početka 1918. godine u austro-ugarskoj ratnoj mornarici, u Puli i Kotoru.²⁹⁴

Iako je austrougarsko brodogradilište 31. listopada 1918. godine predano Državi SHS, zemlje Antante nisu priznale takav razvoj situacije već su ga međusobno podijelile.²⁹⁵

Vojnici austro-ugarske vojske danas su pomalo zaboravljeni, no za vrijeme rata nastojalo se što više skrenuti pažnju na njih i uključiti općine ne bi li im olakšali naporne dane u službi. Najteži su bili periodi blagdana, kada je odvojenost od doma i obitelji najteže padala. Tako su po nalogu *Njegove Preuzvišenosti Gospodina Namjesnika Fries-Skenea* u svakom primorskom kotaru krajem 1915. godine ustrojili posebni odbori čija je zadaća bila prirediti sajmove na kojima će se kroz prodaju raznih predmeta skupiti prilozi te poslati božićni darovi vojnicima na jugozapadnom bojištu. Određeno je da se za blagdan sv. Nikole u Narodnom Domu organizira zabava s koncertima i tombolom prilikom koje je skupljeno 400 kruna, za

²⁹² Zvonimir Freivogel, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2014), 229.

²⁹³ Darko Dukovski i Vedran Dukovski, *Vojna povijest: Od Napoleona do suvremenih vojnih sustava* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014), 311.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ Zvonimir Freivogel, "Crtice iz Prvog svjetskog rata u Puli i na Jadranu", u: *Carska i kraljevska mornarica u Puli i na Jadranu*, ur: Bruno Dobrić (Pula: Sveučilišna knjižnica: Društvo za proučavanje prošlosti c. i kr. mornarice "Viribus unitis", 1999), 186.

što je cijelom pučanstvu upućena pohvala.²⁹⁶ Takvi su sitni znakovi pažnje zasigurno puno značili vojnicima koji su u njima uspjeli uživati.

4.2. Mobilizacija

Njemačke oružane snage brojile su između šest i sedam milijuna vojnika, od čega pet milijuna u kopненоj vojsci, dok je sveukupno tijekom rata mobilizirano 13,2 milijuna ljudi. Rusija je mobilizirala oko 14 i 15,5 milijuna, Francuska 8,4 milijuna (od čega je 475.000 bilo iz kolonija). Iz Britanije mobilizirana je trećina predratne muške radne snage tj. 4,9 milijuna ljudi za kopnenu vojsku, te pola milijuna za ratnu mornaricu i zrakoplovstvo. Jedna od novosti u ratu bilo je dobrovoljno javljanje u Velikoj Britaniji. Razlozi su bili brojni, a najučestaliji – nezaposlenost, želja za avanturizmom, ali i stranačka propaganda vođena od strane Odbora za novačenje. U Velikoj Britaniji dobrovoljno se prijavilo 2,4 milijuna, uz 2,5 milijuna mobiliziranih novaka. Kada se tijekom 1916. godine novačenje vršilo pod režimom vojne obveze unovačeno je manje vojnika.²⁹⁷

Austro-Ugarska Monarhija, koja je imala preko 50 milijuna stanovnika do 1914. godine održavala je manju vojsku, obučivši samo petinu svakog godišta. Početkom rata mobilizirala je 3,5 milijuna ljudi, gotovo sve raspoložive rezerve, da bi u prvih nekoliko mjeseci pretrpjela 1,25 milijuna gubitaka. Nedostatak ljudi koji se osjetio puno prije no kod drugih zaraćenih snaga bio je jedan od razloga habsburške vojne krize. Čak je 48 posto časničkog zbora izgubljeno ili nestalo do početka 1915. godine u usporedbi s ruskih 25 i njemačkih 16 posto, a situaciji nije pomoglo ni novačenje mladića sedam mjeseci ranije.²⁹⁸

Austro-ugarska vojska, iako brojna, imala je mnoge probleme i nije bila pripravna na rat. Osim toga što je bila sastavljena od raznih naroda, koji su bili u međusobnom sukobu i nedovoljno motivirani za rat, nedostajalo je oružja, municije, radne snage, a situaciju su dodatno pogoršavale pomorske blokade. Ne bi li riješila problem ogromnih gubitaka u ljudstvu, mobilizacije su se provodile češće nego inače. Tako su 1916. godine vojsci pristupili sedamnaestogodišnjaci, a do kraja rata čak je 100.000 žena sudjelovalo u njemu.²⁹⁹

²⁹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 5.11.1915. br. 2524.

²⁹⁷ David Stevenson, *1914.-1918. : povijest Prvoga svjetskog rata* (Zaprešić: Fraktura, 2014), 312.

²⁹⁸ Isto.

²⁹⁹ Branimir Bunjac, *Međimurje u Drugom svjetskom rat : zbornik radova* (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007), 69.

U carstvu je postojala opća vojna obveza, ali je samo svaki četvrti vojni obveznik stvarno i služio vojsci, dok je polovica svih obveznika proglašena nesposobnima za vojnu službu ili je od nje oslobođena. Za razliku od Francuske gdje je postotak vojno obučениh ljudi dosezao 86 posto, u Austro Ugarskoj je ta brojka varirala od 22 do 29 posto. Razlozi su prije svega bili nedostatna financijska sredstva.³⁰⁰

Svi su se austro-ugarski građani određene dobi morali javiti komisiji za novačenje svog okruga nakon čega su bili određeni za aktivnu ili pričuvnu službu. Oslobođeni službe mogli su biti svećenici, vlasnici poljoprivrednog imanja ili jedini hranitelji obitelji, a oni koji bi bili prvi put proglašeni nesposobnima još su se dva puta morali javiti komisiji za novačenje ne bi li potvrdili oslobađanje.³⁰¹

Trajanje vojne obveze bilo je 24 godine, od 1. siječnja kada bi novak proslavio 19. rođendan do 31. prosinca kada bi navršio 42. godinu života. Tijekom trajanja rata produljena je ta dob na raspon od 18. i do 50. godine. U razdobljima mira služba je trajala 22 godine. Unovačenoga je nakon tri godine aktivne službe u zajedničkim postrojbama ili dvije u teritorijalnoj vojsci, čekalo još devet odnosno deset godina pričuve s godišnjim pozivima na kraće vojne vježbe i zatim još deset godina službe u teritorijalnoj obrani zemlje kojoj su vojni obveznici pripadali. Jednostavnije rečeno postojale su tri faze vojnog života. Započinjalo se s trogodišnjom ili dvogodišnjom službom u zajedničkoj odnosno teritorijalnoj vojsci nakon čega bi uslijedila služba u pričuvi te boravak u teritorijalnoj obrani. Vojnici u konjaništvu i topništvu su nakon trogodišnjeg vojnog roka još sedam godina bili u pričuvi, a aktivna služba ratne mornarice trajala je četiri godine.³⁰²

Zborna područja bila su podijeljena na ukupno 112 popunidbenih okruga od kojih su tri, u Trstu, Rijeci i Šibeniku, bila predviđena za popunu ljudstva ratne mornarice. Vojni su se obveznici morali prijaviti u depoima njihovih pukovnija u sjedištima okruga, gdje bi obavili svoju osnovnu obuku. Kako bi se izbjeglo zbližavanje s lokalnim stanovništvom te eventualno pomaganje pri nemirima i ustancima služba se vršila izvan mjesta prebivanja.³⁰³

Arhivski dokumenti općine Baška potvrđuju stručnu literaturu. Navodi se kako su službi u vojsci bili su podložni svi s napunjenih 18 godina. Prije odlaska na oružje sudionici narodnog ustanka bili su dužni doći na pregledavanje kako bi se ustvrdile njihove sposobnosti za

³⁰⁰ Zvonimir Freivogel, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2014), 27.

³⁰¹ Isto, 28.

³⁰² Isto.

³⁰³ Isto, 29.

službu. Izuzeti od pregledavanja bili su aktivni sudionici te oni koji nisu sposobni za službu ako je kod pregledavanja prikazan primjeren dokaz o dotičnoj mani ili bolesti. Riječ je o osobama kojima manjka jedna noga ili ruka, koji su slijepi na oba oka, gluhonijemi, kreteni, pa onda osobe za koje je od suda proglašeno da su lude, mahnite ili glupe, ili koje su inače duševno bolesne.³⁰⁴ Svi koji su pozvani na službu bili su dužni prijaviti se općinskom uredu primjerenim dokaznicama, tj. osobnim dokumentom koji može biti krštenica, svjedodžba rođenja, domovnica, školska svjedodžba, radnička ili služinska knjiga, na osnovu kojeg su dobivali daljnje dokumente. Nakon pregledavanja obećane su im informacije o odlasku na službu.³⁰⁵ Oproštenje od službe na frontu po naredbi Ministarstva za zemaljsku obranu mogli su dobiti očevi s više od šestero neopskrbljene djece, te jedini sin koji se nalazi na frontu, ako su mu već dvojica ili više braće umrla ili ranjena.³⁰⁶

Obveznici narodnog ustanka prijavljujući se ispunjavali su dvije tiskanice - Iskaznicu za smotru narodnog ustanka te Legitimacijski list. Oni obveznici koji pripadaju bašćanskoj općini ispunjavali su obje, dok je ostalima uručen samo Legitimacijski list. Dokumente je bilo potrebno čuvati i donijeti sa sobom na stavnju, a služili su im za besplatnu vožnju parobrodom i željeznicom do mjesta stavnje i natrag te, ako se utvrdi sposobnost i za odlazak u rat.³⁰⁷

Pozvani obveznici Narodnog ustanka koji se nisu javili u Krku trebali su se javiti u Trst, a ukoliko se i tamo bez opravdanja nebi ukazali, prijetila im kazna zatvora od jednog mjeseca do dvije godine.³⁰⁸

Crikvenički župnik Rigoni u svojoj je Spomenici zabilježio vrijedna iskustva mještana tijekom rata. Između ostalog spominje kako je dio muškaraca bio oslobođen odlaska na bojište jer su bili potrebni kao ribari naročito kako bi se osigurala hrana za vojsku. Nadalje, opisuje kako je to uzrokovalo lažne prijave pojedinih stanovnika koje su mjesne vlasti donekle priznavale.³⁰⁹ Uzevši to u obzir može se zaključiti kako se slična situacija odvijala i na otoku. Krajem travnja 1914. godine c.k. kotarsko poglavarstvo traži da se vrlo žurno sastavi popis ribara koji su uslijed mobilizacije pozvani pod oružje, a ne nalaze se u

³⁰⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Oglas od 2.1.1918.

³⁰⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Oglas od 2.1.1918.

³⁰⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 116, Izvještaj od 20.12.1917. br. 2799.

³⁰⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 18.2.1915. br. 263.

³⁰⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 27.12.1914. br. 3058.

³⁰⁹ Dubravka Ivančić, *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* (Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009), 59.

Mornarici.³¹⁰ Popis ribara po zanata starijih od 38 godina traži se i u kolovozu 1917. godine.³¹¹ Pod carskim i kraljevskim zapovjedništvom osnovano je *Ratno ribarenje Krk* za otoke Krk i Cres čija je zadaća bila, osim ulova ribe, pomaganje domaćih ribara. Tražio se popis civilnih ribara, uključujući vojnike i one koji su službe oslobođeni. Osim spomenutog, postojalo je i Krčko vojničko ratno ribarsko društvo *Ofiges* sa sjedištem u Malinskoj podređeno vojničkom zapovjedništvu u Grazu.³¹² O sudbini ribarskog društva ne postoje daljni podaci no sigurno su vojnici i otočani cijenili njihov trud.

4.3. Korespondencija i premještanje vojnika

Korespondencija među vojnicima i njihovim obiteljima bila je moguća samo putem dopisnica koje su obvezno bile cenzurirane. Uslijed velikog broja pošiljki i cenzura je ponekad znala zakazati stoga vojnici, kako bi napisali što više teksta, pišu sitnim slovima i olovkom, a kako je rat odmicao i kontrole su slabile.³¹³

Vojnicima je bilo moguće slati pakete već od prvih mjeseci rata, a ta se mogućnost naročito iskorištavala u prosincu za vrijeme blagdana. Pritom se trebalo paziti na ispravnost adrese kako se pošiljke ne bi vratile na račun pošiljatelja.³¹⁴ Ako adresa nije bila dobra napisana pošiljke su znale završiti i kao dar za vojnike poput one Ivana Strčića.³¹⁵ Kako je rat odmicao tako su pravila i upute oko slanja pisama vojnicima postajale rigoroznije. Iz sigurnosnih razloga stanovništvu se zabranjuje prilikom dopisivanja spominjati informacije o vojnicima, ma koliko se one činile nebitnima. Naročito je bilo zabranjeno davati informacije o dolasku ili odlasku oficira i sl. Također prilikom slanja, svi listovi morali su biti otvoreni te naravno točno adresirani.³¹⁶ Slala se uglavnom nekvarljiva roba poput rublja i duhana.³¹⁷ Tek od svibnja 1916. godine Ministarstvo rata dopustilo je da se putem poljskih pošiljki šalju i jestive stvari, dobro pazeći da se nalaze u čvrsto zatvorenim limenim posudama.³¹⁸ Nakon što je Ministarstvo zaključilo da srpska i ruska cenzura uništavaju pisma ratnih zarobljenika u tim

³¹⁰ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 27.4.1915. br. 2799843.

³¹¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 5.8.1917. br. 1607.

³¹² HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Ribari, br. 1987.

³¹³ Dubravka Ivančić, *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu* (Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009), 87.

³¹⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 30.12. 1914.

³¹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 28.1. 1915. br. 154.

³¹⁶ HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Izvještaj od 2.7. 1915. br. 1364.

³¹⁷ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 30.10. 1915. br. 2259.

³¹⁸ HR-DARI, JU 19, kutija: 114, Izvještaj od 9.5. 1916. br. 1061.

zemljama pučanstvo se upozorava kako su najveće šanse da se komunikacija održi ako su dopisnice koje se šalju kratke, jasne i čitljive.³¹⁹

Nastojeći zaobići cenzuru vojnici su pisma slali putem civilnih pošta, raznih špeditera ili preko vojnika koji su se vraćali kući na dopust, što je naravno podlijegalo kaznama vojničkih sudova, stoga carsko i kraljevsko Zapovjedništvo strogo upozorava vojnike i civile kako je jedino dopušteno slanje listova ili paketa preko bojne pošte.³²⁰ Vojnike i njihove obitelji upozoravalo se kako su pisma koja razmjenjuju puna pretjerivanja prilikom opisa stanja na otoku, pritom se posebno upozoravaju oni koji prilike predstavljaju težima nego što jesu. Time se slabi oduševljenje vojnika, a prijeti i opasnost da suprotna strana pomisli kako je vojska iznemogla.³²¹ Poštanska direkcija iz Trsta, preopterećena količinom brzjava koje je dobivala, u travnju 1918. godine, odlučuje da se više ne primaju brzjavi za produljenje dopusta, te iz odluke izuzima samo one kojima se javlja smrt ili tešku bolest najbližih rođaka koja mora biti potvrđena župničkom ili liječničkom svjedodžbom.³²²

Čitajući pisma francuskih, njemačkih ili ruskih vojnika postepeno se osjeća rast nezadovoljstva, ogorčenje i želja za predajom, koliko zbog situacije na bojištu gdje se vladala nestašica svega, a naročito hrane i oružja, toliko zbog situacije kod kuće gdje je obiteljima prijetila glad i inflacija.³²³

Premještanje vojnika iz jedne u drugu postrojbu rijetko je omogućavano. Tako primjerice u prosincu 1914. godine Juraj Barbalić traži premještaj za svog sina Nikolu Marijana, kao razlog navodi sinovo zanimanje koje potvrđuje i svjedodžbom. Naime, pretrpio bi veliku štetu s obzirom na to da je ribar. No c.k. pješačkih regimenti br 97. (u Ljubljani) iz službenih obzira nije udovoljilo njegovoj molbi.³²⁴ Kata Šimunić traži za svoga sina Josipa, rođenog 1899. godine, da kao dobrovoljac pristupi Ratnoj mornarici jer je na moru odrastao i živi.³²⁵ Sačuvane su molbe vojnika kojima se tražio premještaj najčešće u Mornaricu, no većina je sačuvanih molbi odbijena. Razlog tomu može biti dovoljna popunjenost Ratne mornarice.

³¹⁹ HR-DARI, JU 19, kutija: 112, Izvještaj od 15.10. 1915. br. 2131.

³²⁰ Isto.

³²¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 16.4. 1918. br. 883.

³²² HR-DARI, JU 19, kutija: 115, Izvještaj od 23.8. 1916. br. 2027.

³²³ David Stevenson, *1914.-1918. : povijest Prvoga svjetskog rata* (Zaprešić: Fraktura, 2014), 333.

³²⁴ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 30.12. 1914. br. 1061.

³²⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 15.12.1914.br. 3065.

4.4. Nestali, umrli i zarobljeni vojnici

Kako je, sasvim neočekivano, rat za koji su mnogi smatrali da će potrajati nekoliko mjeseci, postao rovovski i prestao pokazivati znakove skorog kraja, gubici su se u ljudstvu i sredstvima počeli gomilati. Svakim danom smrtno je stradavalo ili je ranjeno stotine vojnika na raznim frontama austro-ugarske vojske koja je od 1915. godine spala pod njemačku komandu. Žrtava je bilo toliko da se u novinama prestalo objavljivati vijesti o njima kako ne bi dodatno demoralizirali već depresivan narod.³²⁶ Smrtnost je u ratu bila na vrhuncu u prvim i posljednjim mjesecima ratovanja. Razloga tomu ima nekoliko. Ukopavanje u rovove, betonski zakloni, vreće s pijeskom dio su nove strategije obrane od snažnijeg i eksplozivnijeg oružja, ali su paralelno s manjim brojem stradalih vojnika odgovorne i za produljeno trajanje rata.³²⁷

Uz rovove koji su omogućili kontinuirano ubijanje tijekom cijele godine napreci u medicini uvelike su smanjili smrtnost. Velika se pažnja posvećivala sprječavanju širenja zaraznih bolesti te higijeni općenito, a zahvaljujući osnivanju profesionalnih sanitetskih postrojbi 1914. godine, te razvitku preventivne medicine broj je je oboljelih bio neusporedivo manji nego u prethodnim ratovima, te su mnogi nakon oporavka bili sposobni za aktivnu službu.³²⁸

Kako su izgledale bitke u Prvom svjetskom ratu te koji su razlozi odlaska (muškaraca) u rat? Ubijanja su se vršila na distanci pomoću oružja – najčešće minobacača, mitraljeza, puške, ručne bombe, a borbe prsa o prsa bile su rijetke. Cilj je bio što dulje preživjeti neprijateljsko ili vlastito bombardiranje, te zauzeti teren koji je protivnik napustio.³²⁹ Osim obveznog novačenja razlozi odlaska u borbu bili su i karakter osobe – želja za avanturizmom i uživanje u vojničkoj karijeri. Drugi razlog bio je neimaština. Često su uvjeti kod kuće bili neizdrživi te je život u vojsci, koliko god surov bio, donosio određenu dozu sigurnosti. U vojsku se odlazilo i kao znak ideološke i nacionalne pripadnosti.³³⁰

U arhivskim se dokumentima vijesti o nestalim i poginulim vojnicima javljaju u obliku obavijesti obiteljima. Ponekad bi one bile na vrijeme objavljene kao što je slučaj s c.k. natporučnikom Markom Šorićem poginulim 24. studenog 1914. godine na južnom bojištu.

³²⁶Mira Kolar-Dimitrijević, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008), 41.

³²⁷David Stevenson, *1914.-1918. : povijest Prvoga svjetskog rata* (Zaprešić: Fraktura, 2014), 318.

³²⁸Isto, 320.

³²⁹Isto, 327.

³³⁰Isto, 332.

Obitelji se javlja kako se stvari navedenoga nalaze u Mostaru.³³¹ Ponekad su vijesti s bojišta nekoliko mjeseci putovale do obitelji stradalog. Tako podatak da je vojnik Šorić Ivan Augustin koji je služio u 97. Pješačkoj pukovniji u Ljubljani umro od kolere 27. listopada 1914. godine stiže na otok sredinom veljače iduće godine.³³² Podaci o umrlim vojnicima, osim iz sentimentalnih razloga, obiteljima su bili bitni i zbog potpora koje su na njihov račun dobivale. Zabilježeni su pokušaji odgađanja prijave smrti umrlog vojnika upravo zbog navedenih potpora. Takve su se malverzacije naravno strogo kažnjavale posebnim propisima reguliranima od strane ratne uprave.

Broj nestalih vojnika s obzirom na neočekivano dugo trajanje rata, ali i manjkavost informacija, potaknuo je c.k. Namjesništvo u Opatiji da krajem 1917. godine od općinskih poglavarstava zatraži detaljan popis i prijavu svih nestalih, zarobljenih te u zarobljeništvu poginulih vojnika.³³³ Iako se u dokumentu navode imena 44 vojnika pitanje je jesu li podaci potpuni, s obzirom na to da su austro-ugarske vlasti dijelom i namjerno zataškavale slučajeve nestalih vojnika ne bi li prikrile stvarnu situaciju na bojištu i katastrofalne gubitke ljudstva.³³⁴

Biti proglašen dezertrom utjecalo je ne samo na vojnika već i na njegovu obitelj. Tome se osvjedočio Dominik Dujmović p. Dominika koji je rat dočekao na austrijskom brodu, ali u Španjolskoj, te je od početka interniran od njihove vlade. Stoga Općinski upravni odbor općine Baška poziva c.k. mornaričko zapovjedništvo da mu ukine karakter dezertstva jer njegova obitelj zbog toga trpi teške ekonomske posljedice.³³⁵

Haškim konvencijama 1899. i 1907. godine definiran je status zarobljenika, te su se poboljšali uvjeti njihova života. Ruska i austro-ugarska vojska imale su najveći broj ratnih zarobljenika, a uvjeti boravka u ruskim logorima smatraju se katastrofalnima.³³⁶ Alojzije Ragužin prenosi imena i priče 28 Puntara koji su proveli vrijeme u ruskom zarobljeništvu.³³⁷ Neki su se Krčani dobrovoljno predavali u zarobljeništvu, kako navodi Ivan Očak u Krčkom zborniku, ne bi li se pridružili boljševicima u Oktobarskoj revoluciji ne želeći se boriti protiv radnika i seljaka, kakvi su i oni bili, te odbijajući austro-ugarsko nacionalno i socijalno zarobljavanje. Autor

³³¹ HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 28.12.1914. br. 3070

³³² HR-DARI, JU 19, kutija: 110, Izvještaj od 28.1.1915. br. 154

³³³ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 25.10.1917. br. 2209. Detaljan popis 44 vojnika.

³³⁴ Branimir Bunjac, *Međimurje u Drugom svjetskom rat : zbornik radova* (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007), 75.

³³⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 118, Izvještaj od 5.2.1918. br. 292.

³³⁶ Darko Dukovski i Vedran Dukovski, *Vojna povijest: Od Napoleona do suvremenih vojnih sustava* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014), 391.

³³⁷ Alojzije Ragužin, "Punat", u: *Krčki zbornik*, Svezak 23, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991), 31.

navodi iskustva sedmorice Krčana – Filipa Kumbatović, Ivana Juranića, Vinka Pajalića, Ivana Ilijića, Nikole Justinića, Ivana Hodanića te Vjekoslava Volarića, koji su svoje ratne priče obogatili iskustvima iz oktobarske revolucije.³³⁸ Krčani koji su iskusili politička previranja u Rusiji i sretno se vratili kućama obogaćeni su iskustvom koje se moglo primjeniti u kasnijim događanjima na otoku u periodu Drugog svjetskog rata.

³³⁸ Ivan Očak, "Prilog o Krčanima u Oktobarskoj revoluciji", u: *Krčki zbornik*, Svezak 12, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1983), 43.

5. Uloga Crkve i biskupa Mahniča

5.1. Istarske biskupije

Pisati o Crkvi i njezinu utjecaju u drugoj polovici 19. i početku 20. stoljeća nepotpuno je bez spominjanja političke situacije. Liberalne ideje koje uvlače sekularizam na političku scenu naročito kasno stižu u Istru, a postavljaju se s jedne strane protiv Monarhije, a s druge protiv talijanskih pretenzija na istočnojadransku obalu. Ključni igrači u političkom su životu bile Hrvatsko-slavonska narodna stranka, predvođena Spinčićem, Mandićem, Dobrilom te braćom Trinajstić nasuprot koje se našla Talijanska liberalna stranka.³³⁹ Do talijanske okupacije otoka veći je dio krčke biskupije (izuzev Raba i Paga) potpao pod austrijsku pokrajinu Istru kojoj je upravni centar bio u Trstu. Biskupi tršćanske, porečke i krčke biskupije kao virilisti sudjelovali su u radu Pokrajinskog sabora kojem je sjedište bilo u Poreču. Iako su činili samo trećinu stanovništva u Istri (od čega većinom na kopnu) Talijani su kao trgovci i posjednici bili utjecajni od seoskog puka. Jedini koji su se isticali bili su pripadnici klera koji su se zalagali za obranu nacionalnih i jezičnih prava. Među njima treba istaknuti ulogu porečkog biskupa Jurja Dobrile zaslužnog za osnivanje *Naše sloge*, časopisa koji je tijekom 45 godina izlaženja igrao krucijalnu ulogu u nacionalnom osvješćivanju istarskih Hrvata.³⁴⁰ Bulom *Locum beati Petri* pape Lava XII. iz lipnja 1828. godine na području Istre nalazile su se tri biskupije: Tršćansko-koparska, Porečko-pulska te Krčka koja je osim kvarnerskih otoka Krka, Cresa, Lošinja, Ilovika, Unija, Malih i Velih Srakana obuhvaćala i otok Rab te dio Paga. Bila je podijeljena na šest dekanata- Krk, Omišalj, Vrbnik, Cres te Mali Lošinj.³⁴¹ S obzirom na omjer svećenika i katolika, krčka je biskupija bila u boljoj poziciji od drugih.³⁴² Također član Krčke biskupije bio je i biskup Mahnič, vrlo utjecajan što zbog svoje uloge u Hrvatskom katoličkom pokretu, što zbog energije koju je ulagao u rješavanje socijalnih i gospodarskih problema istarskih seljaka. Zajedničko svim trima biskupijama bio je pozitivan stav prema ulasku Austrije u rat, briga oko socijalno

³³⁹ Antun Bozanić, "Biskup Mahnič: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 25.

³⁴⁰ Isto, 121.

³⁴¹ Stipan Trogrlić, "Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)", ČSP, Vol. XXXXI, br.3, (prosinac 2009), traži pod: "Katolička crkva u Istri", <http://hrcak.srce.hr/57868>, (17. rujna 2015).

³⁴² Isto.

najugroženijeg stanovništva te zalaganje za prava Hrvata i Slovenaca naspram talijanskih pretenzija.³⁴³

Tršćansko-koparski biskup, Slovenac Andrija Karlin postupio je poput većine europskih biskupa poistovjetivši interese države i Crkve čvrsto se zalažući za ulazak Austro-Ugarske u rat. Tijekom trajanja rata poticao je vjernike da upišu ratni zajam, sudjeluju u doniranju metala i kovina vojsci, a njegovu je odanost Monarhiji zamijenila borba u slovenskom nacionalnom pokretu tek kada je postalo očigledno što kraj rata donosi.³⁴⁴ Porečko pulski biskup Trifun Pederzolli istaknuo se u saniranju ratnih šteta nastalima odlaskom muškaraca u rat, nedostatnim urodom te posljedicama evakuacije stanovništva. Naime, nakon ulaska Italije u rat austrijski se vojni vrh, kako bi spriječio eventualni prekid komunikacije s glavnom ratnom lukom odlučio na evakuaciju civilnog stanovništva Pule i okolice ne bi li se obrana pulske luke bolje organizirala.³⁴⁵

5.2. Biskup Anton Mahnič

Najutjecajnija vjerska osoba na istarskom poluotoku i kvarnerskim otocima na prijelazu stoljeća zasigurno je krčki biskup Anton Mahnič. Rođen 1850. godine u Sloveniji, nakon završene gimnazije odlazi na studij bogoslovije u Gorici, koji završava u Beču. Vrativši se u Goricu posvećuje se predavanju i pisanju. Za krčkog je biskupa ustoličen u ožujku 1897. godine te je na tom mjestu ostao naredne 23 godine.³⁴⁶ Njegova energija i srčanost iskazali su se na nekoliko područja djelovanja, od socijalnog i gospodarskog do političkog kroz zalaganje za korištenje narodnog jezika u školama i liturgiji. Svjestan uloge koju je tisak imao u širenju ideja svoje bi akcije podržao tiskanjem novina kako bi se napredna shvaćanja proširila na što veći broj ljudi. U zapadnoj su se Europi u drugoj polovici 19. st za potrebe industrijskih radnika, srednjeg staleža i seljaka osnivale razne socijalne organizacije. U početku je inicijacija oko osnivanja istih dolazila od klera, no kasnije sve više prelazi u ruke laika. U Istri je poljoprivreda bila ključna za život građana stoga austrijska vlast predlaže Pokrajinskom saboru u Poreču osnivanje Pokrajinskog gospodarskog vijeća koje je imalo za cilj promicanje gospodarstva, naročito poljoprivrede i zadrugarstva.³⁴⁷ Prva kotarska

³⁴³ Stipan Trogrlić, "Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)", ČSP, Vol. XXXXI, br.3, (prosinac 2009), traži pod: "Katolička crkva u Istri", <http://hrcak.srce.hr/57868>, (17. rujna 2015)

³⁴⁴ Isto.

³⁴⁵ Isto.

³⁴⁶ Isto.

³⁴⁷ Antun Bozanić, "Biskup Mahnič: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 83.

gospodarska zadruga istarskog otočkog područja osnovana je u Krku 1885. godine. S obzirom na to kako su Slovenci bili bolji u organizaciji zadrugarstva narodni je zastupnik Matko Laginja, proučivši slovenski model, približio istarskim seljacima svrhu, korist i način poslovanja kreditnih zadruga, tj. posujilnica, da bi i osnovao Istarsku posujilnicu – prvu modernu kreditnu zadrugu u Hrvatskoj uopće.³⁴⁸ Tijekom vizitacija Mahnič dodatno upoznaje situacije te primjećuje kako je zemlja koja se obrađuje pjeskovita i nerodna. Uslijed propadanja najraširenije kulture, vinove loze, velik broj stanovništva izlaz je tražio u odlasku s otoka. Svjestan kako rješenje treba tražiti u konkretnim akcijama on se obraća svećenicima, te od njih traži da odgovaraju ljude od napuštanja otoka, potiču sadnju otporne američke loze, upućuju na učlanjivanje u Kotarsku gospodarsku zadrugu te štednju u seoskim štedionicama.³⁴⁹ Svjestan snage tiska, u krčkoj tiskari Kurykti pokreće poučno–gospodarski list s ilustracijama Pučki prijatelj. Osim poduke seljaka o gospodarskim pitanjima cilj je časopisa bio i buđenje interesa o zadrugarstvu. U rujnu se 1911. godine časopis seli u Pazin, da bi rat prekinuo njegovo izlaženje. S obzirom na to kako je pazinska tiskara u ratu demolirana list je izlazio u Trstu da bi 1929. bio nasilno ugašen.³⁵⁰ Važnu ulogu u poboljšanju uvjeta krčkih seljaka imao je Mate Polonijo, biskupov kancelar te upravitelj gospodarske zadruge. Osim koordinacije gospodarskim akcijama, ona je nabavljala alat, sjeme i ostale stvari potrebne poljoprivrednicima.³⁵¹

Djelovanjem lista Pučki prijatelj zadrugarstvo se proširilo po cijelom otoku. Njihovom se zaslugom stalo na kraj lihvarima, a zajmovi su seljacima služili za lakše obavljanje svakodnevnih poslova. Osim što su imale velik broj članova krčke su zadruge bile kreditno sposobnije od ostalih u Istri, naročito posujilnica u Omišlju zbog ulaganja iseljenika iz Amerike.³⁵²

Još se jedan aspekt Mahničevog zalaganja vidi i u osnivanju dioničarskog parobrodskog društva *Austro-Croata* 1908. godine sa sjedištem u Puntu. Time se spriječio monopol koji je mađarsko Parobrodarsko društvo *Ungaro-Croata* ostvarivalo kao ključni faktor u povezivanju otočana s kopnom. Detaljnije informacije o ovom društvu rasvijetlile bi je li ono prevozilo robu i putnike za vrijeme rata.³⁵³

³⁴⁸ Antun Bozanić, "Biskup Mahnič: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 85.

³⁴⁹ Isto, 87.

³⁵⁰ Isto, 88.

³⁵¹ Isto, 89.

³⁵² Isto, 90.

³⁵³ Isto.

Osim zalaganja za poboljšanje gospodarskih prilika na otoku Mahnič se istaknuo i u borbi za obranu staroslavenskog liturgijskog jezika posebno zbog osnivanja Staroslavenske akademije 1903. godine. Svrha joj je bila njegovati staroslavenski liturgijski jezik te promicati njegovo učenje. Također biskup se posvetio i obrani glagoljice kao i glagoljskog crkvenog pjevanja.³⁵⁴ Njegovom je zaslugom Biskupski ordinarijat u Krku postao prvi koji se s drugim necrkvenim uredima i službenim ustanovama (najčešće u Zadru i Trstu) dopisivao na hrvatskom jeziku, s obzirom na to kako je 85 posto vjernika u dijecezi hrvatske nacionalnosti. Zalagao se i za uvođenje hrvatskog jezika u školama na otocima čemu su se talijanski zastupnici oštro protivili.³⁵⁵

Iako je na biskupsku stolicu na Krku došao iz Gorice njegov je utjecaj uvelike prelazio otok. Ostavši u kontaktu sa svećenicima iz svoje biskupije, poput Ivana Butkovića, boraveći u Beču igrao je bitnu ulogu u organiziranju katoličke mladeži. Tako, njih dvojica, 1902. godine osnivaju Hrvatsko katoličko akademsko društvo *Hrvatska*. Iako je hrvatsko društvo sličnih stavova postojalo, odlučili su se za osnivanje novog jer se nisu slagali s njihovom ideologijom koja je zanemarivala religiozne teme. Tri godine kasnije počinje izlaziti list hrvatskog katoličkog đastva, *Luč*, čiji je cilj bio, kao i društva, ali i cjelokupnog Hrvatskog katoličkog pokreta, *organiziranje katoličke mladeži, vježbanje mladih katolika u publicistici te osvajanje hrvatskog javnog mnijenja*.³⁵⁶ U veljači 1906. godine na Trsatu je održan sastanak s pedesetak osoba koji se smatra početkom organiziranog rada među katoličkom mladeži, tj. početkom Hrvatskog katoličkog pokreta. Među novinama koje su osudile sastanak proglasivši ga "klerikalnim mešetarenjem" našao se i riječki *Novi list*.³⁵⁷

Mahničev je rad u početku naginjao idejama Hrvatsko-slovenske narodne stranke. Pod utjecajem liberalizma s jedne se strane počinje okupljati narodno-liberalna struja dok je s druge bila kršćansko-socijalna u koju je spadao i biskup. Dok je prve bodrila *Naša sloga*, uz druge je stajao *Pučki prijatelj*.³⁵⁸

Razlozi Mahničeva "prelaska" na integralno jugoslavenstvo od radikalnog pravaštva s jedne strane proizlaze iz straha od talijanskih i njemačkih pretenzija, ali i uspjeha koje su srpska i

³⁵⁴ Jure Krišto, *Prešućena povijest; katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 202.

³⁵⁵ Antun Bozanić, "Biskup Mahnič: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 146.

³⁵⁶ Jure Krišto, *Prešućena povijest; katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 225.

³⁵⁷ Isto, 226.

³⁵⁸ Antun Bozanić, "Biskup Mahnič: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 123.

crnogorska vojska postizale u balkanskim ratovima. Poput drugim istarskih, ali i austrijskih biskupa, paralelno osuđujući rat on brani Austriju i njezinu pravednu misiju u njemu.³⁵⁹

Rat je u cijeloj Monarhiji donio nesigurnost i osjećaj nemoći. Za područje Istre, Rijeke i kvarnerskih otoka dodatno je opterećenje predstavljala Italija koja je već postojeće pretenzije na dijelove istočne jadranske obale dodatno učvrstila (tajnim) zahtjevima Londonskog ugovora. Svjesni situacije u kojima bi se našli propašću Austrije istarski političari i biskup Mahnič sastali su se početkom veljače 1915. godine u Rijeci kako bi raspravili tekst *Spomenice* namijenjene papi Benediktu XV. Tekst *Spomenice* odgovara sadržaju *Svibanjske deklaracije* koja je donešena na Bečkom parlamentu dvije godine kasnije.³⁶⁰

Razlog pisanja *Spomenice* nalazi se u neizvjesnom stanju u kojem su se našli Hrvati i Slovenci u Monarhiji, a sastoji se od tri djela. U prvom su navedeni razlozi njezina pisanja, zatim kratki povijesni pregled kršćanstva na hrvatskom području, te prijedlozi za rješavanje hrvatskog i slovenskog nacionalnog pitanja. Naglasivši ulogu kršćanstva, naročito osnivanjem Hrvatskog katoličkog pokreta, nudi se pogled na razvoj situacije ako Austrija izgubi, odnosno pobjedi, u ratu.³⁶¹

Niti talijanska okupacija otoka u listopadu 1918. godine nije ušutkala biskupa Mahniča kao ni deportacija kancelara Polonija i tajnika Palčića i Pilepića na Sardiniju. Opisujući stradavanja lokalnog stanovništva, bezuspješno, šalje memorandum na mirovni skup u Pariz. U travnju 1919. godine vojna ga torpiljarka Espero na prijevaru odvodi u kamaldulski samostan Frascatti blizu Rima gdje provodi jedanaest mjeseci u zatočeništvu. Tamo mu se zdravstveno stanje ozbiljno narušilo te je povratak ujedno značio i smrt.³⁶²

³⁵⁹ Stipan Trogrlić, "Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)", ČSP, Vol. XXXXI, br.3, (prosinac 2009), traži pod: "Katolička crkva u Istri", <http://hrcak.srce.hr/57868>, (17. rujna 2015)

³⁶⁰ Antun Bozanić, "Biskup Mahnić: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 123.

³⁶¹ Stipan Trogrlić, "Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)", ČSP, Vol. XXXXI, br.3, (prosinac 2009), traži pod: "Katolička crkva u Istri", <http://hrcak.srce.hr/57868>, (17. rujna 2015)

³⁶² Antun Bozanić, "Biskup Mahnić: Pastir i javni djelatnik u Hrvata", u: Krčki zbornik, Svezak 22, ur: Petar Strčić (Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992), 149.

6. Od talijanske neutralnosti preko *Krvavog Božića* do primopredaje otoka

6.1. Političke nesuglasice s Italijom

Austro-Ugarska odlukom o napadu na Srbiju pokreće lavinu događanja koja prerastaju u svjetski oružani sukob. Italija je uspješno balansirala između Trojnog saveza i Antante, a kao vrhunac 31. srpnja 1914. godine proglašava neutralnost. Obje su strane bile voljne ustupiti joj željeni teritorij, no osjetilo se negodovanje Rusa i Srba te novoosnovanog Jugoslavenskog odbora na čelu s Meštrovićem, Supilom i Trumbićem. Među prvima koji su skretali pažnju na talijanske aspiracije bio je Frano Supilo koji je od početka rata propagirao ideju ujedinjenja Južnih Slavena u jedinstvenu državu.³⁶³

Proglasivši neutralnost na samom početku ratovanja, iako je do tada bila na stani Centralnih sila, Italija se distancirala od direktnog uplitanja u europska događanja dok sama ne odluči drugačije. Predsjednik talijanske vlade Antonio Salandra zaključio je kako bi čak i s pobjedom protiv Antante Italija bila u nemogućnosti ekspanzije, te bi izgubila Jadran u trgovačkom i vojnom pogledu. Stoga je odluka o neutralnosti najlukavija u datom trenutku, a tako ju je i pozdravila talijanska javnost.³⁶⁴ Svjesni nesloge u Monarhiji te rastuće snage Jugoslavena, talijanski listovi i većina političara odluku o neutralnosti podržavaju, no tek kao privremeno rješenje, naročito dok se ne nađe rješenje za pitanje *neoslobođenih teritorija* Trentina, Trsta i Istre.³⁶⁵ Kako se nižu porazi austrougarske vojske u prvim mjesecima ratovanja, tako talijanske pretenzije postavu veće. Od kvarnerskog primorja i Trsta šire se na Dalmaciju i Zadar.³⁶⁶

Tijekom (tajnih) pregovora s Italijom, u Srbiji je na vlasti Radikalna stranka pod predsjedništvom Nikole Pašića, a iz prijeratne politike može se zaključiti kako je išla u smjeru stvaranja velikosrpske države, svojevrsnog jugoslavenskog Pijemonta, koja bi bila u stanju oduprijeti se Austro-Ugarskoj. No, kada je rat započeo obrana zemlje bila je bitnija od planova oko ujedinjenja.³⁶⁷ Objavom rata započinju i antisrpske demonstracije, te gonjenja srpskih i jugoslavenski orijentiranih Hrvata i Slovenaca. Kao posljedica tih progona, ali i težnji za oslobođanjem iz Monarhije, došlo je do stvaranja političke emigracije u Italiji

³⁶³ Milan Marjanović, *Borba za Jadran 1914 – 1946* (Split: Redakcija listova JRM, 1953), 21.

³⁶⁴ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914-1918* (Zagreb: Školska knjiga, 1970), 1.

³⁶⁵ Isto, 2.

³⁶⁶ Isto, 6.

³⁶⁷ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914-1918* (Zagreb: Školska knjiga, 1970), 9.

sastavljene od istaknutijih dalmatinskih Hrvata.³⁶⁸ Oni su prvi uvidjeli opasnost talijanske dominacije došavši u izravan kontakt s dnevnim tiskom i drugim načinima medijske propagande.

Saveznici, precjenjujući Talijansku vojnu moć, omogućili su joj da na sastanku u Londonu u ožujku 1915. godine iznese svoje uvjete prelaska na njihovu stranu. Talijanska su potraživanja uključivala: Trentin (sav Tirol južno od Brennera), Trst sa Slovenačkim primorjem, Istru s Kvarnerskim otocima, Dalmaciju od ličke granice do iznad Dubrovnika, Pelješac sa otocima, neutralizaciju crnogorske obale te Valona i nezavisnu muslimansku Albaniju s Dračem. Naravno, taj je prijedlog naišao na otpor kod ruskog i francuskog ministra vanjskih poslova koji predlažu da Italija dobije otoke, a Srbija Pelješac i Dalmaciju do rta Planke.³⁶⁹ Londonski ugovor potpisan je 26. travnja 1915. godine. Po njemu Italiji su pripali Trst, Gorička i Gradiška, Istra do Kvarnera uključujući Cres, Volosko, Kastav i Matulji. Također, pripali bi joj i dijelovi Dalmacije. Hrvatskoj je prema ugovoru trebalo pripasti Ugarsko primorje tj. riječki okrug koji je uključivao Novi, Karlobag, te otoke Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab. Srbiji i Crnoj Gori prepušta se sva obala od rta Ploče do rijeke Drima, s lukama i pristaništima: Trogirom, Splitom, sv. Jovanom Medovanskim, te Velikim i Malim Drvenikom, Čiovom, Šoltom, Bračem te Jakljanom i Koločepom. Zanimljivo, Londonski ugovor isključuje zajedničku državu Hrvata, Srba i Slovenaca, te pretpostavlja tri države: Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru, dok Slovence uopće ne uzima u obzir.³⁷⁰

Prvi mjeseci 1915. godine za Austro–Ugarsku obilježeni su neuspjesima i defetizmom. Nakon poraza od Srbije na sjevernom bojištu među vojnicima i civilnim stanovništvom osjetio se pad morala i sklonost ka odustajanju. Navodno su u južnoslavenskim krajevima, odlazeći na sjeverni front, marš-bataljuni pjevali pjesme i pokazivali znakove ukazujući na predaju Rusima.³⁷¹ U tom kritičnom trenutku Italija ulazi u rat protiv dojučerašnjih saveznika, te im daje razlog za borbu. Zabilježene su prototalijanske demonstracije u Ljubljani i Zagrebu, a posebna se pažnja posvećuje vojnicima na Soči. Narod se bodri i potpiruje s naglaskom na talijansku izdaju što se osjeća i kroz izjave poput *Svi smo čekali slavnu pobjedu, a nitko nije očekivao izdajnički napad naših ljutih starih dušmana Talijana!*³⁷² Također, osnivaju se Odbori zaduženi za skupljanje novca kojima bi se pomogli vojnici na Soči. Nakon ulaska

³⁶⁸ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje : 1914-1918* (Zagreb: Školska knjiga, 1970), 19.

³⁶⁹ Milan Marjanović, *Borba za Jadran 1914 – 1946* (Split: Redakcija listova JRM, 1953), 23.

³⁷⁰ Isto, 26-27.

³⁷¹ Isto, 31.

³⁷² HR-DARI, JU 19, kutija: 111, Oglas br. 1232.

Italije u rat i izlaskom na vidjelo njenih pretenzija na Trst, Istru te Jadran u tim se općinama nastojalo odvojiti od talijanskog utjecaja. Prvenstveno se to vidi u zalaganju oko narodnih imena mjesta, ali i drugih obilježja. Zato je u prosincu 1917. godine Općinsko poglavarstvo poslalo molbu brodovlasnicima o promjeni imena kod Lučkog poglavarstva. U jednoj od objava općinskog poglavarstva piše: *Pokažite pomorci, da nijeste Talijani nego sinovi hrvatskoga naroda koji je u ovom ratu prolio potoke krvi, učinio divna junaštva, stekao najljepše vijence. Promijenite imena lađa u hrvatska, i svugdje svi govorite i na moru i na kraju samo hrvatski. Pokažite da ste hrvati.*³⁷³

Najveće se promjene na političkoj karti Europe odvijaju kroz 1917. godinu. S jedne strane imamo borbu za novim poretkom i odbacivanje dinastičkog sustava kojim je Europa bila umrežena, a čiji su primjer boljševičke revolucije. Ide im u prilog i ulazak SAD-a u rat, koji sa sobom osim vojne pomoći nudi i protektorat nad malim narodima idejom slobode sadržanom u Wilsonovih 14 točaka. S druge strane su zapadni saveznici kojima ideja promjene na političkoj karti ne ide u prilog, stoga s negodovanjem gledaju na raspad Austro-Ugarske s kojom dogovaraju potpisivanje separatnog mira.

Nastojeći iznutra oslabiti Monarhiju, naročito poslije uspjeha kakav je doživjela kod Kobarida, novi talijanski predsjednik vlade Orlando zagovara suradnju s potlačenim narodima na sastancima s Jugoslavenskim odborom.³⁷⁴ Kroz razgovor s Trumbićem daje mu se do znanja kako je Londonski ugovor djelo tajne diplomacije, koje narode gleda kao objekte, dok je Krfska deklaracija, s druge strane izraz volje naroda.³⁷⁵ Pitanje je, doduše, koliko se deklaraciju može smatrati voljom naroda, a koliko (opet) djelom pojedinaca. No, jasno je u kojem je smjeru suradnja s Jugoslavenima trebala ići.

Početkom travnja 1918. održava se u Rimu, na Kapitolu, sastanak s predstavnicima potlačenih naroda Monarhije na kojem su prisustvovali engleski *prijatelji Jugoslavena* H. W. Steed i Seaton–Watson. Zaključci sastanka su pravo naroda na političku i ekonomsku samostalnost, opiranje germanskoj dominaciji koja se ostvaruje kroz postojanje Austro-Ugarske Monarhije te potreba za zajedničkom borbom protiv te dominacije.³⁷⁶ Također, rimskim su sastankom narodi Austro-Ugarske postali vidljiviji na političkoj sceni, te je sazrela ideja o raspadu

³⁷³ HR-DARI, JU 19, kutija: 117, Izvještaj od 23.12. 1917. br. 2744.

³⁷⁴ Milan Marjanović, *Borba za Jadran 1914 – 1946* (Split: Redakcija listova JRM, 1953), 37.

³⁷⁵ Isto, 38.

³⁷⁶ Isto, 39.

Monarhije.³⁷⁷ Sredinom lipnja propala je ofenziva austrijske vojske na Pijavi, između ostalog i zbog izdaje podataka o mjestu napada, od strane srpskog vojnika koji je dan prije napada prebjegao Talijanima.³⁷⁸ Paralelno s napredovanjima Talijana gasila se austro-ugarska vojska, a time i Monarhija.

Niti manifest cara Karla 16. Listopada 1918. godine kojim se narodima nudi federacija nije spriječio odcjepljenje koje Hrvatski sabor proglašava 29. listopada. Dan kasnije dolazi do pobune mornara u Puli nakon koje Car i formalno prepušta flotu Narodnom vijeću.³⁷⁹

Pariška mirovna konferencija započela je s radom 18. siječnja 1919. godine i pokušaj je da se kazni odgovorne za rat. Također to je period krojenja Europe prema željama velikih sila. Talijanska očekivanja nadišla su teritorije za koje su smatrali kako im pripadaju (navedene u Londonskom ugovoru) uključivši i Rijeku s okolicom. Zahvaljujući Wilsonovu odbijanju talijanskih prijedloga Rijeka je sa Sušakom naposljetku proglašena slobodnim gradom pod protektoratom Lige naroda.³⁸⁰ Održavši sjednicu u Rijeci, na Sušaku, 28. listopada 1918. godine Središnje Narodno vijeće u Zagrebu određuje da župan dr. Rikard Lenac preuzme upravu nad Rijekom, a dr. Konstantin Rojčević, kotarski predstojnik Sušaka, postaje povjerenik za održavanje reda i mira.³⁸¹ Razlozi talijanskog inzistiranja na Rijeci i neodustajanja prilikom dogovaranja s Kraljevinom SHS leže u njezinom položaju. Naime, zadržavanjem kontrole nad njom Talijani su mogli potvrditi dominaciju nad Jadranskim morem, tj. nastaviti razvijati Trst kao dominantnu luku.³⁸²

6.2. Talijanska uprava na otoku

Otpor austro-ugarske vojske prestaje nakon neuspjele ofenzive na rijeci Pijavi te oni traže primirje. Istoga dana, 29. listopada 1918. godine Hrvatski sabor donosi odluku izdvajanju Dalmacije, Hrvatske i Slavonije iz sastava Monarhije, te proglašava Državu Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu. Proglašenju je prethodilo osnivanje Narodnog vijeća SHS te osnivanje gradskih i mjesnih odbora.³⁸³

³⁷⁷ Milan Marjanović, *Borba za Jadran 1914 – 1946* (Split: Redakcija listova JRM, 1953), 41.

³⁷⁸ Isto, 41.

³⁷⁹ Isto, 43.

³⁸⁰ Isto, 50.

³⁸¹ Željko Bartulović, *Sušak : 1919.-1947. : državnopravni položaj grada* (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta, 2004), 41.

³⁸² Danilo Klen i Vinko Antić, *Povijest Rijeke*, (Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1988), 292.

³⁸³ Ivan Kovačić, *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005), 16.

Na osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba s područja Austro-Ugarske Monarhije kao predstavnici Istre, a time i otoka Krka, sudjelovali su Matko Laginja i dr. Đuro Červar. To je tijelo preuzelo rukovođenje poslovima jugoslavenskih naroda 19. listopada, a deset dana kasnije proglašena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba na teritoriju Austro-Ugarske Monarhije.³⁸⁴ Istarski su narodnjaci stupili u vezu s Narodnim vijećem Slovenaca, Hrvata i Srba i preko Odbora Narodnog vijeća uključili Istru u Državu SHS gdje ju je zastupao Matko Laginja.³⁸⁵ U Istri su oformljeni gradski mjesni odbori Narodnog vijeća, a neki od članova bili su kontraadmiral Metod Koch, dr. Lovro Škaljer, dr. Mirko Vratović, dr. Mario Krmpotić, Lovro Križ kao i demobilizirani učitelj s Krka Ante Sabalja te drugi.³⁸⁶

Uz prešutno priznavanje rukovodeće uloge Narodnog vijeća i pripadnost Pule Državi SHS održala se skupština talijanske nacionalne zajednice na kojoj su stvorena dva talijanska komiteta. Sporazumom sa sjednice održane u gradskoj vijećnici 30. listopada političku je upravu u Puli trebao preuzeti dr. Mirko Vratović, a na čelo općine bio je postavljen dr. Domenico Stancich, odnarođeni Hrvat.³⁸⁷

Mjesni je odbor dan kasnije preuzeo austrougarsku flotu od njezina zapovjednika admirala Miklosa Horthyja i zapovjednika lučkog admiraliteta kontraadmirala Alfreda Ciccolija. No, istog je dana vrhovno ratno vijeće Antante odlučilo Italiji predati krajeve tražene Londonskim ugovorom. Talijanska vojska zauzima Istru i druga mjesta, a potom raspušta odbore Narodnog vijeća postavivši Talijane na svim ključnim pozicijama. Situaciji nije pomogao niti prosvjed upućen Antanti kojim se daje do znanja kako Italija zabranjuje promet vlakovima, te prekida telefonske veze.³⁸⁸

Kraj Monarhije obilježen je sramotnim potapanjem bojnog broda *Viribus Unitis* u pulskoj ratnoj luci koji je sa sobom odnio oko 250 života među kojima i njegova kapetana Janka Vukovića Podkapelskog. Kontrola flote i autoritet koji su osjećali smatrajući se pobjednicima u ratu dali su polet Talijanima i osjećaj nadmoći nad jugoslavenskim susjedima. Admiral Umberto Cagni s 13 brodova 5. studenog 1918. godine ulazi u Pulu i proglašava kako svi koji nemaju stalno prebivalište, grad moraju napustiti u roku od pet dana, nakon čega je uslijedilo

³⁸⁴ Petar Strčić, *Otok Krk 1918; građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918 godine* (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1968), 9.

³⁸⁵ Herman Buršić, *Od ropstva do slobode : Istra : 1918-1945. : male bilješke o velikom putu*, (Pula: Histria Croatica C.A.S.H., 2011), 9.

³⁸⁶ Isto.

³⁸⁷ Isto, 10.

³⁸⁸ Isto, 11.

zatvaranje svih hrvatskih čitaonica kao žarišta kulture i pobune.³⁸⁹ Italija je, bez obzira na novonastalu situaciju i osnivanje nove države, požurila sa zauzimanjem teritorija koji su joj prema ugovoru o primirju bili dozvoljeni, a na koje je polagala pravo s obzirom na odredbe Londonskog ugovora. Otok Krk, iako prvotno nije spadao pod tražene teritorije, bio je prelaka meta zbog manjka obrane uzrokovanog raspadom vojske. S namjerom da preduhitri druge savezničke vojske i izbjegne riječku situaciju, u pojedinim se mjestima talijanska vojska postavljala kao osloboditelj, a negdje kao okupator, zauzevši Lošinj, Cres, Krk, Pag i Rab te manje obližnje otočiće.³⁹⁰

Nekoliko dana nakon osnivanja Države SHS u gradu je Krku formiran Privremeni Kotarski odbor Narodnog vijeća SHS. Svećenik Anton Andrijačić, inače zastupnik u Istarskom saboru, imenovan je predsjednikom, a njegov je potpredsjednik postao Anton Antončić, također aktivni sudionik političkog pokreta Istre i Krka dok je tajnikom izabran kancelar Krčke biskupije, Mate Polonijo.³⁹¹ Odmah po osnivanju Kotarskog uslijedilo je osnivanje i mjesnih odbora, najprije u Vrbniku, a potom i u drugim mjestima.³⁹²

Kotarski načelnik Kalvaris, prema uputama namjesnika u Trstu Fries-Skenea predaje im vlast, a oni ga imenuju svojim povjerenikom za kotar. Proces uspostavljanja nove vlasti uključivao je primopredaju općinskih, financijskih i poštanskih ureda te značajnih objekata poput skladišta oružja, hrane i dr.³⁹³

Opunomoćenik Narodnog vijeća iz Zagreba dolazi 2. studenog u Krk na jugoslavenskoj torpiljarki br. 4 te mu članovi odbora Kotarskog narodnog vijeća (osim šefa pošte koji je navodno bio bolestan) polažu vjernost.³⁹⁴

Kotarski odbor Narodnog Vijeća za cijeli otok Krk odredilo je na sastanku 5. studenog 1918. godine kako je dozvoljen izvoz vina, rakije i smokava, ali zabranjen za svu ostalu hranu, poput svake vrste brašna, mesa i to pod prijetnjom novčane kazne i oduzimanjem hrane. Preporučuje se plaćanje poreza, kako bi se platili zaostali dugovi. Upozorava se stanovništvo da novac koji su namjeravali slati izvan Jugoslavije ne šalju, kako ne bi pao u krive ruke, već da se uloži u jedan od mjesnih zavoda. Brzjavu su se prije slanja morali pokazati odboru Narodnog vijeća na odobrenje. Oglas završava pozivom na red, mir i ljubav. Poziva se prestanak svih razmirica, poštivanje odluka Odbora, *da dobro i lepo uredimo našu kuću.*

³⁸⁹ Isto, 13.

³⁹⁰ Petar Strčić, *Otok Krk 1918; građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918 godine* (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1968), 14.

³⁹¹ Isto, 10.

³⁹² Isto, 11.

³⁹³ Isto, 37.

³⁹⁴ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 79.

Napominje se kako je ovo prijelazno i privremeno vrijeme, koje neće dugo trajati te će zavladatai *mirno i redovito življenje*. Oglas završava usklikom: *živjela Jugoslavija!*³⁹⁵

Paralelno s osnivanjem hrvatskih općinskih odbora osnovao se i talijanski, *Consiglio Nazionale Italiano*, formalno se priklonivši kotarskom vijeću. *Consiglio* zatim predlaže povlačenje žandara s izlikom kako će red održavati narodna straža sastavljena od ljudi iz njihovih redova.³⁹⁶ Skrivena im je namjera bila prikazati kako na otoku ne vlada red i mir. Tada bi imali razloga zvati talijansku vojsku u pomoć, što i čini šef pošte, poslavši u Trst talijanskom guverneru brzojav u kojem traži *kruha i zaštite*.³⁹⁷ Ugovor o primirju Austro-Ugarske i Saveznika počivao je na odredbi kako, ako se uspješno održava mir i red, okupacija neće biti potrebna. Stoga talijanske snage dodatno vrše pritisak na stanovništvo nastojeći spriječiti projugoslavensko raspoloženje. Mještanima se ograničava kretanje po otoku i izvan njega, a sastajanje po noći potpuno zabranjuje.³⁹⁸

Talijanska torpiljarka dolazi na otok 13. studenog 1918. godine i dovodi bivše austrijske mornare s Krka. Tu večer grupa otočana provaljuje u magazin kotarske aprovizacije i odnosi oko 20 kila brašna koje međusobno dijele. Paralelno, druga grupa provaljuje u samostan trećoredaca i traži od gvardijana hranu i vino. Pozvani Talijani stižu oko 15. studenog te postavljaju svoje ljude na mjesta upravitelja, a od Kotarskog narodnog vijeća očekuju da se premjesti u sporednu ulicu te makne izvješenu hrvatsku zastavu kako bi skretalo manje pažnje na sebe.³⁹⁹ Vijeće se preselilo u prizemlje Biskupskog dvora, gdje je bila uprava tiskare Kurykte. Istoga dana kapetan Sabatini šalje 50 vojnika u Punat gdje nisu dočekani s oduševljenjem, naročito dok su pokušali izviti talijansku zastavu na zgradu općine. Kako bi smirio narod u mjesto dolazi Antun Andrijačić koji objašnjava kako su Talijani došli kao privremeni okupatori u ime Antante. Dan kasnije dolazi talijanski razarač *Guglielmo Pepe* te od 20. studenog kreće okupacija koja je trajala sve do 24. travnja 1921. godine.⁴⁰⁰

Kotarski je odbor Narodnog vijeća otoka Krka preko Vijeća u Zagrebu zatražio da se Saveznicima uloži protest protiv okupacije. Predstavnici Kotarske oblasti i Narodnog vijeća Kalvaris i Andrijačić obavijestili su talijanskog komandanta kako postupci talijanskih vojnika

³⁹⁵ HR-DARI, JU 19, kutija: 11, Izvještaj od 6.11. 1918. br. 11

³⁹⁶ Narodna straža kod Bolonića dovodi se u svezu s talijanima, dok je kod Strčića ona sačinjena od članova ili simpatizera Narodnog vijeća. Arhivski podaci ne rasvjetljavaju ovaj problem.

³⁹⁷ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 79.

³⁹⁸ Petar Strčić, *Otok Krk 1918; građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918 godine*, (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1968), 16.

Slične zabrane vrijedile su i tijekom trajanja rata.

³⁹⁹ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 79.

⁴⁰⁰ Isto, 80.

nemaju pravna uporišta. Na talijanskoj je strani bila činjenica kako otok nema tko braniti te su nastavili s okupacijom čak i po cijeni oružanih sukoba.⁴⁰¹

Po dolasku, talijanske su jedinice postale svjesne kako stanovništvo dijeli osjećaje svojih kotarskih predstavnika. Narodna vijeća nastoje spriječiti nemire koji su biti očiti pokazatelj nezadovoljstva oko dolaska okupatora i njihovog ponašanja.⁴⁰²

U prvom periodu trajanja okupacije općinski su organi vlasti svoj rad nastavljali kao i do tada, no kako je vrijeme odmicalo intervencije Talijana u poslove općine postajale su sve češće. Među prvima su se na udaru našli činovnici i to provjerama i prijetnjama otkazima.⁴⁰³ Talijani zabranjuju izvoz poljoprivrednih proizvoda, osim na Cres ili u Veneciju, kao i uvoz robe s kopna.⁴⁰⁴ Nije dopušten ni brodski promet ako je bio bez dozvole i talijanske zastave. Novčanice austrougarske valute su izlazile iz upotrebe, a pri njihovoj su zamjeni ostajali oštećeni otočani. Još jedan od pokušaja slamanja narodnog duha bio je kroz zabrane isticanja hrvatskih zastava i znakova te pjevanja na narodnom jeziku te obilježavanja bilo kakvih događaja vezanih za stvaranje Kraljevine SHS. Korespondencija se s drugim općinama odvijala isključivo na talijanskom, a kako bi spriječili okupljanja i eventualna udruživanja revoltiranih mještana zatvorene su i prostorije čitaonica i društava. Počinje se s kontrolom stanovništva s čijom je svrhom osnovan i Civilni komesarijat. Sve se to činilo sa svrhom prisilnog pretvaranja otoka u talijanski kako bi se pred javnosti okupacija opravdala.⁴⁰⁵

Krčani nisu odustajali od borbe, ma koliko se otpor činio uzaludan i protivnik moćniji. Sve dok nije proglašena zabrana, hrvatska, srpska i slovenska zastava je vijorila, a mjesni odbori odbijali su koristiti talijanski jezik.⁴⁰⁶ Početkom 1919. godine počinje se s internacijom nepoćudnih osoba iz Istre i Kvarnerskih otoka. Tako s otoka odlazi Antun Andrijačić, predsjednik Kotarskog odbora s potpredsjednikom Antonom Antončićem.⁴⁰⁷

Mate Polonijo završio je na Sardiniji, a uhićeni su bivši načelnik Krka Antun Karabaić te načelnik Vrbnika. Smijenjen je i protjeran s otoka upravitelj Kalvaris, a njegovo je mjesto pripalo Talijanu L. Peracciniju.⁴⁰⁸

⁴⁰¹ Petar Strčić, *Otok Krk 1918; građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918 godine*, (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1968), 15.

⁴⁰² Petar Strčić, *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)* (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1970), 12.

⁴⁰³ Isto, 13.

⁴⁰⁴ Isto.

⁴⁰⁵ Isto, 14.

⁴⁰⁶ Isto, 15.

⁴⁰⁷ Isto.

⁴⁰⁸ Isto, 16.

6.3. D'Annunzio i 1000 *ardita*: D'Annunziada 1920.-1921. godine

Gabrielle D'Annunzio dolazi u grad Rijeku kako bi je osvojio za Italiju. Čini to uz prešutno odobravanje talijanske vlade i u dogovoru s predstavnicima gradskog *Consiglio Nazionale*.⁴⁰⁹ Naime, talijanski vojnici i civili napali su i ubili francuske vojnike početkom srpnja 1920. godine, čime je svjetska javnost bila zatečena i sve su oči bile uprte na *Consiglio*. Njega se, kao i Riječku legiju, trebalo raspustiti, čime bi se smanjio talijanski utjecaj u gradu dok bi kontrolu preuzeli britanski i američki vojnici.⁴¹⁰ Sredinom rujna iste godine u grad stiže pjesnik – ratnik kojeg Consiglio proglašava zapovjednikom grada – *Commandante della citta di Fiume*. U samo dva mjeseca njegove samovlade Rijeku je napustilo oko tisuću i pol ljudi mahom intelektualaca, učenika, radnika i namještenika, onih koji su bili najglasniji otpor talijanskom zauzimanju grada. *Arditi* su opustošili i devastirali hrvatske škole, zabranili održavanje misa na staroslavenskom, protjerali riječke kapucine te zauzeli stanove koji su ostali nakon odlaska *stranaca*.⁴¹¹

Dok je u Rijeci talijanski pjesnik i pustolov D'Annunzio pokušavao uspostaviti talijansku *regenciju Karnaro*, jugoslavenski i talijanski političari pokušavali su se dogovoriti oko kompromisnog rješenja poslijeratne situacije. Tako je 12. studenog 1920. potpisan Rapallski sporazum koji granicu stavlja na Snježniku te ostavlja pola milijuna Slavena na talijanskoj strani Alpa.⁴¹²

D'Annunzio, nezadovoljan ugovorom u Rapallu kojim je Italija dobila Istru, Zadar, Cres, Lošinj, Susak, Unije i Lastovo, no ne i Rijeku, koja je proglašena slobodnom državom, kao ni Krk koji je pripao Jugoslaviji, odlučuje kako je vrijeme za posjet otoku. Prvog dana prosinca 1920. godine s grupom od oko 1000 *ardita* zaposjeda otok, gdje će ostati sljedeća dva mjeseca s namjerom zauzimanja glavnih mjesta.⁴¹³

Arditi su se pojavljivali u crnim košuljama s ušivenim mrtvačkim glavama na prsima te s oružjem u rukama čime su stvarali veliku količinu napetosti samom svojom pojavom.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Daniel Patafta, "Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine", *ČSP*, God. 36, br. 2, (2004), traži pod "Promjene u nacionalnoj strukturi Rijeke", hrcak.srce.hr/file/151882, (1. svibnja 2016).

⁴¹⁰ Isto.

⁴¹¹ Isto.

⁴¹² Milan Marjanović, *Borba za Jadran 1914 – 1946* (Split: Redakcija listova JRM, 1953), 63.

Izjava grofa Sforze u knjizi Neimari suvremene Europe. *U cjelosti Jugoslaveni su se dugo opirali mojim zahtjevima, bilo im je teško da napuste pola milijuna Slavena, ma da sam im ja govorio, da nismo mi krivi. Što su se oni našli na našoj strani Alpa.*

⁴¹³ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 82.

⁴¹⁴ Isto.

Božićna misa 1920. godine za Bašćane je još dugo ostala u sjećanju. Župnik s Malog Lošinja Klement Kvirin Bonefačić, inače rođeni mještаниn, služio je misu na staroslavenskom usprkos protivljenju *ardita* koji su od njega zahtijevali da se misa održi na latinskom jeziku. Pred crkvom je došlo do situacije u kojoj je *ardit* izgubio život od strane Bašćana. Doktor Bonefačić sklonio se na Prvić, a potom u Senj, no *arditi* su iz osвете ubili Gaetana Lolića te Anu i Maricu Kaftanić. Uz pomoć drugih *ardita* uhitili su i zlostavljali još nekoliko mještana. Sljedećih se nekoliko dana nastavilo maltretiranje mještana od strane *ardita*. Tražeći skriveno oružje, koje su naposljetku našli u samostanu na Košljunu, otvorili su čak i grob Katarine Frankopan. Tražeći oružje provaljuju i u biskupski dvor Kanajt u blizini Punta, gdje na njih puca upravitelj Petar Galzinja, ubivši pritom jednog od *ardita*.⁴¹⁵ Situacija je eskalirala nekoliko dana kasnije kada su privedene žena i sestra Petra Galzinje te nekoliko svećenika, a *arditi* su zaprijetili spaljivanjem Punta. Mještani su se organizirali i naoružali, te zarobili jednog od *ardita*. Istoga dana, 30. prosinca 1920. godine, stiže talijanska torpiljarka koja zapovijeda smirivanje situacije i prestanak opsadnog stanja.⁴¹⁶

Prvi dani siječnja 1921. godine označili su D'Annunzijevu kapitulaciju i puštanje na slobodu zatvorene Krčane. *Arditi* se povlače u Krk dok mještani uz pomoć dr. Dinka Trinajstića⁴¹⁷ nisu uspjeli nabaviti oružje iz Crikvenice. S ciljem organiziranja stanovništva na otok stiže major dobrovoljac Tomašić, kapetan u pričuvu Sekulić te inženjer Car iz Crikvenice.⁴¹⁸

Novi sukob s *arditima* dogodio se 6. siječnja 1921. godine u Dobrinju kada je narod pod vodstvom inženjera Cara organizirao obranu zarobivši pritom jednog talijanskog oficira. Dogovorivši mir, tri dana kasnije *arditi* napuštaju otok Krk.⁴¹⁹

6.4. Primopredaja otoka

Vrhovna uprava za Istru i Kvarner bila je u Puli, a na čelu joj je stajao viceadmiral Umberto Cagni dok je Krkom upravljao Vittorio Tūr. Bolonić navodi kako su se Talijani od početka postavili kao gospodari na otoku, nastojeći dati do znanja kako ne odustaju od pretvaranja Krka u Vegliu. Mjesne starješine nije bilo komplicirano smijeniti i zamijeniti podobnima, no što učiniti s pripadnicima klera, koji su bili bogati iskustvima ne tako davnog hrvatskog narodnog preporoda. Činjenica je, kako piše Petar Strčić, da su svećenici rodом s

⁴¹⁵ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 83.

⁴¹⁶ Isto, 84.

⁴¹⁷ Petar Strčić, *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)* (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1970), 12.

Trinajstić se kao član Jugoslavenskog odbora protivio talijanskom zauzimanju otoka.

⁴¹⁸ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 84.

⁴¹⁹ Isto.

otoka – gdje god su se našli pokazali visoku narodnu svijest.⁴²⁰ Vidljivo je to kroz borbu za očuvanje staroslavenskog jezika, glagoljaškog pjevanja ili povijesnih spomenika. Simbol otpora talijanskim težnjama sadržan je u liku biskupa Mahniča. Svojim neumornim duhom koji nije slomljen ni uklanjanjem s otoka davao je primjer svojim mještanima kako se treba odnositi prema okupatorima. Biskupski je dvor, gdje su se nalazili Mahnič, Polonijo, Pilepić i drugi, bio je prekriven izjavama poput *O Italia o morte*, sve kako bi se oslabio njihov duh.⁴²¹ Krčki biskup Antun Mahnič ostao je ključna figura u borbi protiv talijanske okupacije. Njegov Memorandum upućen mirovnoj konferenciji nije imao željeni učinak te on često dolazi u sukobe s Talijanima – Cagnijem i njegovim tajnikom kapetanom Dentijem, Túrom, te sa zapovjednikom Krka kapetanom Duseom. Namjera im je bila zamijeniti biskupa nekim podobnijim te ukinuti glagoljicu, kao simbol narodnog duha. Kako bi ga isprovocirali nazvali su biskupsku ulicu ulicom Giordana Bruna, njega internirali u Italiju, a Polonija i Pilepića na Sardiniju.⁴²² Bašćanski je župnik Mate Milovčić odveden u zatvor u Trst, no uz pomoć Petra Ostrogovića uspio se popeti na krov zatvora te iz njega pobjeći. Drugi su svećenici također, kao i neki svjetovnjaci, pobjegli u hrvatske krajeve.⁴²³

Primopredaja otoka odvijala se u travnju 1921. godine kada i službeno Krk postaje dio Kraljevine SHS.⁴²⁴ Otok je sa svojih 23.000 stanovnika i dalje bio podijeljen na sedam općina: Krk, Punat, Baška, Vrbnik, Dobrinj, Omišalj i Dubašnica, sa kotarskim središtem u glavnom gradu. U Krku je ostao i kotarski sud, a osnovana je i carinarnica te gruntovnica sa katastarskim i poreznim uredom. Podjelom države na oblasti, 1922. godine otok je spao najprije pod Splitsku, a potom od 7. srpnja 1928. godine pod Karlovačku oblast.

⁴²⁰ Petar Strčić, *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)* (Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1970), 17.

⁴²¹ Mihovil Bolonić i Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1977), 80.

⁴²² Isto, 81.

⁴²³ Isto, 82.

⁴²⁴ Isto, 84.

7. Zaključak

Ubojstvom prijestolonasljednika Franje Ferdinanda u Sarajevu pokreće se lavina događanja koja je dovela do objave rata među državama u Europi, a uključivanjem drugih zemalja situacija je eskalirala u prvi do tada oružani sukob tih razmjera u svijetu, poznatiji kao Prvi svjetski rat. Brojne su knjige napisane o uzrocima rata, velikim bitkama, posljedicama mirovnih sporazuma čiji su uvjeti bili klice novih sukoba u svijetu, no svakodnevni život "običnih" ljudi, kako to često biva u povijesnim znanostima, ostaje u sjeni velikih vojnih stratega i državnika. Stoga sam se u ovom radu fokusirala na razvoj događanja na Krku, nastojeći odgovoriti na pitanje kako je rat utjecao na svakodnevni život otočana. Iz tog razloga nisam smatrala potrebnim opisivati tijek samog rata, kao ni posljedice koje je imao na svjetska događanja, već sam istraživanje i razmišljanje usredotočila na sam otok, konkretnije na općinu Baška, čija je građa najsvetavnije sačuvana i dostupna za pregledavanje.

Otok Krk početak je burnog 20. stoljeća dočekao u sastavu Austrijskog primorja u kojem je glavnu riječ vodio Slobodni carski grad Trst pod upravom kraljevskog namjesnika Alfreda Fries-Skenea. Najodgovorniji za provođenje odluka Ministarstva bili su kotarski i općinski upravitelji koji su vodili brigu o svakodnevnim potrebama stanovništva. Jedan od zadataka pred kojim su se našli bio je kako osigurati normalno funkcioniranje otoka kada su ga, uslijed obvezne mobilizacije, obrazovani stanovnici morali napustiti. Stoga se tijekom cijelog trajanja rata mogu pratiti nastojanja da se iz službe vrate doktori, učitelji i činovnici zbog čijeg odsustva pati cijeli otok. Čitajući dopise općinskih upravitelja dobiva se dojam kako su Krčani rat dočekali opskrbljeni, kako financijski tako i u namirnicama. Tome su doprinijeli otočani koji su svoju sreću odlučili potražiti u prekomorskim krajevima, uglavnom Sjedinjenim Američkim Državama, ostavši pritom u kontaktu s događanjima kod kuće i nastojeći pomoći na razne načine. Uspješne poljodjelske godine omogućile su veću zaradu od trgovine te uštedu određene količine novca u *posujilnicama*, stoga u prvim godinama rata nisu zabilježeni slučajevi koji bi upućivali na neimaštinu. Tome u prilog ide i nastavak turističke sezone tijekom ratnih godina. Naime, gospodarstvo općine po svemu sudeći se baziralo na turizmu, pri čemu je najbitnije istaknuti *Morsko i klimatično kupalište Baška* čiji objekti, vidljivo iz arhivskih podataka, nisu prestali primati goste od kojih su dio činili ranjeni i bolesni vojnici željni predaha. Drugi segment gospodarstva bili su rudnici boksita koji su Krčanima omogućavali zaposlenje, a bili su pod zaštitom Ministarstva rata. Negativna

posljedica *Kupališta* i rudnika bio je stalan protok ljudi kroz općinu odnosno veća mogućnost zaraze zbog čega se stanovništvo upućuje na dodatan oprez i brigu oko vlastitog zdravlja. Jedan od glavnih problema na koje je otok naišao tijekom ratnih godina, a koji se više puta u građi naglašava, bio je manjak adekvatne liječničke skrbi koji se nastoji što hitnije riješiti zbog lječilišnog turizma kojeg je Baška propagirala.

Jedan od načina da se stanovništvo zainteresira za rat i izdvoji više novca za ratne zajmove bio je stalno naglašavanje opasnosti koja bi uslijedila odsijecanjem otoka od kopna, prestankom parobrodskih veza. Putovanja su općenito bila strogo regulirana, u početku su dopušтана uz posebne iskaznice i s opravdanim razlogom, a kako se kraj rata približavao, sve je teže bilo otići s otoka, pa makar se radilo o hitnim slučajevima na što upućuju odbijene molbe Bašćana. Najteži zadatak koji su upravitelji imali vezan je uz opskrbu hrane. Kako bi se prevenirala glad velika se pažnja posvećivala obveznom obrađivanju zemljišta, izostanak čega se strogo kažnjavao, zatim popisivanju zaliha te aprovizaciji hrane stanovništvu. Kako bi pomogli u obradi zemlje vojnicima je omogućen dvotjedni dopust za vrijeme poljodjelskih radova. Situacija se bitno mijenja nakon 1916. godine kada uslijed velike suše i razornog potresa propada poljodjelska godina te se zalihe namirnica i novca Krčana počinju rapidno iscrpljivati. Paralelno s manjkom hrane u porastu su razne malverzacije i kršenja zakona, od krađe namirnica do neprijavlivanja zaliha. Kao vrhunac teške financijske situacije krajem rata poslani su deseci djece iz Primorja na dohranu u bogatije krajeve sjeverne Hrvatske. Njihov povratak postaje upitan uslijed prometnog kolapsa i talijanskih pokušaja zauzimanja krajeva koje su smatrali svojima. Djeca su bila najveće indirektno žrtve rata, ostavši bez očeva, pogođena glađu i neimaštinom, primorana su da se ponašaju kao odrasli, što je uključivalo i preuzimanje loših navika poput pušenja, opijanja is sl. No, njihovo obrazovanje ne prestaje tijekom rata, škole nastavljaju s radom, a polemike se i dalje vode oko jezika na kojem se podučava. Događaj koji je veći naglasak stavio na jezik kojim se pričalo te nazive ulica i mjesta bio je ulazak Italije u rat na stani Antante. Izdaja dojučerašnjih prijatelja povezala je cijelu Monarhiju, a naročito krajeve koji su bili meta talijanskih pretenzija, stoga se stanovništvo bodri i motivira na veću uključenost podsjećajući se na pobjedu Monarhije nad Talijanima kod Visa, čija se pedeseta obljetnica slavila 1916. godine. Austro-ugarska vojska možda je bila troma, njihove tehnike zastarjele, a manjak financijskih sredstava i opreme osjetio se odmah na početku prouzročivši poraze u prvim godinama rata, no jednom kada se ratna mašinerija pokrenula cijele općine uključile su se u rješavanje problema. Organiziraju se humanitarne akcije, stanovništvo se angažira oko skupljanja predmeta

potrebnih za izradu ratne opreme (od čega nisu izuzeta ni vrijedna crkvena zvana), a posebni se odbori osnivaju kako bi se pomoglo vojnicima na bojištu, od čega najveću pažnju dobivaju oni na Soči.

Zanimali su me razlozi nedovoljnog znanja o Hrvatima koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu s obzirom na to da su činili bitan dio kako kopnene vojske tako i Ratne mornarice. Po svemu sudeći, jedan od glavnih razloga bio je taj što su pripadali vojsci koja je rat izgubila, a vrativši se kućama dočekala ih je promijenjena politička situacija u obliku Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a malo zatim Kraljevstva odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca da bi se konačno preimenovala u Kraljevinu Jugoslaviju. S druge strane, neadekvatno komemoriranje žrtava rata doprinijelo je ubrzanom zaboravu na Krčane koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu. Kapitulacije država i mirovni ugovori koji su uslijedili, u teoriji su označili kraj Rata, no situacija se na Krku nastavila razvijati. Dolazak Gabriella D'Annunzija i nastojanja Talijana da otok, koji čak i nije bio dio teritorijalnih zahtjeva predloženih Londonskim ugovorom, pripoji Kraljevini Italiji na nekoliko su godina odgodili kraj rata za Krčane.

Iako bitke nisu vođene u neposrednoj blizini otoka, rat je uvelike promijenio svakodnevicu. Odlaskom velikog broja radno sposobnih muškaraca na bojišta svi su tereti pali na leđa žena, djece i staraca. Elementarne nepogode u obliku suše i potresa najviše su doprinijele katastrofalnoj gladi koja je zaprijetila stanovništvu. Međutim, većina se aktivnosti ipak nastavila odvijati, ali u nešto promijenjenom obliku. Glavni primjer je bašćansko *Kupalište*, koje nastavlja ugošćavati turiste kao i ranjene te bolesne vojnike.

Daljnja istraživanja o ovoj temi potrebna su kako bi se rasvijetlili događaji i pojave o kojima nisam uspjela naći dovoljno podataka. Prije svega korisno bi bilo istražiti postoje li sačuvane dopisnice vojnika koje su se slale obiteljima, kao i informacije o udruženjima koja se spominju no nisu dokumentirana u arhivskoj građi niti postojećoj literaturi. Riječ je primjerice o Lagunskom flotilu *Aquaeduct* ili o rudnicima boksita. Nadalje, detaljnije istraživanje zaslužuju i ljudi koji su vodili otok za vrijeme rata, kao i vojnici koji su se u njemu borili.

Literatura

Arhivska građa

HR-DARI, JU 19, kutije 111-118
HR-DARI, JU 19, kutije 204-206
HR-DARI, JU 19, kutije 211-213
HR-DARI, JU 19, kutije 111-118
HR-DARI, JU 19, kutija 235 i 254

Knjige

- Bartulović, Željko. *Sušak : 1919.-1947.: državnopravni položaj grada*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta, 2004.
- Bilić, Tomislav, Miroslav Nađ i Ivan Mirnik. *1914.: sjećanje na Prvi svjetski rat: novac, medalje i odlikovanja*. Zagreb: Arheološki muzej, 2014.
- Bozanić, Anton. *Hrvatsko iseljavanje u SAD i Krčani u New Yorku*. Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1996.
- Bunjac, Branimir. *Međimurje u Drugom svjetskom ratu: zbornik radova*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007.
- Buršić, Herman. *Od ropstva do slobode: Istra: 1918-1945.: male bilješke o velikom putu*. Pula: Histria Croatica C.A.S.H., 2011.
- Dobrić, Bruno, *Carska i kraljevska mornarica u Puli i na Jadranu*. Pula: Sveučilišna knjižnica: Društvo za proučavanje prošlosti c. i kr. mornarice "Viribus unitis", 1999.
- Dukovski, Darko. *Rat i mir istarski : model povijesne prijelomnice: (1943.-1955.)*. Pula: C.A.S.H., 2001.
- Dukovski, Darko i Vedran Dukovski. *Vojna povijest: Od Napoleona do suvremenih vojnih sustava*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014.
- Freivogel, Zvonimir. *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb: Despot infinitus, 2014.
- Ivančić, Dubravka. *Crikveničani u Prvom svjetskom ratu*. Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić, 2009.
- Klen, Danilo i Vinko Antić. *Povijest Rijeke*. Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1988.

- Kolar-Dimitrijević, Mira. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.
- Kos, Mirjana i Julija Lozzi-Barković. *Kvarnerska kupališna baština; nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća*. Opatija: Hrvatski muzej turizma; Rijeka: Državni arhiv, 2009.
- Kovačić, Ivan. *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu: 1941.-1943.* Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Rijeka: Adamić 2005.
- Krišto, Jure. *Prešućena povijest; katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- Marjanović, Milan. *Borba za Jadran 1914 – 1946*. Split: Redakcija listova JRM, 1953.
- Rosić, Tea. Ur: *Zaboravljeni rat 1914-1918: Muzej grada Crikvenice*. Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2015.
- Stevenson, David. *1914.-1918.: povijest Prvoga svjetskog rata*. Zaprešić: Fraktura, 2014.
- Strčić, Petar. *Otok Krk 1918; građa o narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918 godine*. Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1968.
- Strčić, Petar. *Građa o talijanskoj okupaciji otoka Krka (od kraja 1918. do polovine 1919. god.)*. Rijeka: Posebna izdanja historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 1970
- Suppan, Arnold. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj: (1835-1918.)*. Zagreb: Naprijed 1999.
- Šepić, Dragovan. *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje: 1914-1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1970.
- Šepić, Dragovan. *Hrvatski pokret u Istri u IX. i na početku XX. stoljeća*. Račice: Reprezent, 2004.

Krčki zbornik

- Strčić, Petar. "Nekoliko podataka o otoku Krku i *Našoj slogi* 1870. godine". U: *Krčki zbornik*, Svezak 1. Ur. Petar Strčić, 351-369. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1970.
- Čizmić, Ivan. "Prilog za životopis Nika Griškovića istaknutog hrvatskog iseljenika". U: *Krčki zbornik*, Svezak 1. Ur: Petar Strčić, 371-383. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1970.

- Dorčić, Vinko. "O turizmu u Baški". U: *Krčki zbornik*, Svezak 3. Ur: Petar Strčić, 189-199. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1971.
- Bolonić, Mihovil. "Vrbnik nad morem od početka do propasti Austro-Ugarske". U: *Krčki zbornik*, Svezak 12. Ur: Petar Strčić. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1983.
- Sobolevski, Mihael. "Radnički pokret na otoku Krku u razdoblju od 1919. do 1933. godine" U: *Krčki zbornik*, Svezak 12. Ur: Petar Strčić, 43-64. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1983.
- Očak, Ivan. "Prilog o Krčanima u Oktobarskoj revoluciji". U: *Krčki zbornik*, Svezak 12. Ur: Petar Strčić, 43-54. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1983.
- Strčić, Petar. "Revolucionarne snage u Krku". U: *Krčki zbornik*, Svezak 12. Ur: Petar Strčić, 7-20. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1983.
- Bozanić, Anton. "Biskup Mahnić, Pastir i javni djelatnik u Hrvata". U: *Krčki zbornik*, Svezak 22. Ur: Petar Strčić. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992.
- Ragužin, Alojzije. "Punat". U: *Krčki zbornik*, Svezak 23. Ur: Petar Strčić. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991.
- "Lietopis i Kronika pučke/Osnovne škole u Dobrinju". U: *Krčki zbornik*, Svezak 26. Ur: Petar Strčić. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1992.
- Frgačić Tomić, Božo. "Prilog proučavanju razvoja turizma na otoku Krku". U: *Krčki zbornik*, Svezak 29. Ur: Petar Strčić, 32-58. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991.
- Seršić, Josip-Ivica. "Turizam u Baški do I. svjetskog rata". U: *Krčki zbornik*, Svezak 29. Ur: Petar Strčić, 78-85. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991.
- Frgačić Tomić, Božo. "Baška". U: *Krčki zbornik*, Svezak 29. Ur: Petar Strčić, 76-78. Krk; Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka, 1991.

Članci online

- Božić, Tvrtko. "Povijest osnovnog školstva u Baški". *Povijest u nastavi*, Vol. X., br. 20 (ožujak 2014). <http://hrcak.srce.hr/117194> (15. srpnja 2016).
- Patafta, Danijel. "Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine". *ČSP*, god. 36, br. 2 (2004). hrcak.srce.hr/file/151882. (1. svibnja 2016).
- Trogrlić, Stipan. "Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)". *ČSP*, Vol. XXXXI, br.3 (prosinac 2009). <http://hrcak.srce.hr/57868> (17. rujna 2015).
- Küstenland, http://www.deutsche-schutzgebiete.de/kuk_kuestenland.htm (15. srpnja 2016.)

- Istrapedija, članak o Antonu Mahničju, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1619> (20. lipnja 2015).